

ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΜΑΡΕΙΚΗΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΣΧΕΣΗΣ

Δ 8805667

Πρόσ.

ΠΑΝΤΕΙΟΣ ΑΝΩΤΑΤΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π-
ΕΙΔΙΜΜΟ

Νίκος Θεοτοκάς

ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μελέτη της μαρξικής διαπραχμάτευσης
της εμπορευματικής σχέσης

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

στην Κοινωνιολογία

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Μαρία Αντωνοπούλου
Γιώργος Βέλτσος
Νίκος Πετραλιάς

Γ1 ΔΙΑ-ΘΕΟ
ΘΕΟΤΟΚΑΣ ΝΙΚΟΣ
ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ :
ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΜΑΡΞΙΚΗΣ ΔΙΑΠΡΑ
Δ 88005667

Αθήνα 1988

* Η έγκρισις διδακτορικής διατριβής υπό της
Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών
δεν υποδηλοί αποδοχήν των γνώμων του συγγραφέως
(Ν.5343/202)

στον γονεΐς σου

ΜΑΘΗΤΗΣ

Κλίνω σχεδόν τη θεολογία να προτιμήσω.

ΜΕΦΙΣΤΟΦΕΛΗΣ

Δεν θέλω να σε παρασύρω. Μα σ' αυτή την επιστήμη δύσκολο είναι ν' αποφύγεις τον στραβό τον δρόμο. Κρύβε. μέσα της τόσα δολιχτήρια, που δύσκολα απ' το φάρμακο θα τα διακρίνεις. Κι' εδώ, γ' ακούτε έναν μονάχα είναι καλύτερο, και σι' όνομα του μαγίστρου να ορκίζεστε.

Γι' όλα να σιτηρίζετε στις λέξεις! Κι' έτσι από πύλη ασφαλή στον ναό της βεβαιότητας θε να διαβήτε.

ΜΑΘΗΤΗΣ

Η λέξη όμως πρέπει να'χει κάποιο νόημα.

ΜΕΦΙΣΤΟΦΕΛΗΣ

Οπωσδήποτε! Μα δεν αξίζει να σκοτίζετε πολύ. Γιατί όπου ακριβώς το νόημα λείπει, εκεί στη στιγμή μι'ά λέξη παρουσιάζεται.

Με λέξεις φιλονικεί κανείς ωραία.

Με λέξεις κατασκευάζεις ένα σύστημα.

Σε λέξεις εύκολα κανείς πιστεύει.

Κι από μι'ά λέξη δεν μπορεί κανείς να βγάλει λέξη.

GOETHE, Faust

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Απέναντι στις προκαταλήψεις εκείνου που αποκαλείται "Κοινή Γνώμη", προς τις οποίες ποτέ δεν έκαμα παραχωρήσεις, έχω σαν γνώμονα, τόσο όπως και πρώτα, το ρητό του μεγάλου φλωρεντιανού: "Segui il tuo corso, e lascia dir le genti".

Karl Marx

Le mort saisit le vif! Τούτος ο δεσμός δεν μπορεί να ξεπεραστεί θεωρητικά. Αυτό το κληροδότημα, που πλουτίζει και δεσμεύει τις ιδέες και τη δράση μας, δεν μπορεί κανείς να το αποποιηθεί, δηλώνοντας πως το αρνείται, πως δεν υπάρχει γι'αυτόν ή πως παύει να το σέβεται. Μας ακολουθεί με πείσμα, στη μορφή αμέτρητων -ήδη δημιουργημένων- τεχνικών, στάσεων, λέξεων και φράσεων, μας γεμίζει προκαταλήψεις, σημασίες και αξίες, όμως χάνεται μόλις στραφούμε να το αντικρύσουμε αναζητώντας σ'αυτό τις "συνταγές για το μαγειρείο του μέλλοντος". Στην πραγματική ζωή -υλική και πνευματική- δεν υπάρχει το οριστικά δεδομένο: το τετελεσμένο, ως ενεργό στοιχείο του παρόντος, συγκροτεί τους όρους δεξίωσης αλλά και την ιστορική πρόκληση της κοινωνικής πράξης.

Το έργο του Marx αποτελεί, χωρίς αμφιβολία, ένα σημαντικό κεφάλαιο της ιστορίας του σύγχρονου κόσμου. Παραμένει ωστόσο ένα έργο "ανοικτό". ένα έργο που προκαλεί και υπονομιεύει τις βεβαιότητες των σημερινών επιστημονικών ρευμάτων -του "μαρξισμού" συμπεριλαμβανομένου.

Η εργασία που ακολουθεί αντιμετωπίζει τόσο ως εσωτερικό της περιορισμό, όσο και ως περιορισμό του κλίματος ανάγνωσής της μιά ισχυρότατη "παράδοση" μέσα στην οποία εκβιάζεται κανείς να αναζητήσει τη "νομιμοποίηση" των συλλογισμών του αλλά ακόμα και το ίδιο το εννοιολογικό πλαίσιο, όπου οργανώνεται η ανάγνωση και αρθρώνεται η κριτική του μαρξικού έργου.

Θα μπορούσαμε εδώ, παραφράζοντας μιά περίφημη πρόταση του Gaston Bachelard, να δεχτούμε πως, στην πραγματικότητα, καμιά προσέγγιση του μαρξικού έργου δεν μπορεί να είναι "πραγματικά νέα". Ενσωματώνει μιά πολύ γηραιά συνθήκη, που έχει την ηλικία των προκαταλήψεων και της πνευματικής κληρονομιάς του σύγχρονου κόσμου.

Η προτεινόμενη προσέγγιση προσανατολίζεται, μέσα από πολλαπλά ερεθίσματα της σύγχρονης πνευματικής ατμόσφαιρας, στη μελέτη της μαρξικής θεώρησης της επικοινωνίας και της εμπορευματικής ανταλλαγής ειδικότερα. Δεν πρόκειται ωστόσο για μιά ανάγνωση επί-των-αναγνώσεων των μαρξικών κειμένων, όσο κι αν μιά τέτοιου είδους προοπτική θα πλούτιζε και θα διεύρυνε τον προβληματισμό μας.

Δεν πρόκειται ακόμα για "ανακαλύψεις νέων κόσμων" στο έργο του Marx ούτε, πολύ λιγότερο, για μία "μαρξιστική εκδοχή" των θεμάτων που διαπραγματεύεται αυτή η μελέτη, επιδίωξη και όριο της οποίας είναι η τριβή του μαρξικού κειμένου και της λογικής του με το πλαίσιο και τους κώδικες που θα αποτελούσαν σήμερα τη συνάφεια της ανάγνωσής του.

Επιχειρείται λοιπόν η ανάγνωση -και ταυτόχρονα η διαμόρφωση μίας τεχνικής της ανάγνωσης- του μαρξικού έργου, ακολουθώντας έναν λογικό μίτο που ξετυλίγει στον αναγνώστη το ίδιο το κείμενο, μέσα από πολλαπλές και παράλληλες αναγνώσεις, που παραπέμπουν αφ' ενός στο σύνολο του έργου του Marx και στους ιστορικούς περιορισμούς που προσδιορίζουν τη μαρξική γραφή, και αφ' ετέρου στα ερωτήματα που θέτουν οι σημερινές κοινωνικές και πολιτισμικές συγκρούσεις και ο σύγχρονος θεωρητικός στοχασμός.

Η ίδια η ανάγνωση ως εγχείρημα, οι μέθοδοι που προκρίνονται, τα ερωτήματα που τίθενται και οι προτάσεις που δοκιμάζονται, παραπέμπουν σε ερεθίσματα που προκαλεί μία πλούσια και πρόσφορη βιβλιογραφία. Εκείνο που αναζητήσαμε σ' αυτή δεν είναι κάποιες "αποφάνσεις" που νομιμοποιούν τις αναπτύξεις αυτής της εργασίας, πλουτίζοντάς τις με παραλλαγές και αποχρώσεις επιλεγμένες ή οχυρώνοντάς τις πίσω από τη λογική ή το κύρος των έργων στα οποία αναφέρεται. Άλλωστε οι παραπομπές που υποσημειώνονται του κειμένου δεν "τεκμηριώνουν" ούτε "νομιμο-

ποιούν" την επιχειρηματολογία, αλλά υποδεικνύουν -με μιά άρρητη ευγνωμοσύνη- το ερέθισμα που την τροφοδοτεί- χωρίς αυτό να σημαίνει πως το κείμενο αποτελεί κατ' ανάγκη συνέχεια, επιβεβαίωση ή υιοθέτηση αυτών των απόψεων. Ίσως τελικά αναδύεται μιά αντίστροφη δυναμική. Τα ερεθίσματα αυτά, που διαγράφουν τη σύγχρονη συνάφεια ανάγνωσης του μαρξικού κειμένου και που αποτελούν την ατμόσφαιρα μέσα στην οποία αναπνέει ο προβληματισμός αυτής της εργασίας, υπο-σημειώνονται της ανάγνωσης, εγγράφοντας σ' αυτές τις "post festum" αποφάνσεις και στα ερωτήματα που τίθενται, τους ενδοιασμούς ή την ενθάρρυνση που τροφοδοτεί η ίδια η μαρξική κριτική.

Η δυτική σκέψη -που στη συνάφειά της αρθρώνεται η μαρξική κριτική- εξορθολογίζει τον κόσμο υποτάσσοντας τις μορφές του στον Λόγο του Μέτρου και της Τάξης, της Ομοιότητας και της Ιεραρχίας. Κάθε πρακτική νομιμοποιείται και αξιολογείται εγγραφόμενη σε ένα Σύστημα, όπου η πράξη εκλογικεύεται δια μέσου μιάς μονοσήμαντης αναπαράστασης της στο σύμπαν του "Λόγου". Η ιστορικότητα του Λόγου επισκιάζεται από τις βεβαιότητες που αρθρώνουν τα "επιστημολογικά παραδείγματα". Ο ίδιος ο μαρξισμός αυτοαναδεικνύεται σε "καθ'όλου" επιστήμη, ακόμα περισσότερο, σε ένα "τελειωμένο θεωρητικό σύστημα" που εξορθολογίζει την κοινωνική πράξη βάσει των "αμετάκλητων Νόμων του Διαλεκτικού και του Ιστορικού Υλισμού". Ενώ, ο "Νόμος" για τον Marx προσδιορίζεται από το αντίθετό του: "τη μη-ύπαρξη Νόμου. (...) Ο νόμος δεν είναι παρά μιά αφηρημένη, ενδεχόμενη και μονοδιάστατη μορφή της

πραγματικής κίνησης" (Marx, 1844:16-17). "Το ερώτημα αν μπορεί να αποδοθεί στην ανθρώπινη σκέψη μια αντικειμενική αλήθεια, δεν είναι ζήτημα θεωρητικό αλλά ζήτημα πρακτικό" (Marx, 1843.B:II).

"Η ιδέα μιάς διαφορετικής βάσης για την επιστήμη από αυτή της υλικής ζωής είναι από την αφετηρία της μιά πλάνη" (Marx, 1844:86-7), μιά ιδεολογία που νομιμοποιεί τα όρια μέσα στα οποία περιχαράκωνονται ακόμα σήμερα οι επιστήμες του ανθρώπου: την οικουμενοποίηση ενός τύπου ορθολογισμού, που οργανώνεται γύρω από τη σύγκριση, το μέτρο, την εκλογίκευση και την αξιολόγηση της διαφοράς, ενός τελικά ορθολογισμού της ανταλλαγής και του ισοδυνάμου.

Οποιοι κι αν είναι οι περιορισμοί που αναδεικνύονται σε μία σύγχρονη απόπειρα ανάγνωσης των έργων του Marx, τα κείμενα αυτά είναι μέρος της ιστορίας και εξ-ιστόριση του κόσμου μας. Ανήκουν στην παγκόσμια πνευματική παράδοση, στο διαρκώς επικαλυπτόμενο μεγάλο fresco της πολιτισμικής περιπέτειας του ανθρώπου, που δεν γνωρίζει "τελειωμένα" κείμενα και υπάρχει πέρα από τα θριαμβευτικά επιστημολογικά προλούδια.

Αυτή η μελέτη δεν θα μπορούσε ποτέ να τελειώσει χωρίς τη βοήθεια που απλόχερα μου πρόσφεραν δάσκαλοι και φίλοι, στους οποίους στηρίχτηκα για να αντιμετωπίσω τα κάθε λογής προβλήματα που βρέθηκαν μπροστά μου αυτή την τελευταία τριετία. Η μνεία αυτή θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί μιά ασήμαντη τυπικότητα. Όμως για μένα είναι μιά ελάχιστη εκδήλωση ευγνωμοσύνης.

Οφείλω, και από τις σελίδες αυτές, να ευχαριστήσω την Επίκουρη Καθηγήτρια της Σχολής, Μαρία Αντωνοπούλου, που ανέλαβε τη επίβλεψη της εργασίας μου, ενθάρρυνε, παρακολούθησε και συζήτησε μαζί μου κάθε φάση της συγγραφής της. Πιστεύω, το αποτέλεσμα της τριήχρονης συνεργασίας μας, να είναι αντάξιο του ενδιαφέροντος, της προθυμίας και της αγάπης που μου πρόσφερε.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Καθηγητή Γιώργο Βέλτσο για την επίμονη -και διακριτική- εκ μέρους του υπενθύμιση των ορίων της προσπάθειας με την οποία καταπιάστηκα. Ελπίζω στην αμφιβολία που ελεγχει και τις πιο αξιωματικές ακόμα διατυπώσεις του κειμένου μου, να αναγνωρίσει τη συμβολή των σοβαρών του ενστάσεων.

Στις αυστηρές και φιλικές ταυτόχρονα παρατηρήσεις με τις οποίες υποδέχτηκε ο Καθηγητής Νίκος Πετραλιάς το πρώτο ακόμα σχέδιο αυτής της μελέτης, αναγνωρίζω έναν πολύτιμο οδηγό στην οργάνωση του υλικού και στον τρόπο διαπραχμάτευσης των προβλημάτων της τεκμηρίωσης.

Θα ήθελα ακόμα να μνημονεύσω τους καθηγητές μου, τον Βασίλη Φίλια, τον Alain Touraine, τη Zsuzsa Hegedus που στη διδασκαλία τους, την κριτική τους και την προτροπή τους χρωστώ κατά ένα μεγάλο μέρος την ολοκλήρωση της διατριβής μου.

Αισθάνομαι τέλος την ανάγκη να ευχαριστήσω ξεχωριστά τον Σπύρο Ασδραχά, που εδώ και χρόνια, με υπομονή και αγάπη, παρακολουθεί την πορεία μου, πλουτίζοντάς την με ανεκτίμητα εφόδια.

Βλέποντας αυτή την εργασία τελειωμένη αναλογίζομαι πόσα πολλά οφείλω στη Ρούλα Παπαρούνη, που στάθηκε κοντά μου σ'όλες τις δύσκολες και τις καλές στιγμές αυτής της συγγραφής. Θέλω ακόμα να ευχαριστήσω τους φίλους Κώστα Σωτηρίου και Βικτωρία Ιωαννίδου για την πολύπλευρη συμπαράσταση και συμμετοχή τους στην εργασία μου. Ευχαριστώ τον Στέφανο Παπαγεωργίου, που είχε το ενδιαφέρον αλλά και την υπομονή να διαβάζει και να σχολιάζει τα κείμενα στην πρώτη τους γραφή. Ευχαριστώ ακόμα τον Νίκο Σιδέρη για τις ατέλειωτες ώρες που περάσαμε κάποτε, στο Παρίσι, συζητώντας τα προβλήματα αυτά. Δεν είμαι, τέλος, σε θέση να αποτιμήσω τη συμβολή των φίλων μου Νίκου Κοταρίδη και Αντώνη Οικονόμου στη διαμόρφωση των ιδεών και της οπτικής μου απέναντι στα θέματα με τα οποία καταπιάστηκα αυτά τα χρόνια, και μάλιστα στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας. Πολλές φορές αναρωτιέμαι ξαναδιαβάζοντας αυτά τα κείμενα, τι τελικά δικαίως υπογράφεται ως ατομική μελέτη, και τι οφείλω αποκλειστικά στις συζητήσεις μας, τους κοινούς τόπους, τις διαφωνίες και τις διαφορές μας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

- 0.1 Οι όροι ανάγνωσης του μαρξικού έργου.
- 0.2 Προθέσεις και περιορισμοί της εργασίας.
- 0.3 Η έννοια "Ιστορία" στη μαρξική σκέψη.
- 0.4 Ιστορία και καθημερινή ζωή.
- 0.5 Προ-υποθέσεις εργασίας

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ ΣΤΗ ΜΑΡΞΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

I. ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ - ΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

- 1.1
 - 1.1.1 Επικοινωνία και Πραγματικότητα.
 - 1.1.2 Αντι-κείμενο και Σημασία.
 - 1.1.3 Η "Πράξις" και το "Όνομα".
 - 1.1.4 "Η γλώσσα είναι προϊόν της ιστορίας".
- 1.2
 - 1.2.1 Γλώσσα και κοινωνική πρόβαση.
 - 1.2.2 Σημασία και Συνάφεια
 - 1.2.3 Γλωσσικό σημείο και Φώνημα.
 - 1.2.4 Η πολυσημία του "Συγκεκριμένου".
 - 1.2.5 "Όνομα" και "Σημασίες".
 - 1.2.6 Δεν υπάρχει "μοναδική" Γλώσσα".

II. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

- 2.1.
 - 2.1.1 "Το Αισθητό είναι ταυτόσημο με το Πάσχον".
 - 2.1.2 Δεν υπάρχει "μοναδική" Πραγματικότητα.
 - 2.1.3 Η Πράξις ως κατάφαση προς το Αντι-κείμενο.
- 2.2
 - 2.2.1 "Ανάγκη" και "Επιδίωξη".
 - 2.2.2 Επιδίωξη και αναπαράσταση του Άλλου.
 - 2.2.3 Κάθε δραστηριότητα είναι Επικοινωνία.
 - 2.2.4 "Αλληλεξάρτηση ή Κοινωνική Σχέση;"
 - 2.2.5 Κοινωνική Σχέση και Κοινωνική Αξίωση.

2.3.

- 2.3.1 Λόγος και συνάφεια.
- 2.3.2 Η "ιστορικότητα" του λόγου.
- 2.3.3 Το "παράδοξο".
- 2.3.4 Η εσωτερική συνάφεια του λόγου.
- 2.3.5 Παράθεση και Συνωνυμία.
- 2.3.6 Η Σύγκριση και το Μέτρο.
- 2.3.7 Η Ανάγκη και το Μέτρο.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ

III. ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

3.1

- 3.1.1 Ιδιοκτησία και Ιδιοποίηση.
- 3.1.2 Ιστορικότητα της Ατομικής Ιδιοκτησίας.
- 3.1.3 Η Ατομική Ιδιοκτησία ως "νομική κατηγορία".
- 3.1.4 Ιδιοκτησία και Αντι-κείμενο.
- 3.1.5 Ο διττός χαρακτήρας της Εργασίας στην αστική κοινωνία.

3.2

- 3.2.1 Ιδιαιτερότητα και Ισοδυναμία.
- 3.2.2 "Ανάγκη" και επιδίωξη του "Έχειν".
- 3.2.3 Η μεταγραφή της επιδίωξης στον κώδικα του "Έχειν".
- 3.2.4 Η Ατομική Ιδιοκτησία ως μηχανισμός κοινωνικής διαμεσολάβησης στη αστική κοινωνία.
- 3.2.5 Χρήση και Ανταλλαγή: Μία πρώτη διατύπωση της μαρξικής θεωρίας της Αξίας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Δοκιμές με αφορμή ένα κείμενο του Fr. Engels.

IV. ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ (i): ΑΞΙΑ ΧΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΞΙΑ

4.1

- 4.1.1 Αξία χρήσης και Αξία: προβλήματα διαπλοκής των δύο μορφών στο εμπόρευμα
- 4.1.2 Η διττή σημασιολόγηση της Κοινωνικής Πράξης.
- 4.1.3 Η προϋπόθεση του 'Άλλου κατά την πραγματοποίηση της εργασίας που παράγει Εμπορεύματα.
- 4.1.4 Ανταλλαγή και Καταμερισμός της Εργασίας.
- 4.1.5 Η κυριαρχία του Quid-Pro-Quo.

4.2

- 4.2.1 Ανταλλακτική πρόβαση και Αξία.
- 4.2.2 Παρατηρήσεις επί του Αντιπραγματισμού (E-E).
- 4.2.3 Η μονοσημία του tertium comparationis.
- 4.2.4 Εμπόρευμα-σύμβολο και Εμπόρευμα-σημείο.
- 4.2.5 Ομολογίες Γλώσσας και Ανταλλαγής.
- 4.2.6 Ο διττός καταναγκασμός, στον οποίο υπακούει η εμπορευματική σχέση, αποκλείει την παραγνώριση του κώδικα μέσα στην αυστηρή συνάφεια της σχέσης.

V. ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ (ii) Η ΑΝΤΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΒΑΣΗ

5.1

- 5.1.1 Η σημασιολόγηση του Εμπορεύματος στη συναφεία της Ανταλλακτικής Σχέσης.
- 5.1.2 Το Εμπόρευμα είναι Αξία μόνο κατά την Ανταλλαγή.
- 5.1.3 Η τεχνική εγκαθίδρυσης της Ισοδυναμίας.
- 5.1.4 Η σύγχυση ανάμεσα στην Αξίωση του Αντι-κειμένου των αναγκών και στη ζήτηση του Εμπορεύματος
- 5.1.5 Η ως-προς-τρίτο Ισοδυναμία.
- 5.1.6. Γενικό Εμπόρευμα και Αξία Χρήσης.

5.2

- 5.2.1 Η θέαση του Κοινωνικού μέσω του Χρήματος.
- 5.2.2 Εκμάθηση του Εμπορευματικού Κώδικα και της λογικής που απαιτεί η χρήση του.
- 5.2.3 Καταναγκασμοί και αποκλίσεις.
- 5.2.4 Η απόκλιση επιφέρει την αναποτελεσματικότητα της προσφοράς/ζήτησης του Αντι-κειμένου.
- 5.2.5 Κάποιες ιδέες σχετικά με τη μαρξική κριτική της Αλλοτρίωσης
- 5.2.6 Η βασιλεία του "Γενικού Άλλου" είναι η βασιλεία του Χρήματος.
- 5.2.7 "Εφ' όσον είσαι άνθρωπος, δεν είσαι πραγματικά ανθρώπινος".
- 7.2.8 "Το Χρήμα είναι Γλώσσα-Ξένη."
- 7.2.9 "Το Χρήμα είναι ο Άλλος."

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι σκέψεις που αναπτύσσονται σ' αυτή την εργασία δεν φιλοδοξούν να συνθέσουν μιά "νέα πρόταση ερμηνείας" του έργου του Karl Marx. Και ασφαλώς δεν αποσκοπούν στη διατύπωση μιάς "σύγχρονης μαρξιστικής" προβληματικής σχετικά με την επικοινωνία ή τη γλώσσα. Πρόκειται, κι αυτά είναι τα πραγματικά όρια του εγχειρήματος, για την κατάθεση και τη συστηματοποίηση των προβλημάτων και της διαδρομής μιάς μαθητικής προσέγγισης του μαρξικού κριτικού λόγου, σε αναφορά τόσο προς τους περιορισμούς του ιστορικού πλαισίου μέσα στο οποίο αρθρώθηκε, όσο και προς εκείνους, που διαμορφώνουν τη σημερινή συνάφεια -και ένα *a posteriori* συγκροτημένο "κλίμα"- ανάγνωσης του έργου του Marx. Σε τούτο περιορίζονται τόσο οι προσδοκίες που εγγράφονται στην αναζήτηση αυτής της μελέτης, όσο όμως και οι εσωτερικοί περιορισμοί της οικονομίας του κειμένου.

Μελετώντας σήμερα το μαρξικό κείμενο, κάποιες στιγμές, αντιλαμβάνεται κανείς, πως αντιμετωπίζει έναν λόγο, που παράγει τις σημασίες του και οργανώνει τις αναφορές του ερήμην του, μ'έναν αυτοματικό θα έλεγε κανείς τρόπο. Το ίδιο το κείμενο στέκει υποταγμένο σε μία παγιωμένη εκδοχή ανάγνωσής του, που κι εκείνη με τη σειρά της έχει τη δική της ιστορία, τους δικούς της περιορισμούς και τις δικές της αντιστάσεις απέναντι στις μεταβολές που συγκροτούν τη σημερινή πραγματικότητα.

Κάθε αναφορά στη σκέψη του Marx, μιά σκέψη βαθειά ριζωμένη στη "νεωτερικότητα", μιά σκέψη που αποτελεί "παράδοση" του σύγχρονου κόσμου και ταυτόχρονα μιά σκέψη ριζικά κριτική, διαμεσολαβείται από πολυποίκιλους ιστορικούς περιορισμούς που προδιαγράφουν ένα δυσπροσάρμοστο σε νέες οπτικές συμφραζόμενο. Η ανάγνωση εκβιάζεται να αναγνωρίσει στον μαρξικό λόγο το θετικό "ολοποιο" πνεύμα¹, που αποτέλεσε τη θεωρητική συνάφεια της γραφής

1. Το έργο του Marx εγγράφεται σε μιά εποχή όπου ο θεωρητικός στοχασμός προσανατολίζεται προς τη συγκρότηση ενός "θετικού ολισμού". ενός "προγράμματος" - "παραδείγματος" που θα προκριθεί ως μοντέλο αναπαράστασης του κόσμου, ως μέθοδος ερμηνείας του και ως λόγος. (Πρβλ. την πρόταση περί επιστημολογικού παραδείγματος του Thomas Kuhn, στο *La Structure des Révolutions Scientifiques*, Παρίσι, Flammarion, 1983.) Πρόκειται για μιά επιστημολογική παράδοση συνδεδεμένη με την οικουμένηνοποίηση ενός τύπου ορθολογισμού, που οργανώνεται γύρω από τη σύγκριση και το μέτρο, την ανταλλαγή και το ισοδύναμο. Πρβλ. Anthony Wilden, "Le discours scientifique: L'Economie du Savoir", στο *Système et structure*, Boréal Express, Μόντρεαλ, 1983, σ. xiv-lviii. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο αντιμετωπίζει με έναν εντελώς πρωτότυπο τρόπο ο Kostas Papaioannou ("L'homme total de Karl Marx", π. *Preuves*, τεύχ. 149 (1963) σ. 36-45), τη σχέση του Marx με τον Hegel αναδεικνύοντας τις συγγε-

του, και που βρίσκεται εγγεγραμμένο στη διατύπωσή της ελέγχοντας τη συνέπειά της προς την πολιτισμική και την πρακτική πραγματικότητα, μέσα στην οποία -αλλά και προς την οποία- ο μαρξικός λόγος αρθρώνεται ως κριτική.

Αυτό το "θετικό πνεύμα", που εδώ και έναν αιώνα συνοδεύει την ανάγνωση του μαρξικού έργου, σημασιοδοτεί τις διατυπώσεις με τρόπο που μας φαντάζει ως ο μόνος λογικός και συνεπής προς το ιστορικά διαμορφωμένο πρότυπο δεξίωσής του. Ωστόσο, η βεβαιότητα που προκαταλαμβάνει -θετικά ή αρνητικά- την ανάγνωση, επισκιάζει και περιθωριοποιεί -ως απλή "στιγμή" της γραφής- ένα δεύτερο επίπεδο του λόγου του Marx, το επίπεδο ενός "μετα-λόγου", όπου η κριτική του αντιμετωπίζει ως αντικείμενό της και τους ίδιους τους περιορισμούς που ενσωματώνει η οργάνωση και η διατύπωσή της. Έργα όπως τα *Grundrisse*, το *Anti-Wagner*, ακόμα, εν μέρει τουλάχιστον, και Το Κεφάλαιο, ενσωματώνουν -με τη μορφή της επαναδιατύπωσης ή των όρων της ανάγνωσης προηγούμενων αναλύσεων- έναν λόγο επί των εσωτερικών περιορισμών της γραφής, περιορισμών που αναδεικνύονται κυρίως μέσω της μεταγραφής των αρχικών διατυπώσεων στα κείμενα των "οπαδών ή των πολέμιων του μαρξισμού", του "σοσιαλιστικού συστήματος του κ. Karl Marx" (A.Wagner-βλ. Marx, 1880, σ.1532).

νειες και τις τριβές έργων που οργάνωνονται με βάση ίδιου τύπου επιστημονικές προοπτικές: τη σύσταση μιας ολοποιού θεωρίας-προγράμματος. Αντίστοιχης σημασίας, αν και υπό διαφορετική οπτική, είναι η προσέγγιση του Jean Hyppolite στα έργα του "La conception Hegelienne de l'Etat et sa critique par Karl Marx", *Cahiers Internationaux de Sociologie*, τ.ΙΙ(1947), σ.142-161, και *Etudes sur Marx et Hegel*, Παρίσι, Rivière, 1955.

Εδώ ο Marx αναλαμβάνει -κι αυτό είναι που έχει μία ιδιαίτερη σημασία- έναν εσκεμμένο σχολιασμό στο ίδιο του το έργο. Πρόκειται τελικά για μία κριτική στη λογική ανάγνωσης των έργων του, μία προσπάθεια υπέρβασης του "επιστημολογικού πεδίου" μέσα στο οποίο λειτουργεί ως επιστημονική απόφαση¹.

Ενώ λοιπόν το μαρξικό έργο ενέχει την κριτική ως μέθοδο ανάγνωσής του, η επικαιροποίηση και η ιδεολογική του "χρήση" στα πλαίσια πολιτικών -ολοποιών- συγκρούσεων της σύγχρονης εποχής, προσδιόρισαν την εγγραφή του στην παγκόσμια πνευματική παράδοση ως "θετική επιστήμη" ή ακόμα ως "λόγο", θετικό πλαίσιο ανάπτυξης των επιμέρους επιστημών. Δεν είναι λοιπόν καθόλου τυχαίο ότι ο Marx διαβάστηκε με πολλαπλούς -και ασυμβίβαστους μεταξύ τους- τρόπους, και πως κάθε ανάγνωση διεκδίκησε -συχνά με τρόπο πειστικό- την πιστότητά της ως προς το γράμμα των μαρξικών κειμένων.

1. Δεν πρόκειται δηλαδή απλά για κάποιες "πολεμικές" και αποσπασματικές εκφράσεις, όπως λ.χ. ο ανεκδοτικόσ αφορισμός του Marx "δεν θα μπορούσα να πω παρά ένα πράγμα, ότι δεν είμαι μαρξιστής!" -καθώς το διηγήθηκε ο Engels στον G.A.Loraine το 1883-, ούτε η λολιδορία για τους "μαρξιστές και τους μη μαρξιστές" που εκφράζεται συχνά στην αλληλογραφία του Marx. Ενδεικτικά: Marx στον Engels (30.9.1882), και Marx στη Vera Zassoulitch (8.3.1861)- ή το περίφημο απόσπασμα από την εισαγωγή του 1873 στο Κεφάλαιο, όπου ο Marx αποποιείται την προοπτική του συγγραφέα "συνταγών για το μαγειρείο του μέλλοντος". Πρβλ.τη μεθοδολογική πρόταση ανάγνωσης του Marx που προτείνει ο Maurice Godelier (*Rationalité et Irrationalité en Économie*, Παρίσι, Maspéro, 1980, τ.Ι) και που αφορά κάποιου τύπου "μετα-λογική" που διέπει τη μαρξική κριτική, δηλαδή, τη σχέση ανάμεσα στο "λεχθέν" και τη διαδικασία και τη λογική της εκφοράς του μαρξικού λόγου.

Ποιός είναι ο τρόπος να ξαναμελετήσει κανείς κείμενα χιλιοδιαβασμένα και λεηλατημένα από τις πιο ασυμβίβαστες μεταξύ τους ερμηνείες; Σ' αυτή την εργασία δοκιμάζεται μία μορφή έκθεσης, ανάλυσης και κριτικής, που προσπαθεί να οργανωθεί παραχωρώντας τον λόγο στο κείμενο-αντικείμενό της, όχι με τη μορφή της παράθεσης ή κάποιου ανανεωμένου "Marx dixit", αλλά επιχειρώντας την ανάδειξη στο εσωτερικό της μαρξικής γραφής κάποιων σημείων αναφοράς, βάσει των οποίων θα μπορούσε να νομιμοποιηθεί μία σύγχρονη ανάγνωση της. Κάθε παρόμοια απόπειρα ανάγνωσης του μαρξικού κειμένου μέσα στη σημερινή πολιτισμική και διανοητική συνάφεια, αναλαμβάνει τελικά την ευθύνη της αναδιατύπωσής του. Ακόμα και στην περίπτωση που η ανάγνωση υποτάσσεται και προσκολλάται στις γραμμένες λέξεις, ακόμα και τότε, ουσιαστικά το κείμενο βρίσκεται αναδιατυπωμένο μίας και οι σημασίες δεν αποδεσμεύονται από τη συνάφεια της γραφής, αλλά από τη συνάφεια της ανάγνωσης, όπου οι λέξεις μένουν ίδιες, έχουν όμως, καθώς γράφει ο Michel Foucault, βαρύνει με την υλική τους ιστορία.

Η ανάγνωση λοιπόν που επιχειρείται στα πλαίσια αυτής της εργασίας προσανατολίζεται και περιορίζεται σε δύο βασικές επιδιώξεις: Η πρώτη προσανατολίζεται στην αποδέσμευση των εσωτερικών περιορισμών του μαρξικού λόγου, περιορισμών που θέτει όχι μόνο η ιστορική συνάφεια της γραφής αλλά και ένας δυναμικός κριτικός μετα-λόγος, που ελέγχει τη σημασιολόγηση των διατυπώσεων. Η δεύτερη επιδίωξη συνίσταται σε μία προσπάθεια

"μεταγραφής" του μαρξικού λόγου στη σύγχρονη συνάφεια του θεωρητικού στοχασμού, όχι με την πρόθεση της "δικαίωσης" ή της "ανανέωσής" του, αλλά με μιιά διάθεση ανίχνευσης των ενδοιασμών και των ερωτημάτων που θέτει η προβληματική του Marx στις βεβαιότητες ή τους αφορισμούς των συγχρόνων θεωρητικών στοχαστών.

Από τα πρώτα κιόλας κείμενα του Marx μπορεί κανείς να αποδεσμεύσει και να στοιχειοθετήσει μιιά κριτική θεώρηση, όχι απλά των στενά νοούμενων "οικονομικών σχέσεων" που κυριαρχούν και χαρακτηρίζουν την αστική κοινωνία, αλλά, τελικά, την κριτική εκείνου του "πρωτύ-που επικοινωνίας" που οργανώνεται και που καταλαμβάνει το κοινωνιακό πεδίο, καθώς γενικεύονται και οικουμενικοποιούνται οι εμπορευματικές σχέσεις. Ως "πρότυπο επικοινωνίας" θα πρέπει εδώ να κατανοήσουμε το σύστημα των περιορισμών που η κοινωνική δράση βρίσκει "ήδη τοποθετημένους" στο πεδίο της και στους οποίους καταναγκάζεται να υπακούει η οργάνωση, η εκφορά, η σηματοδότηση και η σημασιολόγηση των επικοινωνιακών προβάσεων, που αφορούν -έμμεσα ή άμεσα- στον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγικής δραστηριότητας και στην ανταλλαγή σε δύο δηλαδή βασικές συνιστώσες της κοινωνικής ζωής, που χαρακτηρίζουν τα συστήματα κοινωνικής πρακτικής στην αστική κοινωνία.

Η θεώρηση αυτή του Marx δεν εντοπίζεται ως ιδιαίτερη και αυτοτελής "περιοχή" του έργου του. Δεν μπορεί

συνεπώς να οριοθετηθεί μέσω μιάς σχολαστικής αναφοράς στο μαρξικό κείμενο. Μπορεί εντούτοις να συναχθεί ως σταθερά υπονοούμενο συμφραζόμενο των αναλύσεων και της κριτικής των κοινωνικών σχέσεων που διατυπώνονται στο μαρξικό κείμενο, ιδιαίτερα σ' εκείνες τις περιοχές που αφορούν στη μελέτη και στην ανάλυση των σχέσεων της εμπορευματικής ανταλλαγής, του χρήματος και του Κεφαλαίου. Η αποδέσμευση και η ανάδειξη αυτής της θεώρησης συνιστά και το βασικό αιτούμενο που οδηγεί στην οργάνωση των ερωτημάτων αυτής της εργασίας.

Ξεκινούμε λοιπόν εντοπίζοντας μία παραδοξολογία που αφορά στο ίδιο το εγχείρημα που αναλαμβάνεται. Η μελέτη αυτή προσανατολίζεται στη συγκρότηση και στη δοκιμασία κάποιων υποθέσεων που ψηλαφούν στο μαρξικό έργο μία θεώρηση της επικοινωνίας. Και ξεκινά με την παραδοχή πως στο ίδιο το κείμενο του Marx δεν έχουμε καμιά αυτοτελή ανάπτυξη της θεώρησης αυτής. Οι λιγοστές αναφορές του Marx σε προβλήματα σχετικά με την επικοινωνία ή με τη γλώσσα, που εντοπίζονται στα Παρισινά Χειρόγραφα ή στην Γερμανική Ιδεολογία, μοιάζουν σαν ανεξήγητες "νεανικές" παραδρομές. Κι αυτό φαίνεται να πιστοποιείται με τον τρόπο που ο συγγραφέας τους τις εγκαταλείπει ατελείς και συνοπτικές¹. Πολύ περισσότερο μάλιστα

1. Με αυτή την έννοια η εργασία αυτή δεν προτίθεται να "ανασυγκροτήσει" μία μαρξιστική θεώρηση της επικοινωνίας. Αντίθετα, επιδιώκει να αναδείξει μία "επικοινωνιακή λογική" που διέπει τη σκέψη και το έργο του, πολύ πριν η επικοινωνία και η γλώσσα συγκροτήσουν διακριτά και αυτόνομα πεδία του θεωρητικού στοχασμού.

Είναι ενδεικτικό πως στις αναλύσεις του M.Bakhtine, και μάλιστα σε μία εποχή που τα Παρισινά Χειρόγραφα δεν

που τέτοιες διατυπώσεις σχεδόν απουσιάζουν από τα περισσότερα κείμενα της ωριμότητάς του. Ωστόσο, κι αυτό θα προσπαθήσω να υποστηρίξω στη συνέχεια, μέσα στο έργο του Karl Marx, η θεώρηση της επικοινωνίας είναι διαρκώς παρούσα ως υπονοούμενο ή κάποιες φορές -και- ως άμεση, αν και επιμέρους, αναφορά. Τελικά η θεώρηση του Marx για την επικοινωνία και τη γλώσσα βρίσκεται διάσπαρτη σ' όλο το εύρος του έργου του. Κι αυτές οι αποσπασματικές διατυπώσεις που βρίσκουμε στις "πρώιμες γραφές", όχι μόνο έχουν μία ιδιαίτερη βαρύτητα στη διαμόρφωση της μαρξικής κριτικής σκέψης, αλλά και συνεχίζουν να αναπνέουν και παράχουν σημασίες, κάτω από τις γραμμές, έργων όπως τα *Grundrisse* και *Το Κεφάλαιο*.

Στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμη μία αναφορά στην αντίληψη του Marx για την ιστορία, που θα μας επέτρεπε να συγκροτήσουμε το πλαίσιο "ιστορία-κοινωνία-γλώσσα" μέσα στο οποίο η μαρξική ανάλυση στοιχειοθετεί τη θεώρησή της για την επικοινωνία. Η αναφορά αυτή αποκτά μία ιδιαίτερη σημασία γιατί το πλαίσιο αυτό στη μαρξιστική φιλοσοφία παρουσιάζεται απόλυτα υποταγμένο στο

είχαν ακόμα εκδοθεί, αντιμετωπίζει κανείς διατυπώσεις, που θα μπορούσαν να είναι ελάχιστα παραλλαγμένα αποσπάσματα από αυτό το "πρώιμο" έργο του Karl Marx. Η ανάγνωση του Bakhtine κατάφερε, σε πολλές περιπτώσεις να αποδεσμεύσει από τα "ώριμα έργα" αυτή την "υπο-νοούμενη" διάσταση τους. Το αξιοσημείωτο και εξαιρετικά ενδιαφέρον στο σημείο αυτό είναι πως το αποτέλεσμα, η διατύπωση δηλαδή που ο Bakhtine, ανελκύει στην επιφάνεια του μαρξικού κειμένου και αναδιοργανώνει σε λόγο σχετικά με την επικοινωνία και τη γλώσσα, παραπέμπει άμεσα στις διατυπώσεις του Marx στα *Παρισινά Χειρογραφή* του 1844. Βλ. Mikhail Bakhtine, *Le marxisme et la philosophie du langage*, Παρίσι, Minuit, 1977.

τελεολογικό σχήμα: "βάση και εποικικόδομημα". Είναι αλήθεια πως η αντίληψη του Μαρξ για την επικοινωνία και τη γλώσσα έχει ελάχιστα γίνει αντικείμενο ιδιαίτερων μαρξιστικών μελετών: οι ποικίλες μαρξιστικές θεωρίες αναφέρονται μέχρι σήμερα κυρίως στη μελέτη των εννοιών της παραγωγής και των κοινωνικών τάξεων, της ιστορίας, του Κράτους και της εξουσίας, της ιδεολογίας και στις πιο "περιθωριακές περιπτώσεις" με τα προβλήματα της αισθητικής και της τέχνης. Και όπου η επικοινωνία και η γλώσσα αποτελούν αντικείμενο αυτής της φιλολογίας, οι κατά καιρούς μαρξιστικές σχηματοποιήσεις τις εννοούσαν -ανομολόγητα τις περισσότερες φορές- ως φαινόμενα της "υπερδομής" και, στην καλύτερη περίπτωση τα υποσημείωναν απλώς στα πλαίσια μίας κριτικής των ιδεολογιών.

Στις πιο σχηματικές -αλλά "έγκυρες" ακόμα και σήμερα- μαρξιστικές προσεγγίσεις αντιμετωπίζει κανείς τις πιο αφηρημένες "αναπαράστάσεις" της ιστορικής πρόβασης, οργανωμένες σε "νόμους", σε μία αποστεωμένη αντίληψη αιτιοτήτων² προσκολλημένων σ'ένα ανελαστικό

2. Σχετικά με την αντίληψη αυτή, που συμπυκνώνεται στην αφαίρεση "βάση-εποικοδόμημα, Βλ. Μαρία Αντωνοπούλου, "Η κρίση της μαρξιστικής θεωρίας: ο παραδοσιακός μαρξισμός και οι απόπειρες υπέρβασης του", π. Ο Πολιτης, τεύχ. 67-68, Αθήνα 1984, σ.25-33.

"Σ'αυτή την αντίληψη του Μαρξ δεν χωράει κανένα σχήμα προτεραιότητας της Φύσης έναντι της ανθρώπινης κοινότητας, ή προτεραιότητας της ύλης έναντι της συνείδησης και το αντίστροφο, προτεραιότητας δηλαδή της συνείδησης έναντι της ύλης. Δεν χωράει δηλαδή κανενός είδους αναζήτηση της "πρώτης αρχής" του κόσμου προκειμένου να ερμηνευθεί η ανθρώπινη κοινωνία, ή να συναχθούν επαγωγικά οι νόμοι της ανέλιξης και κίνησης της, δηλαδή η ιστορία της, όπως επιχειρήθηκε από τα φιλοσοφικά συστήματα στα οποία αναφέρθηκαμε. Αντίθετα, η αντίληψη του Μαρξ συνιστά την υπέρβαση κάθε τέτοιου συστήματος,

τελεολογικό πρότυπο -σχέδιο- για το γίνεσθαι, που στοιχειοθετεί και νομιμοποιεί τελικά την πεποίθηση, ότι η παρούσα ιστορία ήταν ο σκοπός της παρελθούσης και πως το μέλλον είναι ο σκοπός του παρόντος.

Εδώ η ιστορία παίρνει την πιο παραδοσιακή διάσταση, γίνεται η ίδια "Υποκείμενο", αποκτά τους δικούς της σκοπούς, γίνεται "πρόσωπο μεταξύ προσώπων, γίνεται η Ιδέα, ο Μοναδικός, η Αυτοσυνείδηση" (Πρβλ. Engels & Marx, 1845:526 κ.ε. και 1845-6:83 κ.ε.).

Στη μελέτη αυτή, θα περιοριστούμε σ'εκείνες τις διατυπώσεις του Marx, όπου διαγράφεται η οπτική του σχετικά με το ιστορικό-κοινωνικό πλαίσιο της πράξης και τους περιορισμούς της κοινωνικής ζωής, που συνιστούν

την υπέρβαση δηλαδή κάθε φιλοσοφίας της Φύσης και της Ιστορίας. (Για τη μαρξική θεωρία ως ασυμβίβαστη με οποιαδήποτε "πρώτη φιλοσοφία" βλ. A. Sohn Rethel, *Intellectual and Manual Labour, A critique of Epistemology*, Macmillan, Critical Social Studies, London, 1978, σ.18 κ.ε.). Στη Γερμανική Ιδεολογία διαβάζουμε: "Όταν η πραγματικότητα εξεικονιστεί τότε η φιλοσοφία ως ανεξάρτητος κλάδος της γνώσης χάνει το μέσο ύπαρξής της" (Marx, Engels, *Collected Works*, Vol.5, London 1976 σ.37).

Αλλά εξίσου ξένος προς την μαρξική αντίληψη είναι ο διπολισμός των σχημάτων "βάση-εποικδόμημα" και τα διϊστορικά σχήματα κοινωνικής μεταβολής και εξέλιξης που τον συνόδευσαν (ιστορικός υλισμός, οικονομισμός, εξελικτισμός). "Το γεγονός ότι η προαστική ιστορία, και κάθε μία από τις φάσεις της έχει επίσης τη δική της οικονομία και την οικονομική βάση της κίνησής της, είναι στο βάθος μόνο η ταυτολογία ότι η ανθρώπινη ζωή βασίζεται από αμνημονεύτων χρόνων στην παραγωγή και με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, στην κοινωνική παραγωγή, που τις σχέσεις της ονομάζουμε, ακριβώς, οικονομικές σχέσεις" (*Grundrisse*, The Pelikan Marx Library, Pelikan, London, 1973, σ.489). Είναι φανερό ότι, για τον Μαρξ, αποτελεί θεωρητικό έκτρωμα το να ανάγεται σε διϊστορική καθολική θεωρία μία, όπως λέει, ταυτολογία." (ό.π.:32)

"τον πραγματικό δεσμό μεταξύ των ανθρώπων" (Πρβλ. Engels & Marx, 1845). Έναν δεσμό που επαναπροσδιορίζεται καθώς οι άνθρωποι, ανανεώνοντας καθημερινά τη ζωή τους την ίδια, αναπαράχουν το κοινωνικό τους είναι.

Με αυτή την έννοια, το ενεργούν άτομο συνιστά την κοινωνική ύπαρξη (Βλ. Marx, 1844:82). "'Όπως η κοινωνία παράγει τον άνθρωπο, έτσι και η ίδια παράγεται από τον άνθρωπο" (ό.π.). Κάτω από αυτή την οπτική, ο Marx συγκροτεί μιά αντίληψη για τη μακρά συνεχή ιστορία, "που δεν είναι τίποτε άλλο από τη διαδοχή των γενεών, που έρχονται η μία μετά την άλλη" (Engels & Marx, 1845-6: I.82 κ.ε.). Στα πλαίσια αυτής της "διαχρονικής" διάστασης της κοινωνικής πρακτικής, κάθε γενιά τοποθετείται στα πλαίσια μιάς ήδη υπάρχουσας συνάφειας, μέσα στην οποία εκμεταλλεύεται, αναπτύσσει ή μεταλλάσσει τα υλικά, τα κεφάλαια, τις παραγωγικές δυνάμεις που της έχουν κληροδοτήσει όλες οι προγενέστερες γενιές¹.

Βασισμένοι στα κείμενα που μνημονεύσαμε παραπάνω και παραμένοντας πιστοί στις διατυπώσεις τους, μπορούμε να πούμε ότι για τον Marx, κάθε ιστορική πρόβαση δημιουργεί ένα υλικό αποτέλεσμα, μιά ιστορικά δημιουργημένη σχέση με τη φύση και μεταξύ των ανθρώπων, που η εκάστοτε γενιά κληροδοτεί στην επόμενη. Έτσι κάθε

1. Βλ. Engels & Marx, 1845-46: 82-83. Στις σελίδες αυτές της Γερμανικής Ιδεολογίας βρίσκουμε μιά εκτεταμένη αναφορά (Βλ. σ.82-117) στά προβλήματα της "υλικής ζωής" και του "καθημερινού" καθώς και στις διάρκειες που συνθέτουν τον ιστορικό χρόνο.

γενιά συνεχίζει την παραδοσιακή δραστηριότητα υπό συνθήκες ολοκληρωτικά αλλαχμενες, μεταλλάσσοντας όμως τις παλιές συνθήκες μέσω μίας εντελώς διαφορετικής δραστηριότητας. Τούτη η αντιληψη της ιστορίας δείχνει πως οι περιστάσεις δημιουργούν τους ανθρώπους, όπως και οι άνθρωποι κάνουν τις περιστάσεις. αυτό το σύνολο παραγωγικών δυνάμεων, κεφαλαίων και κοινωνικών μορφών επικοινωνίας και συναλλαγής (Πρβλ. ό.π.). Ειδικότερα στην αστική κοινωνία, αυτές οι "κοινωνικές μορφές επικοινωνίας" που αρθρώνονται σε αναφορά προς τον "υλικό πολιτισμό" (ας διακινδυνεύσουμε εδώ αυτή την έμμεση αναφορά στον F.Braudel) αποτελούν την "ιδιωτική κοινωνία¹". Προσδιορίζονται από "όλα τα προηγούμενα στάδια" και καθορίζουν με τη σειρά τους τη συγχρονία. Συνιστούν δηλαδή "την αληθινή εστία και τη σκηνή όλης της ιστορίας" (ό.π.).

Οι διατυπώσεις αυτές από τη Γερμανική Ιδεολογία οδηγούν σε κάποιες συνθέσεις που απαιτούν ιδιαίτερη προσοχή, μίας και σ'αυτές διαγράφονται ήδη τα όρια μέσα στα οποία ο Marx εισάγει και χρησιμοποιεί όρους όπως "υλική βάση", "παραγωγικές δυνάμεις" κλπ, όρους στους οποίους αργότερα θα αποδοθεί η "ουσία" της "θεωρητικής τομής" που φέρνει στις επιστήμες του ανθρώπου η μαρξική σκέψη, τομή που θα αποδοθεί στο αφ'εαυτού πληρούμενο "σύστημα" που ως "μαρξισμός" θα εγγραφεί στο "θετικό πνεύμα" της νεώτερης εποχής.

1. Αναφερόμαστε αποκλειστικά στην "αστική συνάφεια" που αποδίδεται με τον όρο: "bürgerliche gesellschaft".

Στην παραδοσιακή θεωρία -και ιστοριογραφία- η υλική ζωή, η "καθημερινότητα", παρουσιάζεται σαν μιά τετριμμένη και συνεχής επανάληψη δραστηριοτήτων που είναι ανάξιες κάποιας ιδιαίτερης προσοχής.

Ο Marx, αντίθετα, αποδίδει μιά κεφαλαιώδη σημασία στις τετριμμένες αυτές και διαρκώς επαναλαμβανόμενες δραστηριότητες, που συνθέτουν την "ιστορικά δημιουργημένη σχέση των ανθρώπων με τη φύση" (ό.π. σ.88). Κάθε μέρα οι άνθρωποι συνομιλούν, τρώουν, πίνουν, ντύνονται, εργάζονται, προσεύχονται, αρρωσταίνουν, διασκεδάζουν, ερωτεύονται, κοιμούνται και πεθαίνουν. Αυτές τις δραστηριότητες ανασύρει η οπτική του Marx από τις σιωπές της ιστορίας και του θεωρητικού στοχασμού. Μιά ανάγνωση όμως αποκολλημένη από την "παραδεδεγμένη", τη "μαρξιστική" αντίληψη για το κείμενο του Marx, αποδεσμεύει από το έργο αυτό μιά βαθειά αναγνώριση της "καθημερινότητας". Τελικά, σ' αυτή την "υλική ζωή", σ' αυτή τη μονότονη κι επαναλαμβανόμενη πρόβαση, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε την "υλική βάση" του κοινωνικού σχηματισμού: είναι ο τρόπος που οι άνθρωποι παράγουν, καταναλώνουν, ζουν, γεννιούνται και πεθαίνουν. Είναι ακόμα ο αντι-κείμενος κόσμος, με τους κάθε είδους περιορισμούς που θέτει στη δράση, στις αναπαραστάσεις, στη φαντασία, τη θρησκευτικότητα και τα οράματα των ανθρώπων¹.

1. Διαβάζοντας υπ' αυτή την οπτική λ.χ. τον πρόλογο στη Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας (1859:22-23), λειαίνε-ται η ακαμπτη διατύπωση σχετικά με την "πραγματική βάση", πάνω στην οποία υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό

Για την παραδοσιακή σκέψη, το αντικείμενο της θεωρίας και ιστοριογραφίας "είναι τα άτομα, όχι όμως τα πραγματικά άτομα, αλλά το άτομο της φιλοσοφίας, το άτομο που είναι αποσπασμένο από την πραγματικότητά του." Πρόκειται για το Υποκείμενο όπως αναδεικνύεται στο "πρόγραμμα του Διαφωτισμού, για τον "Άνθρωπο" καθ' εαυτόν, "την ιδέα του ανθρώπου" που σκέπτεται και δρά οργανώνοντας βάσει του Λόγου τον αντι-κείμενο κόσμο.

Για τον Marx αντίθετα, "οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από την "ιδέα του Ανθρώπου" που δημιουργούν κάθε φορά, ζούν μέσα στα πλαίσια των περιορισμών που ορίζει η ενεργητική τους σχέση με το αντι-κείμενο περιβάλλον τους. (...) Οι άνθρωποι πρώτα απ'όλα πρέπει να ζήσουν, και για να

οικοδόμημα, στο οποίο αντιστοιχούν ορισμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης", τη διατυπώση στο γράμμα της οποίας νομιμοποιήθηκε το μαρξιστικό σχήμα "βάση" και "υπερδομές", που, καθώς επισημαίνει ο Henri Lefebvre (Μία σκέψη που έγινε κόσμος. Πρέπει να εγκαταλείψουμε τον Marx; Αθήνα, Κένταυρος, 1987, σ.201), "αποβλάκωσε κυριολεκτικά τον μαρξισμό". Στο ίδιο έργο ο Lefebvre υποστηρίζει -αδικώντας το μαρξικό κείμενο ή μάλλον, διαβάζοντάς το με τον ίδιο τον παραδοσιακό τρόπο τον οποίο καταγγέλει- πως ο Marx παραγνωρίζει εντελώς την "καθημερινότητα". Ας δούμε ενα απόσπασμα-παρένθεση από τον Β' τόμο του Κεφαλαίου, όπου τίθενται τα όρια της αντίληψης του Marx για την "πραγματική βάση κτλ..."

"Ο ινδός αγρότης θα πεθάνει από την πείνα δίπλα στο καλοθερμένο του βόδι. Οι προσταγές της δεισιδαιμονίας εκδηλώνονται μοιραίες για το άτομο, είναι όμως σωτήριες για την κοινωνία. Η συντήρηση του ζώου εργασίας εξασφαλίζει τη συνέχιση της γεωργίας και μαζί της τις πηγές για τη μελλοντική συντήρηση της ζωής και τον μελλοντικό πλούτο" (Marx, 1863-6:II.234). Στην κοινωνική ζωή -όπως και στη γλώσσα και τις νοοτροπίες- εγγράφεται αυτή η διαμεσολάβηση της τεχνικής στην τάξη του φυσικού -που, καθώς εύστοχα σημειώνει ο Serge Moscovici (*Essai sur l'histoire humaine de la nature*, Παρίσι, Flammarion, 1968)- αποτελεί "ταυτόχρονα έργο και δεδομένο" του κοινωνικού (social).

ζήσουν πρέπει να τραφούν, να πλύν, να κατοικήσουν, να ντυθούν. Γι' αυτό και η πρώτη ιστορική πράξη είναι η παραγωγή των μέσων που ικανοποιούν τις ανθρώπινες ανάγκες, η παραγωγή της ίδιας της υλικής ζωής. Στην πραγματικότητα πρόκειται εδώ για μία ιστορική πράξη, έναν θεμελιώδη όρο κάθε ιστορίας, που οφείλουμε, σήμερα όπως και δεκάδες χιλιάδες χρόνια τώρα, να πληρούμε μέρα με την ημέρα, ώρα με την ώρα μόνο και μόνο για να διατηρηθούν οι άνθρωποι στη ζωή. (...) Η πρώτη ανάγκη που θα ικανοποιηθεί, η πράξη που δημιουργεί αυτή την ικανοποίηση και το μέσο που δημιουργήθηκε γι' αυτόν τον σκοπό, οδηγούν σε νέες ανάγκες. Αυτή η παραγωγή νέων αναγκών είναι η πρώτη ιστορική πράξη" (Engels & Marx, 1845-6: I.73-4).

Ξαναδιαβάζοντας αυτά τα αποσπάσματα αντιλαμβάνεται κανείς πόσο η μαρξιστική φιλολογία -αντίθετα από τον ίδιο τον Marx- υποτίμησε την καθημερινή ζωή, καταργώντας μέσα στα αφαιρετικά σχήματα όλες αυτές τις συνηθισμένες ενέργειες που αναπαράγονται μηχανικά μέρα με την ημέρα. Αυτές οι καθημερινές δραστηριότητες, που με ένα αργό και σταθερό ρυθμό εμπλουτίζονται με νέες πρακτικές, χωρίς κανένας να τις συνειδητοποιεί απόλυτα και να τις δεξιώνεται συνειδητά (Βλ. F. Braudel, 1985: 13 κ.ε.), πλουτίζουν την ανθρώπινη φύση με νέες ευαισθησίες, ικανότητες, ανάγκες, περιορισμούς και καταναγκασμούς.¹

1. Είναι ίσως περισσότερο από εμφανής η συγγένεια της προβληματικής αυτής με τους σύγχρονους προσανατολισμούς της ιστοριογραφίας, ιδιαίτερα όπως διαμορφώνονται στο έργο της λεγόμενης "σχολής των Annales" και της "nouvel-

Ο Marx, όταν αναφέρεται στην "κοινωνική ζωή", αναφέρεται σ'όλο το εύρος αυτής της καθημερινής υλικής ζωής. Αναφερόμενος στην παραγωγή της υλικής ζωής και των αναγκών, στην αύξηση του πληθυσμού και την παραγωγή νέων αναγκών, και στην ανάπτυξη των κοινωνικών σχέσεων, αναφέρεται σε πλευρές της κοινωνικής ζωής που δεν αντιστοιχούν σε κάποια διαδοχικά στάδια ανάπτυξης της ανθρωπότητας ή σε επικαθοριζόμενες σφαίρες της κοινωνικής ζωής. Στο μαρξικό έργο, αυτές τις διαστάσεις της κοινωνικής πράξης πρέπει να τις κατανοήσουμε ως "ταυτόχρονες στιχμές, που επιβεβαιώνουν την ύπαρξη των ανθρώπων στην ιστορία" (Engels & Marx, 1845-6:I.74). Είναι ταυτόχρονα προσδιορισμοί και κινητήριες δυνάμεις της ιστορίας: προωθούν και προσδιορίζουν τις μεταλλάξεις της. Είναι όμως ταυτόχρονα και δημιουργίες της ιστορίας¹.

1. "Αυτή η θεωρία της ιστορίας έχει ως αντικείμενο να αναλύσει την πραγματική παραγωγική πρόβαση, ξεκινώντας από την υλική παραγωγή της καθημερινής ζωής, κατανοώντας τις μορφές επικοινωνίας που συνδέονται μ'αυτόν τον τρόπο παραγωγής (...) Τοποθετείται πάνω στο πραγματικό έδαφος της ιστορίας (...) Κάθε της περιόδος δίδει ένα υλικό αποτέλεσμα, ένα σύνολο παραγωγικών δυνάμεων, μία ιστορικά δημιουργημένη σχέση με τη φύση και μεταξύ των ατόμων, που κάθε γενιά κληρονομεί από τις προηγούμενες, ένα σύνολο παραγωγικών δυνάμεων, κεφαλαίων και συνθηκών, που, ασφαλώς μεταβάλλονται από τη νέα γενιά, προδιαγράφουν ωστόσο τους όρους ύπαρξής της και προσδίδοντάς της μία προσδιορισμένη ανάπτυξη, έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα. Τελικά, αυτή η αντίληψη δείχνει πως οι συνθήκες διαμορφώνουν τους ανθρώπους, όπως ακριβώς και οι άνθρωποι διαμορφώνουν τις συνθήκες" Engels & Marx, ο.π. I:87-88. Σχετικά με αυτή την αντίληψη περί "αιτιότητας" στην ιστορία (Συγκρ. ο.π. 9198 κ.α.), Πρβλ. Serge Moscovici (*Essai sur l'histoire humaine de la nature*, Παρίσι, Flammarion, 1968, σ. 20-21 κ.ε.).

Ένα άλλο πρόβλημα, που μόνο εμμέσως θα μας απασχολήσει εδώ, είναι αυτό της σχέσης του λεγόμενου "εποικοδομήματος" με την "οικονομική βάση". Εμμέσως, τούτη τη φορά, όχι γιατί το πρόβλημα ξεφεύγει από το περιορισμένο αντικείμενο της παρούσας μελέτης - το αντίθετο μάλιστα συμβάλνει - αλλά επειδή η προτεινόμενη θέση επιδιώκει την μετατόπιση των ζητούμενων της από τη σχολαστική αυτή σχηματοποίηση, σε μία συζήτηση για την παραγωγή, τις κοινωνικές σχέσεις, την επικοινωνία και τη γλώσσα, καθώς και για τους οργανωσιακούς και θεσμικούς περιορισμούς των μελετούμενων εκφάνσεων της ιστορικής κοινωνικής δράσης. Η απάντηση στο ερώτημα σχετικά με την προτεραιότητα ή μη της οικονομίας ή της "ύλης", έναντι του "εποικοδομήματος" δεν μπορεί παρά να υποταχτεί στο λογικό πλαίσιο που προϋποθέτει το ερώτημα.

Τα ερωτήματα και οι απαντήσεις σχετικά με το πρόβλημα των σχέσεων του "εποικοδομήματος" και της "οικονομικής βάσης" δεν χωρούν στα πλαίσια μίας κοινής ταξινόμησης ή ιεράρχησης του τύπου "βάση-εποικοδόμημα", "ιστορία της βάσης-ιστορία των εκφάνσεων του εποικοδομήματος", "υλική βάση-αντανάκλαση της βάσης στο εποικοδόμημα", "σχετική αυτονομία βάσης εποικοδομήματος", "σε τελευταία ανάλυση ..." κτλ.¹

1. Βλ. Pierre Villar, "Μαρξιστική Ιστορία, Ιστορία υπό οικοδόμηση", στο, J.Le Goff & P.Nora, Το έργο της Ιστορίας, Αθήνα, Ράππας, 1981, τ.Ι, σ.141-142. "Αν πάρουμε σαν υπόθεση τις "σχέσεις παραγωγής", μπορούμε να

Οι ταξινομήσεις ή οι ιεραρχήσεις συνιστούν μία διαδικασία που δεν μπορεί να λειτουργεί παρά στο εσωτερικό μίας κοινής λογικής τάξης¹. Ανάλογα, συνεπώς,

προβούμε σε αποτελεσματικές θεωρητικοποιήσεις στο οικονομικό επίπεδο και ταυτόχρονα να φωτίσουμε την "οικονομική ιστορία" στις χώρες και τις εποχές όπου κυριαρχούν πραγματικά αυτές οι σχέσεις.

Αλλά ακριβώς γι' αυτό το λόγο, ο ιστορικός που θέλει να λέγεται μαρξιστής θα αρνηθεί (εκτός αν πρόκειται να μελετήσει εμπειρικά κάποια περίπτωση) να κλειστεί μέσα στην "οικονομική κοινωνία". Το είπα απ' όταν μου πρωτοδόθηκε η ευκαιρία και συνεχίζω να το υποστηρίζω σταθερά ότι οι λεγόμενες "ποσοτικές ιστορίες" δεν είναι παρά αναδρομικές οικονομετρίες, και αρνούμαι στη "New Economic History" τον τίτλο της "κλειομετρίας". Γιατί, όπως ομολόγησε και ο Colin Clark, στην ιεραρχία των επιστημών η ιστορία βρίσκεται "πιο ψηλά" από την οικονομία, αφού την περικλείνει μέσα της.

Και για να μείνω πιστός στον Μαρξ προσθέτω εγώ: και αφού δεν μπορεί να επιμεριστεί.

Η πεποίθηση αυτή σημάδεψε για μένα (κι αυτό μου την κάνει εξαιρετικά πολύτιμη) το σημείο επαφής του Lucien Febvre και της μαρξιστικής διδασκαλίας. Για τον Lucien Febvre, η βασικότερη διαστρέβλωση της ιστορικής πρακτικής του καιρού του, εκείνο που λυσσαλέα προσπάθησε να καταπολεμήσει, ήταν ο υπέρ το δέον πανεπιστημιακός σεβασμός για τα "στεγανά": εσύ την οικονομία, εσύ την πολιτική, εσύ τις ιδέες. Και οφείλω να εξομολογηθώ στον Λουί Αλτουσέρ τη στενάχωρη έκπληξη που ένοιωσα σαν είδα τις προτάσεις του πάνω στην "μαρξιστική αντίληψη της κοινωνικής ολότητας" να καταλήγουν, όχι μόνο στη "δυνατότητα", αλλά στην "αναγκαιότητα" να επανέλθουμε στον επιμερισμό της ιστορίας σε πολλές "ιστορίες".

Αν κάτι αποπνέει εμπειρισμό, είναι τούτος εδώ ο πληθυντικός. Ως προς την ιστορία σαν γνώση, ενισχύει όλες τις παλαιές αξιώσεις των "ειδικών". Ως προς την κοινωνική πραχτική -κι αυτό είναι ένα από τα δράματα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού- σπρώχνει τους ανθρώπους της επιστήμης, της οικονομικής τεχνοκρατίας, της πολιτικής, των ιδεών, των τεχνών, να ζήσουν καθένας σύμφωνα με το δικό του "επίπεδο" και σύμφωνα με το δικό του "τέμπο". Ενώ στις διαδικασίες που ενέχουν κάποιον αυθορμητισμό η συμφωνία οργανώνεται υπόγεια."

1. Μία ενδιαφέρουσα ανάπτυξη των προβλημάτων που προκύπτουν από τη σύγχυση των λογικών επιπέδων της ανάλυσης Βλ. Engels & Marx, 1845:70-71.

"Η κριτική οφείλει τουλάχιστον να συμμορφώνεται στους κανόνες που η ίδια θεσπίζει. (...) Αν από τα πραγματικά μήλα, αχλάδια, φράουλες, αμύγδαλα, σχηματίσω τη γενική ιδέα "φρούτο" και φανταστώ στη συνέχεια πως η αφηρημένη

με το λογικό πεδίο όπου τοποθετείται η ανάλυση, διαφέρουν η ιεράρχηση και η κατηγοριοποίηση των φαινομένων. Η υλική ζωή και η σκέψη δεν συνιστούν συγκρίσιμες λογικά -συγκρίσιμες δηλαδή ως προς μία ενιαία ιεραρχική τάξη-κατηγορίες¹, δεν ανάγονται αυτόματα η μία στην άλλη, παρά μόνο μέσω της ίδιας της δημιουργικής κοινωνικής δραστηριότητας, της πράξης².

ιδέα "φρούτο", που σχημάτισα ξεκινώντας από τα πραγματικά φρούτα, είναι η ίδια ένα πλάσμα του μήλου του αχλαδιού κλπ., τότε, εκφραζόμενος θεωρητικά, χαρακτηρίζω το "φρούτο" ως ουσία του μήλου, του αχλαδιού, του αμύγδαλου κλπ. (...) Επειτα χαρακτηρίζω το μήλο, το αχλάδι κλπ. απλώς ως μορφές ύπαρξης του "φρούτου". Αν και το πεπερασμένο λογικό μου, που υποστηρίζεται από τις αισθήσεις, ξεχωρίζει ένα μήλο από ένα αχλάδι κ.ο.κ., το θεωρητικό μου λογικό χαρακτηρίζει αυτή την αισθητή διαφορά ως αδιάφορη και επουσιώδη (...) Συνεπώς η θεωρία που δημιουργεί από τα διάφορα πρακτικά φρούτα ένα φρούτο της αφάιρεσης, το "φρούτο", γιά να φτάσει στην αποδέσμευση ενός περιεχομένου, οφείλει να επιστρέψει με κάθε τρόπο από την "ουσία" στα πραγματικά, τα ποικιλόμορφα (...) φρούτα. Είναι λοιπόν αδύνατο να φτάσουμε από μία αφάιρεση στο αντίθετό της, χωρίς να εγκαταλείψουμε την αφάιρεση."

1. Ο Marx ήδη στα χειρόγραφα του 1844 συνδέει συμπλεκτικά την πρακτική και τη θεωρητική δημιουργία προκειμένου να θεμελιώσει των οπτική του απέναντι στον "άνθρωπο ως ειδολογική ύπαρξη". Η "ύπαρξη του ανθρώπου γιά τον εαυτό του" προβάλλει μέσα από την κατάφαση στην αλλότρια ύπαρξη. Η κοινωνική πράξη προβάλλει ταυτόχρονα ως αναπαραστάση, αξιολόγηση και οικειοποίηση του κόσμου.

"Ο άνθρωπος είναι μία ειδολογική ύπαρξη, όχι μόνο επειδή πρακτικά και θεωρητικά εκείνος δημιουργεί το είδος -τόσο το δικό του όσο και τα άλλα είδη των πραγμάτων- ως αντικείμενα του, αλλά επίσης -κι αυτό είναι ένας άλλος τρόπος γιά να πείς το ίδιο πράγμα- επειδή κοιτάζει τον εαυτό του σαν το παρόν, ζωντανό είδος, επειδή κοιτάζει τον εαυτό του σαν ένα καθολικό και γι' αυτό ελεύθερο ον" (Marx, 1844:97-99).

2. Προβλ. Βασίλη Καραποστόλη, **Μορφές της Κοινωνικής Δράσης**, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, που αναφέρεται κριτικά στα δύο μεγάλα ρεύματα της κοινωνιολογικής σκέψης, στα ερμηνευτικά πρότυπα του δομισμού και του λειτουργισμού, η κοινωνική δράση αναδύεται μέσα από την ίδια την ενεργητική εμπλοκή του κοινωνικού υποκειμένου στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων. Με αυτή την έννοια, η συγκρότηση μιάς στρατηγικού

Διαβάζοντας τα νεανικά έργα του Marx υπό την οπτική των έργων του μετά το 1847 μπορούμε να εντοπίσουμε τις συνέχειες και τις τομές που οδηγούν στις διατυπώσεις των "Grundrisse" και του "Κεφαλαίου". Ο προβληματισμός του νεαρού Marx εμπεριέχεται αναπτυσσόμενος και συχνά αναδιατυπωμένος και διορθωμένος στα κείμενα αυτά της "ωριμότητας". Αφορά όμως εδώ σε προσεγγίσεις θεμάτων όπως η ανάλυση της αξίας ή της κοινωνικής σχέσης του Κεφαλαίου. Μπορεί λ.χ. στη Γερμανική Ιδεολογία να υπάρχουν διατυπώσεις που "εγκαταλείπονται ευχαρίστως" από τους συγγραφείς τους "στην τρωκτική κριτική των ποντικών"¹. Ωστόσο, γύρω από αυτές τις διατυπώσεις συνυπάρχει και οργανώνεται ένα ολόκληρο συμφραζόμενο που συνοδεύει ως "αυτονοητή" συνάφεια της γραφής, τις μετέπειτα αναπτύξεις. Γι' αυτό και μία ερμηνευτική προσέγγιση του μαρξικού έργου οφείλει να αναδεικνύει αυτή τη συνάφεια.

χαρακτήρα δράσης, μιάς "ορθολογικής" δηλαδή δράσης, που προϋποθέτει την αναπαράσταση του "κοινωνικού εαυτού" και τη σύνδεσή της με την παράσταση του μέλλοντος, εξαρτάται από τα "κοινωνικά αναφερόμενα" της δράσης αυτής. Η ίδια η δράση, σύμφωνα με τον συγγραφέα, ενέχει μιά ουσιαστική συμβολική διάσταση. "Τα σύμβολα παύουν σε πολλές περιπτώσεις να ανήκουν, ολοκληρωτικά σε αυτό που συμβολίζουν και αποκτούν κάτι από την αυθαιρεσία των σημείων. (...) Τα σύμβολα σημεία δραστηριοποιούν τα άτομα, όχι επειδή παραπέμπουν ειδικά κάπου, αλλά επειδή πιστοποιούν τη δυνατότητα να παραπέμπεται γενικά η δράση έξω από τον εαυτό της, να έχει αντίκτυπο στο πραγματικό και συνεπώς να διεκδικεί τον εξανθρωπισμό του" ο.π., σ.100-101.

1. Βλ. τον Πρόλογο του Marx (1859) στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, ό.π. 25. Στην πραγματικότητα, οι διατυπώσεις της Γερμανικής Ιδεολογίας (στην οποία αναφέρεται το απόσπασμα) αλλά και των παλιότερων έργων του Marx (εδώ μπορούν με βεβαιότητα να αναφερθούν τα "χειρόγραφα του 1844"), αναδιοργανώνονται ή και επαναδιατυπώνονται αμετάβλητα, σε μετέπειτα κείμενα όπως τα Grundrisse, το Κεφάλαιο, το Anti-Wagner κ.α.

Η ερμηνεία του κειμένου δεν μπορεί να περιορίζεται μόνο στη "μετάφραση" της διατύπωσης στους κώδικες μίας σύγχρονης σκέψης· οφείλει να αναλαμβάνει τη μεταγραφή στους κώδικες αυτούς τόσο της διατύπωσης όσο και της λογικής και αξιολογικής της συνάφειας. Μαζί δηλαδή με τη διατύπωση οφείλουμε να μεταγράψουμε και το συμφραζόμενο της, καθώς το κείμενο (όπως και ο ζωντανός λόγος) είναι συνυφασμένο με τους ιστορικούς νοητικούς και επικοινωνιακούς περιορισμούς στους οποίους υπακούει η δημιουργία του. Και αντίστοιχα: η κατανόηση προϋποθέτει την ανάδειξη των μηχανισμών που συγκροτούν, οργανώνουν και εκλογικεύουν ιστορικά τον εκφρασμένο λόγο. Ο ήδη διατυπωμένος λόγος -όπως περνά στο κείμενο ή όπως οργανώνεται σε "στερεότυπα πλαίσια" του προφορικού λόγου (στο παραμύθι, την προσευχή κλπ.)- υπάρχει ως ενεργητική σχέση κοινωνικής διαμεσολάβησης, αναπόσπαστος από τα ιστορικά, νοητικά και επικοινωνιακά πρότυπα, στα οποία υπάκουσε η οργάνωση, η παραγωγή και η εκφορά τους. Η κατανόηση λοιπόν είτε οργανώνει στο "στερεότυπο" αυτό πλαίσιο νέες σημασίες, οπότε όμως καταστρέφει -ή τουλάχιστον- αποδιοργανώνει τη λογική της αρχικής του εκφοράς και χρήσης, είτε -κι εδώ πρόκειται για την ιστοριογραφική πρόβαση- αναδεικνύει το ιστορικό πλαίσιο εκφοράς του, αποδεσμεύοντας τους μηχανισμούς που εκλογικεύουν ιστορικά τον λόγο αυτόν.¹

1. Εδώ πρόκειται για την δουλειά του ιστορικού. Το κείμενο λοιπόν είναι κατ'εξοχήν αντικείμενο της ιστοριογραφίας. Μιας ιστοριογραφίας που οφείλει να αναμετρηθεί με τους περιορισμούς της ίδιας της οπτικής της. Βλ.

Στο σημείο αυτό δημιουργούνται τα προβλήματα της ερμηνείας. Η ανάγνωση διαπλέκει τις πληροφορίες που περικλείει το κείμενο με τη σημασιολόγηση και το αξιολογικό περιεχόμενο που τις φορτίζει ο προσλαμβάνων. Πρόκειται ασφαλώς για σημασιολόγηση και αξιολογικό περιεχόμενο που αναφέρονται όχι στη συγχρονική συνάφεια παραγωγής του κειμένου αλλά στη μορφή της σχέσης του με τον προσλαμβάνοντα και στο περιβάλλον της σχέσης αυτής. Το κείμενο, ως αντι-κείμενο, στέκεται ανίσχυρο μπροστά στην ερμηνευτική προσέγγιση του αναγνώστη¹.

Σε κάθε γραμμένη φράση αποτυπώνεται μία τετελεσμέ-

Michel de Certeau, "Το ιστοριογραφικό έργο", στο: Nora-Le Goff, Το έργο της ιστορίας, Ράππας, Αθήνα, 1975, τ.Ι:19-66:

"Μπορεί άραγε, όποιος ασκεί την ιστορία να την καταστήσει την ίδια αντικείμενο του στοχασμού του; Είναι σε θέση να αντιστρέψει τούτη τη διαδικασία νόησης που συσχετίζει μεταξύ τους ένα προϊόν κι έναν τόπο; Γιατί, φυσικά, να καταφεύγεις, για να θεμελιώσεις την υπόσταση της εργασίας σου, σ'ένα φιλοσοφικό "άλλου", σε μιάν αλήθεια διαμορφωμένη και αποδεκτή ανεξάρτητα από τους δρόμους τους οποίους συναρτάται, στην ιστορία, το κάθε σύστημα σκέψης με ορισμένους κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτιστικούς, κλπ. "τόπους", ισοδυναμεί με φυγή, σημαίνει πως ζητάς να βρείς ιδεολογικό άλλοθι. Κι εξάλλου, ένας τέτοιος διχασμός ανάμεσα στο τι κάνεις και στο τι λές γι'αυτό που κάνεις, μονάχα την άρχουσα ιδεολογία θα μπορούσε να εξυπηρετεί προστατεύοντας την από την αποτελεσματική πρακτική". (ο.π.:19-20)

1. Στο σημείο αυτό οφείλουμε μία αναφορά σ'ένα "παλιό" κείμενο του Jean-Francois Lyotard (*Discours, figure*, Παρίσι, Klincksieck, 1971:41 κ.ε.), σύμφωνα με τον οποίον, η λέξη περιορίζεται στο να δηλώνει, χωρίς από μόνη της να αποτελεί το σημείο. "Οι λέξεις δεν είναι σημεία, αλλά όπου υπάρξει λέξη, εκεί το δηλούμενο γίνεται σημείο. Το γεγονός ότι κάτι γίνεται σημείο, σημαίνει ότι μέσα στην εμφανή του ταυτότητα (*identité*), περικλείει ένα κρυμμένο περιεχόμενο, ότι σε κάποιο διαφορετικό κοίταγμα μας επιφυλάσσει μια διαφορετική όψη (...)"

νη οπτική του κόσμου. Αν δεν μπορέσουμε να εντοπίσουμε την ενεργή της διαπλοκή στο ιστορικό περιβάλλον της παραγωγής της γίνεται μιά φράση "μνημείο". Γιατί έξω από τη συνάφεια παραγωγής του -και των σημασιολογικών και σημασιολογικών περιορισμών που διέπουν τη συνάφεια αυτή- το κείμενο γίνεται τόσο ελαστικό στη σημασιολόγησή του, που προσφέρεται πιά με πολύ μεγάλη ευκολία να στολίσει με το κύρος του προθήκες ιδεολογικών κατασκευών του σήμερα, εντελώς διαφορετικών η μιά από την άλλη, καμιά φορά και εχθρικών και αντιθετικών¹. Η ερμηνεία λοιπόν προϋποθέτει την ανασύνθεση του λογικού σύμπαντος και του συστήματος κοινωνικής πρακτικής μέσα στα οποία σηματοδοτούνται οι λέξεις και τα σύμβολα².

Η μετάφραση τέλος καθιστά εγγράψιμο τον λόγο αυτόν στη συγχρονία μεταγράφοντάς τον σε μιά γλώσσα άμεσα επιχειρησιακή, τη γλώσσα που υποβάλλει τον λόγο στην

1. "Η σύγχιση ανάμεσα στις σημασίες είναι πολύ πιθανή όταν αναφερόμαστε στην κληρονομημένη γλώσσα της παράδοσης, που δεν φεύγει ολοκληρωτικά από τη συνείδηση μας μέχρι τη στιγμή τουλάχιστον που θα κατανοήσουμε πως (...) βρισκόμαστε μπροστά σε κάποιον που κρατάει από έναν άλλο πολιτισμό, που τον χρησιμοποιεί διαφορετικά, μ'έναν τρόπο που μας φαίνεται παράξενος και εσφαλμένος" Paul Watzlawick, *How real is real? Communication, Disinformation, Confusion*, Νέα Υόρκη-Τορόντο, Random House, 1975, σ.16.

2. "Η βιούμενη ιστορική πρόβαση συνεπάγεται μιά διαρκή διαδικασία διαφοροποίησης των χρήσεων των κληρονομημένων και επιβεβλημένων από τη συγχρονία εκφραστικών εργαλείων, μιά διαρκή ανασημασιολόγηση της περιρρέουσας ατμόσφαιρας, και, συνεπώς, μιά διαδοχική ανασημασιολόγηση των λέξεων μέσα στη συνάφεια του κειμένου. (...) Δεν υπάρχει διαχρονική σημασία των λέξεων ούτε διαχρονική αξιολόγηση των σημασιών στις οποίες κάθε φορά παρπέμπουν." Νίκος Θεοτοκάς, "Το αποτύπωμα του ζωντανού και του ονείρου στα κείμενα του Μακρυγιάννη", π. Τα Ιστορικά τευχ.4, Αθήνα, 1985, σ.280-281.

κριτική και οδηγεί στην αποδέσμευση νοήματος. Οι ιδεολογικές και ιστορικές διαμεσολαβήσεις, συσκοτίζουν τις σημασίες του κειμένου. Συσκοτίζουν, στον βαθμό που η έρευνα βρίσκεται σε αδυναμία να αποδεσμεύσει από την ιστορική συνάφεια το άρρητο συμφραζόμενο, το οποίο και μόνο σημασιοδοτεί τον λόγο.

Οι παρατηρήσεις αυτές αναδεικνύονται από το ίδιο το έργο που αποτελεί το αντικείμενο αυτής της μελέτης. Στα κείμενα του Marx δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην ανάδειξη των ιστορικών περιορισμών της επικοινωνίας, και των μηχανισμών της σηματοδότησης και σημασιολόγησης των κοινωνικών μηνυμάτων.

Ο Marx, όχι λίγες φορές, επιχειρώντας την ανάλυση του εμπορεύματος και του χρήματος, καταφεύγει σε αναφορές της ομολογίας τους με τη γλώσσα. Βάσει αυτών των αναφορών μπορούμε να αποδεσμεύσουμε την επικοινωνιακή όψη της ανταλλαγής αξιών και τους περιορισμούς που η εμπορευματική πρόβαση θέτει στην ανθρώπινη δράση και συνείδηση, όσο και να διακινδυνεύσουμε τη σύνθεση της μαρξικής θεώρησης του φαινομένου της γλώσσας και του λόγου.

Σύμφωνα με τον Marx, οι σημασίες δεν εδρεύουν στο εσωτερικό της γλώσσας αλλά συγκροτούνται και μεταβάλλονται μέσω της κοινωνικής πράξης στο ιστορικό περιβάλλ-

λον όπου σηματοδοτούνται τα γλωσσικά σημεία¹. Αυτή η πρόταση -διατυπωμένη ήδη στα "Παρισινά χειρόγραφα του 1844- συνιστά μία "τομή" στις επιστήμες και τη φιλοσοφία της γλώσσας συγκροτώντας μάλιστα μία προδρομική κριτική σε πολύ μεταγενέστερες προσεγγίσεις. Όμως η εργασία αυτή δεν φιλοδοξεί να προτείνει μία "μαρξιστική κριτική" των θεωριών αυτών ούτε μία "μαρξιστική θεώρηση" της γλώσσας και του λόγου. Περιορίζεται σε μία κατά το δυνατόν συνθετική παρουσίαση των διάσπαρτων στο μαρξικό έργο σχετικών αναλύσεων, που παρέχουν οπωσδήποτε ένα αντιπροσωπευτικό τεκμήριο της σκέψης τους.

Το έργο του Marx, ως κριτική-θεωρητική πρόβαση, υπακούει κι αυτό σέ ιστορικούς περιορισμούς, και τούτο, δεν παραλείπει και ο ίδιος να το υπενθυμίζει, έχοντας απόλυτη συναίσθηση της ιστορικότητας της κριτικής και της σκέψης του. Η ανάπτυξη της μαρξικής κριτικής καθιστά αντικείμενό της όχι μόνο τη φιλοσοφία και την πολιτική οικονομία, αλλά και το ίδιο το επιστημολογικό πεδίο στο οποίο αναφέρεται και στο οποίο κάποτε κι εκείνη εγκλωβίζεται². Η κριτική αναφορά του ίδιου του Marx στο πεδίο

1. "Το σήμα δεν μπορεί να ξεχωριστεί από τις συγκεκριμένες μορφές των οργανωμένων κοινωνικών σχέσεων και δεν μπορεί να υπάρξει σαν τέτοιο πέρα από τις σχέσεις αυτές (...). Κάθε σήμα απορρέει από τη συναίνεση ανάμεσα στα κοινωνικά οργανωμένα άτομα, στη διάρκεια μίας διαδικασίας αλληλεπιδράσεων." M. Bakhtine, *le marxisme et la philosophie du langage*, Παρίσι, Minuit, 1977, σ.41.

2. Όπως σωστά σημειώνει ο Anthony Wilden (*Système et structure*, Μόντρεαλ, Boréal Express, 1983, σ. xvii), "όποια και να'ναι τα όρια του, το μοντέλο του Marx διαθέτει μία επιστημονική και επιστημολογική ποιότητα, που υπερτερεί των άλλων κοινωνικο-πολιτικών και κοινωνικο-οικονομικών θεωριών: δεν παραλείπει να αναφέρεται

αυτό αναδεικνύει και τους εσωτερικούς περιορισμούς και του δικού του λόγου. Στις διατυπώσεις του, κάποιος σχολαστικός κριτικός θα μπορούσε να αναδείξει μιά, πολλές φορές δεσπόζουσα, *a-priori*, αξιολογική τοποθέτηση. Θα μπορούσε ακόμα να αναδείξει σιωπές, αντιφάσεις ή ακόμα και ανακολουθίες.

Γιὰ τον Marx η θεωρία δεν μπορεί να υπερβεί τους πραγματικούς περιορισμούς, μπορεί να τους αναδείξει και να εξορθολογήσει την ιστορικότητά τους. Αυτή είναι για τον Marx και η σημασία της "κριτικής". Οι πραγματικοί καταναγκασμοί του κοινωνικού Είναι, δεν αίρονται διά μέσου της θεωρίας. Η ίδια η θεωρία, μόλις "απελευθερωθεί" από τους ιστορικούς αυτούς περιορισμούς, γίνεται μιά "καθαρή θεωρία" που χάνει και τον τελευταίο δεσμό συνάφειας με την πραγματικότητα και συνάμα το τελευταίο ίχνος σημασίας (Πρβλ. Engels & Marx, 1845-6:II.202). Γι' αυτό και κατά τον Marx η κριτική του δεν μπορεί να υπάρχει ως "γενική θεωρία", ως "Μαρξισμός". Η κριτική δεν παράγεται ως "θεωρία". Δεν υπερβαίνει τη φιλοσοφία ή την επιστήμη θεωρητικά, αλλά αρθρώνεται ως θεωρητική αναφορά προς την κοινωνική πράξη, την πραγματική κίνηση, που η φιλοσοφία και η επιστήμη επιχειρούν να περιγράψουν και να εξορθολογίσουν.

Η ενότητα λοιπόν του μαρξικού έργου δε μπορεί να

στη συνάφεια (*contexte*) στα πλαίσια της οποίας παράγεται η αλλαγή (...). Πρόκειται μάλιστα για έναν προσανατολισμό που είναι σε θέση να εξηγήσει ακόμα και τη σχέση που διατηρεί προς την ίδια του τη συνάφεια."

αναζητηθεί κυρίως ως λογική, επιστημολογική, αξιολογική ή φιλολογική τάξη στο εσωτερικό του μαρξικού λόγου¹.

Γιατί μία τέτοια ενότητα προϋποθέτει ακριβώς μία απόλυτη αυτονομία από τη σχέση που η μαρξική κριτική του ιστορικού φιλοσοφικού και οικονομικού λόγου διαμορφώνει με τα αντικείμενά της αναφερόμενη σε κοινωνικές πραγματικότητες, σε ιστορικά δρώμενα και ιδέες. Όμως το πρόβλημα αυτό είναι πολύ ευρύ και μόνο εμμέσως θα το διαπραγματευτούμε στα πλαίσια της εργασίας αυτής.

1. Βλ. στο σημείο αυτό την παρέμβαση του Pierre Vilar στη συζήτηση σχετικά με την "ενότητα" ή την "ασυνέχεια" της μαρξικής σκέψης, που ακολούθησε τις αναλύσεις του L. Althusser. Pierre Vilar, ο.π., σ.127-178.

"Ο όρος "επιστημολογικό μεταίχμιο" είναι χρήσιμος για τη διάκριση που επιβάλλεται ανάμεσα στις διαδοχικές προσαρμοχές των κατασκευών του πνεύματος στις δομές του πραγματικού. Η λέξη "επιστημολογική τομή", πάλι, είναι επικίνδυνη αν υπονοεί ότι μπορούμε να περάσουμε ξαφνικά από τη "μή επιστήμη" στην επιστήμη. Ο Μαρξ, που έψαχνε με πάθος στο πιο απόμακρο παρελθόν να βρεί έστω και παραμικρά σπέρματα της ανακάλυψής του, το γνωρίζει καλά αυτό. Και δεν εξαρτούσε διόλου τη δυνατότητα να υπάρχουν προπαρασκευαστικές ή επιμέρους επιστημονικές εξελίξεις από τη δική του ανακάλυψη. "Σαν γνήσιος αρχιτέκτονας, η επιστήμη δεν αρκείται να σχεδιάζει χάρτινους πύργους. Χτίζει κιόλας μερικά κατοικήσιμα πατώματα πριν τοποθετήσει τον θεμέλιο λίθο." Αξιζει τον κόπο να υπενθυμίσουμε τούτη τη φράση από τη Συμβολή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας σ'όσους, με το πρόσχημα ότι ανάγουν τα πάντα στον Μαρξ, τα ανάγουν απλά στον εαυτό τους, κι αφού αποδώσουν στο θεμέλιο λίθο σχεδόν μαγικές ιδιότητες, σπεύδουν και πάλι να δικαιολογήσουν το χτίσιμο των πατωμάτων στον αέρα.

Όσο για το πρόβλημα που έθεσε ο Μαρξ (κι όσοι νοιάζονται να φωτίσουν τους μηχανισμούς των ανθρώπινων κοινωνιών ελπίζοντας να τους εξουσιάσουνε μια μέρα), αυτό είναι το πρόβλημα της οικοδόμησης μιας επιστήμης αυτών των κοινωνιών, που να είναι ταυτόχρονα συνεκτική, χάρη σ'ένα στέρεο και κοινό για όλες θεωρητικό σχήμα, ολική, να μην αφήνει δηλαδή έξω από την δικαιοδοσία της κανένα χρήσιμο πεδίο ανάλυσης, και, τέλος, δυναμική, γιατί εφόσον αιώνια στεθερότητα δεν υπάρχει, τίποτε δεν χρησιμεύει περισσότερο από την ανακάλυψη της γενικής αρχής των μεταβολών." (ο.π.:128-129)

Θα επιχειρήσουμε στα κεφάλαια που ακολουθούν να διαγράψουμε αυτό που αποκαλέσαμε "θεώρηση του Marx για την επικοινωνία και τη γλώσσα" προσημειώνοντας τα όρια της πρόθεσης: θα ήταν άτοπο και αυθαίρετο να προταθεί μιά μαρξική "θεωρία της επικοινωνίας". Αν μιά παρόμοια προοπτική προκαταλάβει την ανάγνωση του πρώτου μέρους αυτής της μελέτης, θα ακύρωνε την πρόθεση της γραφής του. Στα κεφάλαια αυτά επιχειρείται η οργάνωση μιάς αναφοράς στη μαρξική θεώρηση της επικοινωνίας που βαρύνει και προσδιορίζει τη μαρξική κριτική της Πολιτικής Οικονομίας ή, αντίστροφα, που αποδεδμεύεται από αυτή την κριτική. Τελικά η εργασία αυτή περιορίζει την προοπτική της σε ό,τι ακριβώς προδιαγράφει ο τίτλος της: "Εμπορευματική Επικοινωνία".

Η διατύπωση που περικλείει ο τίτλος αυτός ενέχει μιά υπερβολή: στην πραγματικότητα δεν υφίσταται αυτόνομη "επικοινωνία μέσω εμπορευμάτων". Η διάκριση της ανταλλακτικής πρόβασης από την "καθ'όλου" επικοινωνία -σ'ένα ορισμένο ιστορικό/κοινωνικό περιβάλλον- και η ανάδειξη της σε ειδική αναφορά και αντικείμενο της έρευνας θεραπεύει αποκλειστικά ανάγκες της ανάλυσης.

Κάθε ανάλυση της ανταλλακτικής πρόβασης που διεκδικεί μιά "επιστημονικότητα" τοποθετείται, συνήθως, σ'ένα επίπεδο, όπου κάθε "αισθητή αντικειμενικότητα" σημειοποιείται και εντάσσεται σε μιά λογική τυπολογία. Κατηγορίες όπως: "παραγωγή", "κατανάλωση", "εμπόρευμα", "αξία", "προσφορά και ζήτηση", "προτιμήσεις" κλπ.,

παραπέμπουν σε μεγέθη, τάξεις μεγεθών, συγκρίσεις και μετρήσεις. Ωστόσο, όλα αυτά τα ποσοτικά στοιχεία που συνθέτουν τον υλικό πολιτισμό, δεν αποτελούν παρά μία "μάζα" δεδομένων, εφ' όσον δεν καταστεί δυνατή η ανάδειξη των μηχανισμών και των ιδιαίτερων συναφειών, όπου τα "θετικά δεδομένα" ζωντανεύουν, αποκτούν δηλαδή κοινωνικές σημασίες, μεταβιβάζουν και διαχέουν οπτικές του κόσμου. Ένα "ποσοτικό δεδομένο" δεν "μαρτυρεί" κοινωνικές σημασίες, παρά υπό τον όρο της ανάδειξης των μηχανισμών που το σηματοδοτούν κοινωνικά.

Κάθε σημειοποιημένη πληροφορία μπορεί να αναχθεί "σε τελευταία ανάλυση" σε μία "ιδεατή αντικειμενικότητα". Αυτό, από την εποχή του Max Weber, αποτελεί το θεμέλιο ενός "παραδείγματος" που επιμερίζει την πραγματικότητα σε βασιλεία του Λόγου και του Α-λόγου, των Αξιών και των Απαξιών, του Παραδοσιακού και του Σύγχρονου, του Θετικού και του Αρνητικού. Η κωδικοποίηση της πληροφορίας περικλείει περιορισμούς που επισυνάπτουν στο σημείο σημασίες και ειδοποιά στοιχεία που αφορούν όχι στην πληροφορία καθ'εαυτήν αλλά στη συνάφεια της σημειοποίησης, της σηματοδότησης και της πρόσληψής της. Πληροφορίες που την ταξινομούν σε ήδη δημιουργημένες λογικές ή αξιολογικές διακρίσεις. Μία "αξία χρήσης" δεν είναι ανιχνεύσιμη παρά στο επίπεδο εκείνο της αφάιρεσης που το σημειοποιημένο αντικείμενο δεν παραπέμπει παρά στο ότι "αναφερόμαστε σ' ένα εμπόρευμα". Όσο "γενικός" είναι ο προσλαμβάνων αυτού του μηνύματος, τόσο "γενική" είναι και η πληροφορία της χρήσης που περικλείει το

αντικείμενο-εμπόρευμα. Η γεύση, η μυρωδιά, η αίσθηση, η εντύπωση ή τα συναισθήματα που προκαλούν ένα ρούχο, ένα κόσμημα, το σημασιολογικό σύμπαν στο οποίο αναφέρεται ένα κομμάτι ψωμί, ένα ποτήρι κρασί ή ένα δακτυλίδι δεν είναι εγγράψιμα σε καμιά εξίσωση του τύπου E-E ή E-X-E ή ακόμα X-E-X. Η διαπλοκή ωστόσο σ' αυτά τα μονοσήμαντα σύμβολα όλων εκείνων των νοημάτων που παράγει ο υλικός πολιτισμός, συνθέτουν την πραγματική συνθήκη της ανταλλακτικής πρόβασης, μέσα στην οποία αρθρώνεται η πράξη που αξιώνει και ενεργεί την ανταλλακτική πρόβαση.

Στο μαρξικό κείμενο, αυτή η αναφορά στην "καθ'όλου Επικοινωνία" συνεκφέρεται -άλλοτε ρητά κι άλλοτε ως συμπραζόμενο- με τις "εξισώσεις" που "περιγράφουν" -σ' ένα ορισμένο επίπεδο της ανάλυσης και με τον μοναδικό διαθέσιμο και πρόσφορο τρόπο- τις ισοδυναμίες που εξορθολογίζουν την ανταλλαγή στην αστική κοινωνία (E-E, E-X-E, X-E-X, X-E-X' κλπ.). Ωστόσο, η μαρξική κριτική αναδεικνύει, καταφεύγοντας σε μεταφορές και γλωσσικά παιχνίδια, τις όψεις εκείνες του πραγματικού, που, αν και ενεργούσες στην ανταλλακτική πρόβαση, εξορίζονται από τον λογισμό επί της ανταλλαγής, καθώς δεν είναι εγγράψιμες στους κώδικες που εξορθολογίζουν την οικονομική ισοδυναμία.

Αυτός είναι ο λόγος που ο Marx καταφεύγει στην ομολογία της ανταλλαγής με τον διάλογο και του εμπορεύματος με τη γλώσσα, αν και η ίδια η γλώσσα δεν συνιστά ιδιαίτερο αντικείμενο της μελέτης του. Προσπάθησα να

ανασύρω από το μαρξικό κείμενο, τις αναφορές, τα συμφραζόμενα και τις σιωπές του, τις επικοινωνιακές όψεις της ανταλλαγής, -την ανταλλαγή δηλαδή ως θεμελιώδες κοινωνικό ενέργημα στον αστικό κόσμο-, που το πνεύμα της αναφοράς στον λόγο και το Όλον δεν επέτρεψε να να εκφραστούν ή να σταθμιστούν στις "μαρξιστικές αναχνώσεις" των έργων του Marx.

Οφείλουμε να επισημάνουμε ήδη από την αρχή ότι, αν και η εργασία αυτή περιορίζει τη θεματολογία της στη διερεύνηση των αναλύσεων του Marx για το εμπόρευμα και το χρήμα και δεν προχωρεί μέχρι την κατηγορία Κεφάλαιο, ωστόσο, στην πραγματικότητα -ακολουθώντας τη μαρξική αναλυτική πρόβαση- αναφέρεται σε κοινωνικούς σχηματισμούς, όπου το Κεφάλαιο συνιστά την κυρίαρχη κοινωνική σχέση: Στο έργο του Marx, η ανάλυση της "εμπορευματικής κοινωνίας", της κοινωνίας των ανεξάρτητων παραγωγών που επικοινωνούν διά μέσου της αγοράς, δε συνθέτει μία "γενεαλογία" του Καπιταλισμού, ούτε επιχειρεί μία περιγραφή των ιστορικών όρων και προϋποθέσεων της Κεφαλαιοκρατικής Κοινωνίας. Δεν αποτελεί λοιπόν επιχειρησιακό σχήμα ανάλυσης κοινωνικών μορφωμάτων που αναφέρονται στην "προϊστορία του καπιταλισμού". Πρόκειται τελικά για αφαιρέσεις που προκύπτουν κατά τη "λογική ανάλυση" (Πρβλ. Engels, 1859: 62-64) "της πιο γενικευμένης, της πιο ολοκληρωμένης μορφής της αστικής παραγωγής" (Marx, 1887:I.95)· μίας κοινωνίας "που φαντάζει σαν μία τεράστια συσσώρευση εμπορευμάτων" (Marx, 1859:29 & 1887:I.49). Τελικά το σχήμα της "εμπορευματικής

κοινωνίας" αναφέρεται με άμεσο τρόπο στον ίδιο τον Καπιταλισμό, τους περιορισμούς, την πολυμορφία και και τη δυναμική της σχέσης του Κεφαλαίου και της βιομηχανίας. Μ'αυτή την έννοια στην αστική κοινωνία "η βιομηχανία αποτελεί την πραγματική ιστορική σχέση της φύσης με τον άνθρωπο. Γι'αυτό αποτελεί και την πραγματική ιστορική σχέση των επιστημών της φύσης προς τον άνθρωπο.

Καταλήγουμε λοιπόν στο ότι η ανάλυση της εμπορευματικής σχέσης θα μπορούσε να οδηγήσει τη μελέτη της σχέσης του Κεφαλαίου; Αυτή η "στοιχειώδης και ανεξέλικτη μορφή" της αστικής κοινωνίας δεν καταλήγει "διευρυνόμενη" στην κατανόηση της πρόβασης του Κεφαλαίου. Αυτοί οι "στοιχειώδεις" μηχανισμοί της εμπορευματικής ανταλλαγής εγγράφονται στη σχέση του Κεφαλαίου στα πλαίσια της οποίας αποκτούν μία διάσταση που η ανάλυση της "απλής μορφής του εμπορεύματος" δεν μπορεί να αναδείξει:

"Πρέπει να σημειωθεί πως δεν καταλήγουμε σε αποτέλεσμα παρά στον βαθμό που μία τέτοια ανάλυση απορρέει από δεδομένα οικονομικά φαινόμενα κι όχι από μία ατέρμονη εκλογίκευση εννοιών ή όρων όπως "αξία χρήσης" και "αξία". Γι'αυτό και στην ανάλυση του εμπορεύματος, ακόμα και σ'ότι αφορά στην αξία χρήσης, δεν επισυνάπτονται με άμεσο τρόπο ορισμοί του "κεφαλαίου". Αυτοί οι ορισμοί δεν θα μπορούσαν να είναι παρά καθαρές ασυναρτησίες εφ'όσον θα παραμέναμε περιορισμένοι στην ανάλυση των στοιχείων του εμπορεύματος." (Marx, 1880:1545)

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ ΣΤΗ ΜΑΡΞΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

"Πρέπει πριν απ' όλα να αποφύγουμε να ορίσουμε την ίδια την κοινωνία ως αφαιρεση έναντι του ατόμου. Το άτομο είναι μία κοινωνική ύπαρξη. Η ζωή του, ακόμα κι' όταν δεν εμφανίζεται με την άμεση μορφή μίας εκδήλωσης της ύπαρξης που είναι κοινή και που πληρούται ταυτόχρονα με άλλες υπάρξεις- είναι μία εκδήλωση που καταφάσκει στην κοινωνική ζωή. Η ζωή του είδους και η ατομική ζωή του ανθρώπου δεν διαφέρουν, και τούτο, ανεξάρτητα από την -αναγκασία- μερικότητα ή τη γενικότητα της ατομικής ζωής σε σχέση με τη ζωή του είδους, και της ζωής του είδους σε σχέση με την ατομική ζωή."

Marx, 1844:82

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ: ΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

"Ο πλούτος της υποκειμενικής αισθητικότητας του ανθρώπου μορφοποιείται και αναπτύσσεται μόνο χάρη στη διεύρυνση του πλούτου της ανθρώπινης ύπαρξης."

MARX (1844:85)

Στα "παρισινά χειρόγραφα" του 1844 στοιχειοθετείται ήδη μία θεώρηση της επικοινωνίας και της γλώσσας, επί της οποίας θα μπορούσε να συγκροτηθεί μία αφηρητική υπόθεση εργασίας για το πρώτο μέρος αυτής της μελέτης. Στα χειρόγραφα του '44, καθώς θα δούμε και στη συνέχεια, η γλώσσα αντιμετωπίζεται ως "η κοινωνική πραγματικότητα της σκέψης". Πρόκειται για μία "αισθητή πραγματικότητα" που συνιστά τη "ζωντανή έκφραση της σκέψης". "Κοινωνική πραγματικότητα της σκέψης και κοινωνική πραγματικότητα

της φύσης", και κάτω από μιά ορισμένη οπτική, "όλα αυτά σημαίνουν το ίδιο πράγμα" (Marx, 1844:67).¹

Οι παραπάνω προτάσεις διαγράφουν μιά "προδρομική" θεώρηση της επικοινωνίας, σε αναφορά προς την οποία θα ήταν θεμιτή η διατύπωση της υπόθεσης για μιά, συνεπή προς τη μαρξική θεώρηση, αντιμετώπιση των εννοιών που έχουν συγκροτήσει οι σύγχρονες θεωρίες για την επικοινωνία. Εφ'όσον, στην εποχή που γράφει ο Marx, η επικοινωνία και η γλώσσα δεν αναφέρονται, καθώς είπαμε ήδη στην εισαγωγή αυτής της εργασίας, σε διακριτά επιστημονικά πεδία, η πρόθεση "ανασυγκρότησης" μιάς μαρξικής θεωρίας της επικοινωνίας συνιστά μιά θεωρητική πρόβαση που δύσκολα θα μπορούσε να νομιμοποιηθεί και να ξεπεράσει τους σκοπέλους της αυθαιρεσίας. Γι'αυτόν τον λόγο θα ακολουθήσουμε εντελώς διαφορετική πορεία. Βασισμένοι σ'αυτό που αποκαλέσαμε στην εισαγωγή "θεώρηση του Marx για την επικοινωνία και τη γλώσσα" θα επιχειρήσουμε να τοποθετηθούμε στα προβλήματα της επικοινωνίας, μέσα στο θεωρητικό-επικοινωνιολογικό πλαίσιο που ήδη προσφέρεται από ένα πολύ "εκ των υστέρων" συγκροτημένο διανοητικό περιβάλλον².

1. Στο απόσπασμα αυτό, ο Marx τοποθετεί τη γλώσσα ως ενεργούν στοιχείο και "ζωντανή έκφραση" της κοινωνικής πραγματικότητας. Η γλώσσα εκλαμβάνεται εδώ ως ιδιαίτερη διάσταση της κοινωνικής ζωής, ως συστατικό στοιχείο της σχέσης που διαμορφώνει την "κοινωνική πραγματικότητα της φύσης".

2. Με αυτή την έννοια εισάγονται στο κείμενο έννοιες και θεωρητικά εργαλεία, που δεν έχουν κάποια απ'ευθείας σύνδεση με τη μαρξική γραφή. Για τη μελέτη του μαρξικού έργου θεωρώ πλέον σήμερα επιβεβλημένη την αποδέσμευση του ερευνητή από το επικοινωνιολογικό πλαίσιο που διέπει το

Στις κλασσικές "γλωσσολογικές θεωρίες" ο λόγος αντιμετωπίζεται ως "αντικειμενικά αντιληπτός" (σχεδόν όπως ένα αντικείμενο, καθώς επισημαίνει ο Bakhtine¹). Η μαρξική θεώρηση αντίθετα τοποθετεί τη γλώσσα ως ζωντανή συνάφεια έκφρασης της κοινωνικής πραγματικότητας. Η ιστορική πρόβαση προσδίδει στη γλώσσα πολλαπλές διαστάσεις και μορφές που αναφέρονται έμμεσα ή άμεσα στην ποικιλία τόπων και προοπτικών της κοινωνικής πράξης.

αντικείμενο της μελέτης του. Ειδικότερα, για θέματα όπως τα προβλήματα της επικοινωνίας και της γλώσσας, το θεωρητικό "λεξιλόγιο", όχι του Marx αλλά της εποχής του, παραμένει ανεπαρκές και προβληματικό. Και τούτο, όχι μόνο επειδή η επικοινωνία και η γλώσσα δεν αποτελούν -καθώς είδαμε στην εισαγωγή αυτής της εργασίας- διακριτές σφαίρες της επιστήμης, αλλά και γιατί αυτό το "λεξιλόγιο" της μαρξικής γραφής έχει πολλαπλά ανασηματοδοτηθεί, με τρόπο που η ανάγνωση να παραπέμπει όχι στο κείμενο αλλά στις "παχιωμένες" ερμηνείες του.

Ο ίδιος ο Marx γράφει "μοντέρνα" μέσα στο διανοητικό περιβάλλον της κριτικής του όχι "εισάγοντας" νέα εννοιολογικά εργαλεία, αλλά οικειοποιούμενος τον εννοιολογικό πλούτο αυτού του περιβάλλοντος. Η φροντίδα του δεν είναι η "σχολαστική" οριοθέτηση του εννοιολογικού πλούτου που χρησιμοποιεί από τις τρέχουσες σημασίες, αλλά η συγχρότηση της κριτικής του με τρόπο που οι λέξεις να σημασιολογούνται υπό το βάρος της εσωτερικής λογικής και συνάφειας του κειμένου. Σήμερα η γραφή του Marx, πυκνή και πολυσήμαντη, παραμένει μια πρόκληση για μια "ιστοριογραφικού τύπου" ανάγνωση. Μια ανάγνωση δηλαδή που θα ανιχνεύσει την εσωτερική λογική του μαρξικού κειμένου και που θα την αναδείξει μεταφράζοντας τη σε μια γλώσσα σήμερα επιχειρησιακή. Μέσω αυτής της "ιστοριογραφικής" προσέγγισης της γραφής μπορεί ο λόγος να αποτελέσει αντικείμενο μιας σύγχρονης κριτικής.

1. Mikhaïl Bakhtine, Προβλήματα Λογοτεχνίας και Αισθητικής, Αθήνα, Πλέθρον, 1980, σ.220-221.

"Στον αντικειμενοποιημένο αυτόν λόγο και η έννοια είναι κι αυτή πραγματοποιημένη: δεν επιτρέπει καμιά διαλογική προσέγγιση, ενυπάρχουσα μονάχα σε κάθε βαθιά και ενεργό σύλληψη. Γι'αυτό η γνώση είναι, εδώ, αφηρημένη: απομακρύνεται τελείως από την ιδεολογική σημασία του ζώντος λόγου, της αλήθειας ή του ψεύδους του, της σημασίας ή της ασηματότητάς του, της ομορφιάς ή της ασχήμιας του. Η γνώση αυτού του αντικειμενοποιημένου, πραγματοποιημένου λόγου στερείται κάθε διαλογικής διεύρυνσης μέσα σε μια "γνωρίσιμη" έννοια. Δεν μπορούμε να κουβεντιάσουμε μ'έναν τέτοιο λόγο."

I

"Στην ομιλία, όλες οι σχέσεις μπορούν να εκφραστούν μονάχα σαν έννοιες. Το ότι αυτές οι έννοιες και οι γενικότητες περνούν για μυστηριώδεις δυνάμεις, είναι το αναγκαίο επακόλουθο της αυτονόμησης των πραγματικών σχέσεων, των οποίων είναι η έκφραση."

MARX & ENGELS (1845-6:II.93)

Κάθε αντι-κείμενο της κοινωνικής πράξης, διαχέει στην κοινωνική συνάφεια μηνύματα, η σημασιολόγηση των οποίων παραπέμπει σε πολλαπλές σηματοδοτήσεις, που έχουν να κάνουν με τον τρόπο, τις μορφές και τον βαθμό εμπλοκής του τόσο στα πλαίσια μίας ορισμένης στον χώρο και τον χρόνο, όσο και της ιστορικά διαμορφωμένης ευρύτερης συνάφειας. Με άλλα λόγια, κάθε αντι-κείμενο της κοινωνικής πράξης είναι φορέας σημασιών που υποδηλώνουν την επίδραση που ασκεί προς την "αλλότρια ύπαρξη", ή, μιλώντας στο επίπεδο της γλώσσας, οποιοδήποτε

κοινωνικό αντικείμενο είναι σημείο¹ της "χρήσης"² του. Μέσα στο "ασύντακτο", συνεχές "continuum" του οικοσυστήματος, κάθε διαφορά αποκτά "αισθητό περιεχόμενο", νόημα (meaning, sens), που δεν ανταποκρίνεται αναγκαστικά στους περιορισμούς ενός κώδικα³. Η αποδέσμευση σημασίας απαιτεί την "τοποθέτηση" αυτού του "αισθητού περιεχομένου" μέσα σ'ένα δεδομένο σύστημα πρακτικής και ταυτόχρονα σ'ένα σύστημα αναπαραστάσεων και περιορισμών.

1. Βλ. Bakhtine, Mikhaïl, 1929:25, Πρβλ. την ίδια ακριβώς διατύπωση στα κείμενα του Roland Barthes (1964). Πρόκειται, με άλλα λόγια, για τη διαμόρφωση, στα πλαίσια της γλώσσας, ενός "σημαίνοντος", μιας αυθαίρετης αναπαράστασης (όπως αυτό έχει γίνει "κοινός τόπος" στη "γλωσσολογία" ήδη από την εποχή του Saussure). Εδώ είναι χρήσιμη μία διευκρίνιση. Οι διατυπώσεις: "κάθε αντικείμενο της κοινωνικής πράξης διαχέει στην κοινωνική συνάφεια μηνύματα" και "μιλώντας στο επίπεδο της γλώσσας, οποιοδήποτε κοινωνικό αντικείμενο γίνεται σημείο της χρήσης του", παραπέμπουν σ'έναν αναγκαίο διαχωρισμό: οι δύο διατυπώσεις διαπραγματεύονται επικοινωνιακές προβάσεις, που είναι όμως διαφορετικού τύπου και αναφέρονται σε διαφορετικούς μηχανισμούς σηματοδότησης και αποδέσμευσης νοήματος. Στην πρώτη διατύπωση πρόκειται μάλλον για τη διαπραγμάτευση του "συμβόλου", ενώ η δεύτερη αφορά στη διαπραγμάτευση του "σημείου", στην οποία θα σταθούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια της εργασίας αυτής. Το "σύμβολο" αναφέρεται στα "αναλογικά σήματα", σε εικονικές αναπαραστάσεις, που διατηρούν "μία ορθολογική σχέση με το αναπαριστούμενο αντικείμενο", αποτελεί "στοιχείο του φυσικού περιβάλλοντος" Saussure, 1916:101-3): "Το σύμβολο έχει ως χαρακτήρα να μην είναι ποτέ εντελώς αυθαίρετο· δεν είναι κενό, έχει μέσα του στοιχεία του φυσικού δεσμού ανάμεσα στο σημαίνον και στο σημαίνόμενο". Πρβλ. A. Wilden, "méta-phore et métonymie", ο.π., σ.34-35, και Paul Watzlawick, Η γλώσσα της αλλαγής, Αθήνα, Κέδρος, σ.31-37 και 39-48.

2. Ως "χρήση" θα πρέπει εδώ να εννοηθεί η οποιασδήποτε μορφής οικειοποίηση του αντι-κειμένου της κοινωνικής πράξης. Θα επανέλθουμε επιχειρώντας τη σημασιολόγηση της έννοιας στα μαρξικά κείμενα όταν θα μιλήσουμε για την "αξία χρήσης" κατά την ανάλυση του εμπορεύματος.

3. Βλ. Paul Watzlawick κ.α., Une logique de la communication, Παρίσι, Seuil, 1967 σ.57-65, Anthony Wilden, ο.π. σ.171 και Gregory Bateson, Vers une Ecologie de l'Esprit, τ.Ι, σ.152-153.

που αναλογεί στο σύστημα των "διακρίσεων" που θέτει ο προσλαμβάνων στη συνάφεια. Μέσω αυτού ακριβώς του συστήματος διακρίσεων εισάγεται μία "συνταγματική τάξη" στα πλαίσια της οποίας και μόνο καθίσταται δυνατή η σημασιολόγηση (signification). Η άρθρωση αυτού του συστήματος διακρίσεων (distinctions) ανάμεσα σε μορφή και σημασία απαιτεί από τον προσλαμβάνοντα την με κάποιον τρόπο οριοθέτησή του από το περιβάλλον του, τη διαμόρφωση δηλαδή μιά "εικόνας του εαυτού του" διαφοροποιημένης από τη συνάφεια της ύπαρξής του. Αυτή τη σημασία έχει η τόσο παρεξηγημένη διατύπωση της Γερμανικής Ιδεολογίας (II:188-289):

"Τα άτομα έχουν σε όλες τις περιπτώσεις ξεκινήσει από τον εαυτό τους (...) όχι [βέβαια] ως καθαρά "Εγώ", αλλά ως άτομα που έχουν φτάσει σ'ένα ορισμένο επίπεδο των παραγωγικών τους δυνάμεων και των αναγκών τους", όπου "η επικοινωνία προσδιορίζει με τη σειρά της την παραγωγή και τις ανάγκες τους".

Σύμφωνα με τον Marx, κάθε αισθητή ύπαρξη συνιστά αντι-κείμενο των αλλότριων αισθήσεων κι ο εξωτερικός κόσμος αποτελεί αντικείμενο των δικών της αισθήσεων. Το να είναι κανείς αισθητός σημαίνει πως τοποθετείται παθητικά απέναντι στις αλλότριες αισθήσεις, πως γίνεται αντικείμενο μιάς εξωτερικής ως προς την ύπαρξή του σημασιολόγηση από τον "άλλον". Αυτό τον τοποθετεί, μέσα σε μιά ορισμένη συνάφεια, ως αντικειμενική, αισθητή ύπαρξη που είναι πολλαπλά οικιοποιήσιμη μέσω της αλλότριας δραστηριότητας.

Στα πλαίσια μιας ευρύτερης συνάφειας, κάθε δραστηριότητα προϋποθέτει και ταυτόχρονα προσδιορίζει ένα τουλάχιστον πεδίο επικοινωνίας. Η δεδομένη αλληλεπίδραση ή το πλέγμα των δεδομένων αλληλεπιδράσεων μέσα στις οποίες εκδηλώνεται η δραστηριότητα, προσδιορίζουν την άμεση συνάφεια της επικοινωνίας.

Στα πλαίσια αυτής της συνάφειας κάθε δραστηριότητα, ακόμα και η μη δραστηριότητα, η παρουσία και μόνο της ύπαρξης, είναι συμπεριφορά: σημασιοδοτείται και αξιολογείται προκαλώντας αντίστοιχες αποκρίσεις. Με αυτή την έννοια δεν υπάρχει "μη συμπεριφορά". Εφ'όσον στα πλαίσια μιας αλληλόδρασης κάθε συμπεριφορά εκπέμπει κάποιο μήνυμα, που προκαλεί αποκρίσεις, κάθε συμπεριφορά είναι αντικειμενικά επικοινωνία.

Έτσι, δράση ή αδράνεια, λόγος ή σιωπή, όλα έχουν, μέσα σ'ένα ορισμένο κοινωνικό περιβάλλον, αξία μηνύματος, παράγουν σημασίες και αποκρίσεις, συνιστούν δηλαδή επικοινωνία¹. Κάθε συμπεριφορά έχει αξία μηνύματος.

Η παρουσία και μόνο του αντι-κειμένου σηματοδοτείται από την υποκειμενική οπτική του κάθε προσλαμβάνοντος ως μήνυμα της παρουσίας αυτής. Κάθε αντικείμενο λοιπόν, χωρίς να παύει να συνιστά μία πραγματικότητα στα πλαίσια

1. Βλ. P.Watzlawick, J.Helmick Beavin, Don D.Jackson, Une logique de la communication, Παρίσι, Seuil, 1972, σ.45.

μιάς ορισμένης συνάφειας," αντανακλά και μία διαφορετική πραγματικότητα" (Βλ. Bahktine, 1929:25), την πραγματικότητα που συνιστά ως αντι-κείμενο των ενεργειών του προσλαμβάνοντος.

Σε μία πρώτη προσέγγιση, η μελέτη της μαρξικής θεώρησης για τη γλώσσα παραπέμπει στις διατυπώσεις που διαπραγματεύονται τις μορφές της συνείδησης. Η μαρξική κριτική της ιδεολογικής δημιουργίας και των νοητικών μορφών είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη διαπραγμάτευση του γλωσσικού φαινομένου. Κάθε ιδεολογική δημιουργία, όπως και κάθε νοητική μορφή, εδράζεται επί μίας "αισθητής διαφοράς", αναγνωρίσιμης στο φυσικό ή στο κοινωνικό της περιβάλλον. Πάνω σ' αυτή την παραδοχή θα μπορούσε να αρθρωθεί μία υπόθεση για τη μαρξική θεώρηση του "σημαίνοντος": κάθε αντι-κείμενο, πέρα από την ίδια του την υλική-αισθητή υπόσταση διαθέτει και διαχέει μία άλλη πραγματικότητα-σημασία που είναι εξωτερική ως προς την ύπαρξη του καθεαυτήν κι ανεξάρτητη από αυτήν. "Οι άνθρωποι δεν προσδίδουν στα αντικείμενα ένα ιδιαίτερο όνομα (generic) παρά γιατί γνωρίζουν ήδη πως αυτά χρησιμεύουν για να ικανοποιούν τις ανάγκες τους και πασχίζουν γι' αυτό να τα διατηρήσουν μέσω παλλαπλά επαναλαμβανομένων πράξεων. Τα αποκαλούν ενδεχομένως "αγαθά" ή κάπως έτσι, πράγμα που σημαίνει ότι χρησιμοποιούν αυτά τα αντικείμενα στην πρακτική τους, ότι τους είναι χρήσιμα. Συναρτούν στο αντικείμενο αυτόν τον χρηστικό χαρακτήρα"

1. Ως "χρηστικό χαρακτήρα" του αντικειμένου πρέπει εδώ να εννοήσουμε την οικιοποίησιμη από τον άνθρωπο όψη του.

σαν να αποτελούσε φυσικό του χαρακτηριστικό, παρ'όλο που ένα πρόβατο δύσκολα θα μπορούσε να φανταστεί πως το γεγονός ότι είναι φαγώσιμο από τον άνθρωπο συμπεριλαμβάνεται στις "χρήσιμες" ιδιότητές του". Marx (1880:1539).

Το αντι-κείμενο - σημαίνον εντάσσεται ενεργητικά σε μία (φυσική ή κοινωνική¹) πραγματικότητα². Κάθε σημείο αναφέρεται και παραπέμπει σε κάτι εξωτερικό ως προς την "αισθητή ύπαρξή του" (Πρβλ. Bakhtine, 1929:25). Στη συγκρότηση της αναπαράστασης ή του συστήματος αναπαράστασεων διακρίνεται από τον Marx η διαδικασία χειραφέτησης του ανθρώπου από το συνεχές παρόν και από τους κωδικοποιημένους στη μνήμη και το ένστικτο περιορισμούς του. Η πράξη απελευθερώνεται από τη βίωση του συνεχούς παρόντος και η μνήμη απεγκλωβίζεται και απελευθερώνεται από την εγκαλούσα αμεσότητα και οργανώνεται σε συνείδηση.

Στη σκέψη του Marx, η "πράξη (praxis)", η στρατηγική δηλαδή σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον της ύπαρξής του, είναι συνδεδεμένη με αυτή τη διαδικασία της σηματοδότησης, που διέπει την ονοματοδοσία και τη γλώσσα. Η σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον του

1. Η διάζευξη "φυσική ή κοινωνική" πραγματικότητα αναιρείται ως "αντίθεση", καθώς είδαμε, σ'ένα άλλο επίπεδο της ανάλυσης, που συμπυκνώνεται στη διατύπωση του Marx: "η κοινωνική πραγματικότητα της φύσης".

2. Βλ. στο σημείο αυτό την τοποθέτηση του Michel Foucault στο *Οι Λέξεις και τα Πράγματα*, Αθήνα, Γνώση, 1986, σ.179: "Ονομάζω σημαίνει δίνω την λεκτική παράσταση μιάς παράστασης, και συνάμα την τοποθετώ σε έναν γενικό πίνακα."

μετατρέπεται στη σκέψη του σε στρατηγική σχέση, μέσα ακριβώς από την αυτονόμησή της από την αμεσότητα και την προβολή της στο μέλλον¹. Πρόκειται για την εγγραφή στην ανθρώπινη συνείδηση των πραγματικών δεσμών, αλλά και των δυνατών απαντήσεων στους περιορισμούς που θέτουν στην κοινωνική δράση. Εδώ εδράζεται ο μηχανισμός δημιουργίας της αφάιρεσης -μηχανισμός που δεν μπορεί να νοηθεί ανεξάρτητα από την κοινωνική πράξη- καθώς και η συγκρότηση της αξίωσης μιά δυνατής αναίρεσης των περιορισμών της κοινωνικής ζωής. Εδώ δηλαδή συλλαμβάνεται και ενεργείται η δυνατότητα απεμπλοκής από τη συνέχεια και δημιουργίας τομών και ασυνεχειών στις υλικές σχέσεις.

Ας δούμε όμως με ποιόν τρόπο αντιμετωπίζεται το πρόβλημα αυτό στο μαρξικό κείμενο: " Η παραγωγή ιδεών, αντιλήψεων, συνείδησης, συνδέεται στην αρχή άμεσα και στενά με την υλική δραστηριότητα και την υλική επικοινωνία των ανθρώπων, είναι η γλώσσα της πραγματικής ζωής. Η αντίληψη, η σκέψη, η πνευματική επικοινωνία των ανθρώπων, εμφανίζονται ακόμα στο στάδιο αυτό ως άμεση απόρροια της υλικής τους συμπεριφοράς.(...) [απόσπασμα διαγραμμένο από το χειρόγραφο: Οι ιδέες που τα άτομα

1. Πρβλ. Βασίλης Καραποστόλης, **Μορφές της κοινωνικής δράσης**, ο.π., σ.119. "Ο χρόνος που επιδρά στην κοινωνική δράση είναι ένας κοινωνικός χρόνος -μια αντίληψη που τα κοινωνικά υποκείμενα σχηματίζουν για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον τους λαμβανομένων ως κοινωνικά προσδιορισμένων κατηγοριών. Τι μπορεί να σημαίνει αυτό; Κατά βάση ότι το παρελθόν αισθητοποιείται ως χρόνος κατά τον οποίο επισωρεύονται οι κοινωνικοί καθορισμοί (οικογένεια, ταξική θέση κλπ.), το παρόν ως χρόνος αντιπαράθεσης των καθορισμών και των τρεχουσών αναγκών και τέλος, το μέλλον ως δυνητικός χρόνος αναίρεσης των καθορισμών και αντίστοιχα ικανοποίησης των αναγκών".

αυτά διαμορφώνουν είναι ιδέες που αφορούν είτε στη σχέση τους με τη φύση, είτε στις αμοιβαίες τους σχέσεις, είτε στην ίδια τους τη φύση. (...) Στις περιπτώσεις αυτές οι ιδέες τους είναι η συνειδητή έκφραση -πραγματική ή ψευδής¹- των πραγματικών τους σχέσεων και δραστηριοτήτων, της παραγωγής, της επικοινωνίας τους και της κοινωνικής και πολιτικής τους οργάνωσης. (...) Η συνείδηση δεν μπορεί ποτέ να είναι ο,τιδήποτε άλλο από συνειδητή ύπαρξη, και η ύπαρξη των ανθρώπων είναι η πραγματική διαδικασία της ζωής τους. (...) Οι άνθρωποι αναπτύσσοντας την υλική τους παραγωγή και επικοινωνία μεταβάλλουν ταυτόχρονα την πραγματική ύπαρξη καθώς και τη σκέψη και τα προϊόντα της σκέψης τους." (Engels & Marx, 1845-6: I. 67)

1. Στο σημείο αυτό ο Marx εισάγει μία σημαντική διάκριση: επικοινωνία δεν σημαίνει κατανόηση και κατανόηση δεν σημαίνει "την αληθή" αναπαράσταση μιας "αντικειμενικότητας". Η επικοινωνία είναι μία σημειωτική κι όχι μία γλωσσική πρόβαση. Η εκλογίκευση μιας "αντικειμενικής συνθήκης" προϋποθέτει μια πολύπλοκη μετάγγραφο, στο επίπεδο της γλώσσας, ποικίλων επικοινωνιακών προβάσεων που συναρθρώνουν τη συνάφεια, μέσα στην οποία αποκτούν και διαχέουν νοήματα (βλ. Wilden, ο.π.: 116). Αυτή την ποικιλία των επικοινωνιακών προβάσεων στην κοινωνική συνάφεια αποδίδει ο Marx με την έννοια "Verkehr". Η μετάγγραφή σε "γλώσσα" των συναρθρούμενων αυτών επικοινωνιακών προβάσεων δεν αποκτά αυτοδίκαια ένα τεκμήριο αλήθειας ή ψεύδους. Συνιστά ένα διαμεσολαβούμενο από διάχυτες στην κοινωνική συνάφεια αξίες, συγκινησιακές φορτίσεις και αρχές ορθολογικότητας, τεκμήριο του βιούμενου κόσμου. Σ' αυτές τις διαμεσολαβήσεις πρέπει να αναζητηθεί το κριτήριο επαλήθευσης ή διάψευσης κάθε απόφασης, ένα κριτήριο δηλαδή που κι αυτό με τη σειρά του αποτελεί ιστορική δημιουργία που υπόκειται δυνητικά στη αναίρεσή του μέσω της πράξης και της κριτικής οπτικής του κόσμου που διαμορφώνει. Με αυτή την έννοια, "οι ιδέες των ανθρώπων, αληθείς ή ψευδείς", εκφράζουν την ιστορικά διαμορφωμένη πραγματικότητα της κοινωνικής συνάφειας. Τούτη η λογική ανοίγει τον δρόμο, ειρησθω εν παρόδω, μίας ιστορίας των ιδεών και των νοοτροπιών, που αναζητά και αποδεσμεύει μηχανισμούς μέσα από τα τεκμήρια όπου καταγράφονται όχι κάποιες "αντικειμενικότητες" αλλά οι βεβαιότητες των ανθρώπων και οι διαμεσολαβήσεις που τις συγκροτούν.

Η γλώσσα δεν είναι a-priori χαρακτηριστικό του "Ειδους", αλλά αποτέλεσμα συγκεκριμένων ιστορικών, κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών περιστάσεων. Πρόκειται δηλαδή για ιστορική μορφή, που στη μακρά διάρκεια φαντάζει στερεοποιημένη, παρά τις μεταβολές, την εξέλιξη και τις συγχωνεύσεις που χαρακτηρίζουν τη ζωή και τη δημιουργία της στη μακρά διάρκεια.

Η γλώσσα παρουσιάζεται "ενιαία" και "αμετάβλητη" στη μεγάλη διάρκεια, μέσω του μηχανισμού των ανασηματοδοτήσεων, που την καθιστούν λειτουργική και επιχειρησιακή στην ανθρώπινη επικοινωνία. Οι αδράνειες που χαρακτηρίζουν τις λεξιλογικές και γραμματικο-συντακτικές όψεις της, δημιουργούν μία "αυτοματική" συνθήκη χρήσης της γλώσσας, που ελαστικοποιείται και καθίσταται δημιουργική παραπέμποντας στη σημαντική ελευθερία που διαθέτουν τα υποκείμενα της επικοινωνίας και στον σημασιολογικό πλούτο που αποδεσμεύουν μέσω της ενεργητικής σχέσης τους με τη συνάφεια εκφοράς και πρόσληψης των μηνυμάτων. Η γλώσσα, ως σύστημα σημείων και περιορισμών που διέπουν τη χρήση τους, μόνο κατ'αφαίρεση συγκροτεί μία "μοναδική εθνική γλώσσα"¹, που είναι κι αυτή ιστορικό γεγονός και ενέργημα.

"Το γεγονός ότι (κάποιος...) μιλάει γερμανικά και όχι γαλλικά, δεν το οφείλει με κανέναν τρόπο στο είδος, αλλά στις περιστάσεις. Αλλωστε ο αυτοφυής χαρακτήρας της

1. Βλ. Bakhtine, Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής, Αθήνα, Πλέθρον, 1980, σ.143.

γλώσσας έχει εξαφανιστεί σε όλες τις σύγχρονες εξελιγμένες γλώσσες, εν μέρει χάρη στην ιστορική εξέλιξη της γλώσσας από το προϋπάρχον υλικό, εν μέρει εξ αιτίας της διασταύρωσης και της ανάμειξης των εθνών, όπως στην αγγλική γλώσσα, εν μέρει χάρη στη συγκέντρωση διαλέκτων ενός έθνους, συγκέντρωση που βασίζεται σε μιά οικονομική και πολιτική συγκέντρωση" (Engels & Marx, 1945-6:II.174)

Η γλώσσα είναι λοιπόν προϊόν της ιστορίας και δεν υφίσταται παρά μονάχα μέσα στην κοινωνική διαμεσολάβηση: δεν υπάρχει ανεξάρτητα από τις κοινωνικές συνθήκες παραγωγής και λειτουργίας της. Η γλώσσα είναι η ιστορική μορφή ύπαρξης των ιδεών και "η παραγωγή ιδεών είναι η γλώσσα της πραγματικής ζωής".

Οι ιδέες δημιουργούν με τη γλώσσα ένα όλον, το σύμπαν της μορφής και της επικοινωνίας. Μέσα στο πνεύμα, είναι βέβαιο, δεν υπάρχουν ούτε πραγματικά αντικείμενα, ούτε συμβαίνοντα. Στο νοητικό σύμπαν υπάρχουν μόνο αναπαραστάσεις, μεταγραφές, αντιλήψεις και κανόνες που καθιστούν δυνατή την κατασκευή όλων των παραπάνω¹. Μαζί λοιπόν με τον υλικό κόσμο, τον κόσμο της πρακτικής και των κοινωνικών σχέσεων, τον κόσμο της τεχνικής και των προϊόντων συγκροτείται ένα ιδιαίτερο σύμπαν, που είναι το σύμπαν της επικοινωνίας.

1. Βλ. Bateson, *Vers une Ecologie de l'Esprit*, Παρίσι, Seuil, 1980, τ.ΙΙ, σ.66-92.

"Ευθύς εἰς ἀρχῆς το πνεῦμα το βαρύνει ἡ
κεῖνὰ να εἶναι "φορτωμένο" με ὕλη, που
εἰς κάνει τὴν ἐμφάνισή της με τὴ μορφή
παλλόμενων στρωμάτων αἰθέρα, ἡχων, με δύο
λόγια, με τὴ μορφή της σμιλίας."

ENGELS & MARX (1945-6:1.76)

Καθὼς εἶδαμε στὶς προηγούμενες σελίδες, στὰ
κείμενα τοῦ Marx ἡ γλῶσσα ἀντιμετωπίζεται ὡς δημιουργία
τῆς ἐπικοινωνίας τῶν κοινωνικά ὁργανωμένων ἀνθρώπων, στὰ
πλαίσια μίας ἱστορικά συγκροτημένης συνάφειας. Στὸ
σημεῖο αὐτὸ μπορούμε ὥστε να διακινδυνεύσουμε μιά
ἀπόπειρα ἀνίχνευσης τῆς ἀντίληψης τοῦ Marx γιὰ τὴ
γλῶσσα, ὅπως αὐτὴ συμπυκνώνεται σε μιά σημαντικὴ
διατύπωση που συναντάμε στὰ Grundrisse. Γράφει λοιπὸν ὁ
Marx: "ἡ γλῶσσα εἶναι δημιουργία τῆς κοινότητας. Ἀν
μάλιστα ἀντιμετωπίσουμε τὸ ζήτημα κάτω ἀπὸ μιά διαφο-
ρετικὴ ὀπτική, ἡ γλῶσσα εἶναι ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξὴ τῆς
κοινότητας· εἶναι ἡ μορφή ἐκφράσεως τῆς ὑπαρξῆς της" ¹.

1. Marx, Karl, *Fondements de la critique de l'Economie
Politique (Grundrisse ...)*, Παρίσι, Anthropos, 1968,
τ.11b, σ.25. Ἡ υπογράμμιση δική μου. Ἡ φράση αὐτὴ
ἐνέχει τὴν ἀντίληψη, βάσει τῆς ὁποίας ὁ Marx διακρίνει

Υπό την οπτική αυτή, για τον Marx, η γλώσσα δεν συνιστά τη μονοδιάστατη και μονοσημική μορφή έκφρασης της κοινότητας, γιατί μιά τέτοια ολική μορφή δεν μπορεί να εκφράσει την κοινότητα παρά ως "αφαίρεση απέναντι στα άτομα", αντίληψη που χαρακτηρίζει τα ολοποιά συστήματα σκέψης και επιρρεάζει βαθειά το διανοητικό περιβάλλον του Marx. Αντίθετα, στη μαρξική σκέψη, την κοινότητα τη συνθέτουν όχι μόνο οι περιορισμοί και οι καταναγκασμοί που διέπουν και προσδιορίζουν τις κοινωνικές σχέσεις, αλλά και οι διαφορές και οι ιδιαιτερότητες που τις συγκροτούν "ως σύνολο κοινωνικών σχέσεων"¹.

Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, "η γλώσσα" κατανοείται ως αφαίρεση, ως γενίκευση που συμπυκνώνει τις

πως οι μορφές της γλώσσας και οι μορφές της κοινωνικής δράσης συνιστούν προβλήματα διαφορετικής λογικής τάξης (σχετικά με τη διάκριση αυτή, βλ. Gregory Bateson, *Vers une Ecologie de l'Esprit*, τ.Ι, σ.212-224, τ.ΙΙ 35, 37, 165, 172, 214, 115. Πρβλ. Anthony Wilden, ό.π., σ.170 κ.ε.) Στο σημείο αυτό τίθεται σε τελευταία ανάλυση το πρόβλημα που ορίστηκε από τη μαρξιστική φιλολογία ως "αντανάκλαση των κοινωνικών δομών" στα διάφορα επίπεδα της κοινωνικής ζωής ή, όπως έχει επικρατήσει, το πρόβλημα του επικαθορισμού του "εποικοδομήματος" από την οικονομική "βάση" της κοινωνίας. Πρόκειται δηλαδή για τη θετικιστικού -αιτιοκρατικού- τύπου σχέση που η μαρξιστική φιλολογία εγκαθιδρύει ανάμεσα στις διάφορες μορφές και στα διάφορα επίπεδα της κοινωνικής δράσης και έκφρασης (οικονομία, ιδεολογία, γλώσσα κτλ.).

1. Υπό την οπτική αυτή επιχειρείται, καθώς θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια, και η μελέτη του *tertium comparationis* κατά τη μαρξική ανάλυση της αξίας. Πρόκειται στη περίπτωση αυτή για μιά ανάγνωση μη συγκρίσιμων όρων και δημιουργημάτων της κοινωνικής ζωής σε ένα κοινό μέτρο, ανάγνωση που δεν είναι δυνατή παρά σε ένα επίπεδο λογικά διαφορετικό από εκείνο της υλικής σχέσης: στο επίπεδο του λογισμού της εμπορευματικής ισοδυναμίας. Εδώ αφαιρείται η ιδιαιτερότητα τους και οι όροι αυτοί μεταγράφονται σε απλά σύμβολα αξίας που υποτάσσονται στον ορθολογισμό του οικονομικού υπολογισμού.

ποικίλες μορφές εκδήλωσης των κοινωνικών σχέσεων και διαφορών. Σ' αυτό όμως το επίπεδο της αφάιρεσης ακυρώνεται η πραγματική επικοινωνιακή διάσταση της ζωντανής γλώσσας. Ο,τι αποκαλούμε "η γλώσσα" είναι στην πραγματικότητα ένα μάγμα "γλωσσών", μιά συνάρθρωση των πολυγλωσσικών προβάσεων που συνιστούν και διαμορφώνουν την επικοινωνιακή γλωσσών που είτε μιλιούνται και γράφονται, είτε δείχνονται ποικιλότροπα¹. Γλωσσών δηλαδή που αγχίζουν και ερεθίζουν την κάθε ιστορικά διαμορφωμένη αίσθηση, οργανώνοντας μηνύματα που αφορούν σ' όλο το πλέγμα και σ' όλα τα επίπεδα των εκδηλώσεων της κοινωνικής ζωής. Κάθε επίπεδο και κάθε μορφή κοινωνικής δραστηριότητας ορίζει ένα πεδίο επικοινωνίας με δικούς του εσωτερικούς περιορισμούς, αδράνειες και ελαστικότητες, δικούς του μηχανισμούς κωδικοποίησης, εκφοράς και πρόσληψης μηνυμάτων αλλά και δική του δυναμική οσμώσεων, συγκερασμών και μεταλλαγών².

1. Στο σημείο αυτό είναι επιβεβλημένη η αναφορά στη συμβολή του Jean Baudrillard στη μελέτη αυτών των σημειωτικών συστημάτων, που ζωντανεύουν και σηματοδοτούν με πολλαπλές σημασίες τον κόσμο των αντικειμένων απέναντι στην κοινωνική δράση, τις δομές που διέπουν τις κατηγοριοποιήσεις, τις δομές που συνθέτουν τις συνάψεις του αντικειμένου και τα κοινωνικο-ιδεολογικά συστήματα με τα οποία αυτο συνυφαίνεται. Βλ. Jean Baudrillard, *Le système des objets*, Παρίσι, Gallimard, 1968 και *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Παρίσι, Gallimard, 1972. Πρβλ. ακόμα: *L'Echange symbolique et la mort*, Παρίσι, Gallimard, 1976. Τα όρια αυτής της συμβολής του Baudrillard συνοψίζονται στις εύστοχες παρατηρήσεις του Β.Καραποστόλη, *Μορφές της Κοινωνικής Δράσης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984, σ. 216-225.

2. Υπο την οπτική αυτή μπορούμε να κατανοήσουμε τις ομολογίες που προτείνει ο Marx ανάμεσα στο εμπόρευμα και τη γλώσσα ή την αξιωματική και παράδοση, στο ισχύον κλίμα ανάγνωσης του Marx, απόφαση: "Το χρήμα είναι γλώσσα", ή "το χρήμα είναι γλώσσα ξένη". Όμως σ' αυτό το ζήτημα θα επανέλθουμε διεξοδικά στο τελευταίο μέρος της

Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται η σημασία της συνάφειας -ή των συναφειών- της επικοινωνίας στη μελέτη του γλωσσικού φαινομένου, πράγμα που ο Marx "αναγνωρίζει" αντιτιθέμενος σε μία λογική που αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως διαχρονικό σημασιολογικό πρότυπο, ως "ειδολογικό" ανθρώπινο χαρακτηριστικό, βάσει του οποίου αναπαρίσταται και σημασιολογείται η πραγματικότητα¹. Η γλώσσα εκφράζει και συμπυκνώνει κάθε φορά μία επίκαιρη οπτική του κόσμου. Πρόκειται δηλαδή για ένα κοινωνικό προϊόν, που ενσωματώνει στη συγχρονική της μορφή ολόκληρη την ιστορική πρόβαση δημιουργίας της.

Το γλωσσικό σημείο υπάρχει μόνο ως μέρος της γλώσσας. Παράγει σημασίες μόνο μέσα στη συνάφεια του συμφραζόμενου, στο οποίο και αναπαρίσταται η πραγματική συνάφεια της σηματοδότησης². Ως αναπαριστών σημείο αυτονομεί μέρος αυτής της πραγματικότητας μέσα στο συμφραζόμενο, που κι αυτό είναι προϊόν αφάιρεσης.

Το γλωσσικό σημείο υφίσταται κατ'αρχήν ως φώνημα. Το φώνημα είναι κι αυτό προϊόν της κοινωνίας. Αποτελεί ταυτόχρονα αισθητή διαφορά και αναπαράσταση. Η σηματοδότηση του φωνήματος υπακούει σε δύο τάξεων περιορι-

εργασίας.

1. "Η γλώσσα δεν είναι προϊόν του Είδους, αλλά προϊόν της Ιστορίας (βλ. Engels & Marx, 1845-6:II.174 κ.ε.).

2. βλ. Julia Kristeva, Σημειωτική, *Recherches pour une sémanalyse*, Παρίσι, Seuil, 1969, Ιδιαίτερα, "Le geste pratique ou communication?", σ. 29 κ.ε.

ομούς: στους περιορισμούς της υλικής συνάφειας, την οποία αναπαριστά και μέσα στην οποία παράγει και διοχετεύει σημασίες, και στους περιορισμούς της εσωτερικής συνάφειας της επικοινωνίας και του λόγου, προς τους οποίους συμμορφώνονται η σηματοδότηση και η σύνταξη των ιδίων των σημείων αναπαράστασης.¹

Το φώνημα, ως φορέας νοήματος, "φορτώνει το πνεύμα με ύλη, που εδώ κάνει την εμφάνισή της με τη μορφή παλλόμενων στρωμάτων αερα, ήχων, με δυό λόγια, με τη

1. Το γλωσσικό σημείο συνιστά ένα μήνυμα που παραπέμπει ταυτόχρονα σε διαφορετικά συστήματα και λογικές σημασιολόγησης. Κατ'αρχήν η πρόσληψη και μόνο της εκφοράς του μέσω των αισθήσεων, εφελκεί πληροφορίες που καθιστούν "κατανοήσιμο" το σημειολογικό περιεχόμενο του γλωσσικού μηνύματος: Το ύψος, ο τόνος, η στάση, η ένταση της φωνής, το ίδιο το γεγονός ότι κάποιος μιλάει, αν και δεν περνούν στο εσωτερικό της "καθαρά" γλωσσικής εκφοράς του μηνύματος, σηματοδοτούν τη διατύπωση. Στη γλώσσα διαπλέκονται με τρόπο δύσκολα διακριτό δύο τύποι επικοινωνιακής πρόσβασης, δυο μηχανισμοί αποδέσμευσης νοήματος: ο σημειακός και ο αναλογικός (communication digitale και communication analogique).

"(...)στη γλωσσολογία, όπως και στις έρευνες για την επικοινωνία, βρίσκουμε τη βασική διάκριση ανάμεσα στις δύο μεθόδους, που αναφέρονται στο σημειακό και στο αναλογικό. Μ'αυτές μας προσφέρονται δυο διαφορετικοί τρόποι για να εκφράσουμε ορισμένη σημασία. Με τη σημειακή μέθοδο η σημασία μεταβιβάζεται μ'ένα σημείο, που η σχέση του με τη σκοπούμενη σημασία είναι καθαρά συμβατική, άρα και ολότελα αυθαίρετη, αν και πρέπει να την παραδέχονται κατ'ανάγκη όλοι όσοι χρησιμοποιούν εκείνο το σημείο. Απλό παράδειγμα μία οποιαδήποτε λέξη σ'αυτή τη σελίδα. Ανάμεσα στη λέξη και στη σημασία της δεν υπάρχει άμεση, αυθερμήνευτη, αυτονόητη συσχέτιση, αλλά μόνο η βουβή σύμβαση πως τούτη η σειρά συμβόλων (ή ήχων στην περίπτωση της ομιλίας) θα έχει αυτή την ιδιαίτερη σημασία στη γλώσσα μας. Ενώ στην άλλη μέθοδο χρησιμοποιείται ένα σημείο, που έχει άμεση, φανερή σχέση μ'αυτό που σημαίνει (το significatum), γιατί παρουσιάζεται κάποια ομοιότητα ή αναλογία μ'εκείνο -απ'όπου και ο όρος "αναλογική".

Paul Watzlawick, Η γλώσσα της αλλαγής, Αθήνα, Κέδρος, 1986, σ.33-34. Πρβλ. Wilden, ο.π., σ. 163-165, 179-181 και Bateson, ο.π., τ.Ι, σ.150-154.

μορφή της ομιλίας" (Engels & Marx, 1845-6:1.76). Το φώνημα, το υλικό σημείο της σημασίας, είναι το ίδιο μιά δημιουργία της επικοινωνίας.

Εδώ θα πρέπει να γίνει μιά διάκριση: Το φώνημα είναι μιά αισθητή διαφορά, ένα αντι-κείμενο των αισθήσεων. Όπως κάθε αντικείμενο είναι κι αυτό σημείο της χρήσης του. Η εκφορά του φωνήματος παράγει κατ'αρχήν το μήνυμα, ότι μεταβιβάζεται ένα μήνυμα. Η εκφορά έναρθρου λόγου σημαίνει για τον προσλαμβάνοντα ότι κάτι λέγεται, ενώ συγχρόνως ελκύει την προσοχή του προσλαμβάνοντος προς την κατανόηση εκείνου που λέγεται. Το φώνημα λοιπόν σημαίνει πρώτα απ'όλα ότι "σημαίνει" κάτι τι.

Η μετάφραση του σημαίνοντος απαιτεί απ'ενός την ικανότητα διάκρισης του φωνήματος -προϋποθέτει δηλαδή την ιστορική διαμόρφωση της ακουστικής αίσθησης¹, που αναγνωρίζει και δεξιώνεται την αισθητή διαφορά, τα "παλλόμενα στρώματα αέρα" ως φώνημα- και απ'ετέρου ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο το διακριτό-αισθητό φώνημα αποκτά μιά συγκεκριμένη σημασία. Όχι ως "αντικειμενικός λόγος", αλλά ως εκφερόμενος λόγος μέσα σε ένα ορισμένο περιβάλλον, όπου δεν λειτουργεί ως σημαίνον μόνο το μεταβιβαζόμενο λεκτικά μήνυμα, αλλά και

1. Η διαμόρφωση των αισθήσεων είναι κι αυτή -σύμφωνα με τον Marx- μια ιστορική πρόβαση. Δεν υπάρχει δηλαδή μια a priori ανθρώπινη φύση. Στα Χειρόγραφα του 1844 μπορεί κανείς να αναδείξει αυτή την προβληματική, που τη συναντάμε ξανά στη Γερμανική Ιδεολογία. Κάποιες περισσότερο σχηματοποιημένες διατυπώσεις του Engels, Βλ. Η διαλεκτική της φύσης, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1985, Εισαγωγή (1875-1876), σ.15-16 κ.ε.

η μορφή ή ο τρόπος της εκφοράς, η φωνή, το βλέμμα, η αντ-απόκριση του προσλαμβάνοντος όπως προ-καταλαμβάνεται ήδη μέσα στην εκχώνηση.

Ετσι, γίνεται ομιλία που μεταβιβάζει πληροφορίες ανεξάρτητα από τη μορφή και τη χρήση του ίδιου του φωνήματος. Με αυτή την έννοια, το φώνημα, ως υλικός φορέας της σημασίας, είναι το ίδιο μιά δημιουργία της επικοινωνίας. Η αναγνωρίσιμη μέσα στη υλική συνάφεια διαφορά, το υλικό σημείο της επικοινωνίας, παράγει μιά διαφορά αναγνωρίσιμη μέσα στη νοητική συνάφεια της γλώσσας.

Το γλωσσικό σημείο αυτονομεί την πραγματικότητα από την κίνηση δημιουργίας της, την αποσπά από το συνεχές παρόν και από τη μνήμη καθιστώντας την από "ουσία" του αντικειμένου ανθρώπου σε ανθρώπινο "αντικείμενο". Ετσι το γλωσσικό σημείο δεν έχει καμιά αναλογική σχέση με τη υλική πραγματικότητα, και δεν είναι αναγνωρίσιμο παρά μόνο στο επίπεδο της συνάντησης του με την πραγματική ζωή, δηλαδή μέσω της επικοινωνίας. Στο σημείο "αυτονομείται" ο εξωτερικός κόσμος, που σημασιολογείται πλέον, δια μέσου του αναπαριστώντος σημείου, στα πλαίσια της κοινωνικής ζωής. Η αυτονόμηση αυτή είναι μιά διαδικασία δημιουργίας/ανάδυσης σημασιών ανεξάρτητων από τη βίωση της κάθε στιγμής¹: "(...) η συνείδηση μπορεί τότε

1. "Η ομιλία είναι τόσο παλιά όσο και η συνείδηση, είναι πρακτική συνείδηση, που, επειδή υπάρχει για τους άλλους ανθρώπους, υπάρχει και για μένα τον ίδιο. Η γλώσσα, όπως και η συνείδηση, γεννιέται (...) από την

πραγματικά να φαντάζεται πως είναι κάτι διαφορετικό από τη συνείδηση της υπάρχουσας πρακτικής, πως αντιπροσωπεύει πραγματικά κάτι, χωρίς ωστόσο αυτό το κάτι να αντιπροσωπεύει μία άμεση πραγματικότητα" (Marx, 1844:62).

Κάτω από αυτή την οπτική, το σημείο δεν μεταβιβάζει απλά πληροφορίες, περικλείει και μία οπτική του κόσμου. Για να το πούμε ακριβέστερα, το σημείο δεν μπορεί να υπάρξει παρά εγγεγραμμένο στο περιβάλλον μέσα στο οποίο διακρίνεται ως αισθητή διαφορά και μέσα στο οποίο σηματοδοτείται, αξιολογείται και εκφέρεται παράγοντας σημασίες. Τόσο η εκφορά όσο και η πρόσληψη αυτών των σημασιών αναφέρεται στο πραγματικό -υλικό ή νοητό- πεδίο της επικοινωνίας. Μήνυμα και συνάφεια του μηνύματος διαπλέκονται και γίνονται αεχώριστα ως σημασία. Η πρόσληψη του μηνύματος με τη σειρά της διαπλέκει την πληροφορία με το αξιολογικό περιεχόμενο που τη φορτίζει ο προσλαμβάνων, την εντάσσει δηλαδή στη δική του οπτική του κόσμου. Τούτο το περιεχόμενο αναφέρεται στη μορφή της σχέσης του προσλαμβάνοντος με τον εκφέροντα καθώς και στο περιβάλλον όπου η σχέση αυτή ενεργείται.

Στο εσωτερικό της γλώσσας, κάθε γλωσσικό σημείο αποτελεί συμπύκνωση απλούστερων σημείων σύμφωνα με ένα διύποκειμενικό συμβατικό πλαίσιο περιορισμών. Το

ανάγκη της επικοινωνίας με τους άλλους ανθρώπους. (...) Η συνείδηση είναι λοιπόν εξ αρχής ένα κοινωνικό προϊόν και παραμένει τέτοιο όσο υπάρχουν γενικά άνθρωποι." Engels & Marx, 1845-6:1.76.

γλωσσικό σημείο σηματοδοτείται στα πλαίσια μίας ευρύτερης και περισσότερο πολύπλοκης γλωσσολογικής ενότητας, η οποία αποτελεί τη συνάφειά του. Αυτή με τη σειρά της βρίσκει τη δική της συνάφεια σε ένα ακόμα ευρύτερο και περισσότερο πολύπλοκο γλωσσικό πλαίσιο¹. Ωστόσο η γλώσσα οργανώνεται ως αναφορά, αναπαράσταση και σημασιολόγηση μίας πραγματικότητας που βρίσκεται πέρα από την

1. Πρβλ. Μ. Bakhtine, Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής, Αθήνα, Πλέθρον, 1980, Μτφ. Γ. Σπανός, σ.151-2, όπου με ευστοχία επισημαίνεται η διαπλοκή και η συνεύρεση των γλωσσών: "Έτσι, ο αναλφάβητος χωρικός, σε άπειρη απόσταση από οποιονδήποτε κέντρο, βουτηγμένος, στην αφέλειά του, μέσα σε μια καθημερινή ύπαρξη που θεωρούσε αμετάθετη και ακίνητη, ζούσε κυκλωμένος από πολλά γλωσσολογικά συστήματα: προσεύχονταν στο θεό στη μιά γλώσσά (τα εκκλησιαστικά σλαβονικά), τραγουδούσε σε μιάν άλλη, με την οικογένειά του μιλούσε μιά τρίτη, και όταν άρχισε να υπαγορεύει στον δημόσιο γραφέα μιά αίτηση για τις Άρχές της επαρχίας του, δοκίμαζε να εκφρασθεί σε μιά τέταρτη γλώσσα (επίσημη, σωστή, του "χαρτοβασίλειου"). Ήσαν γλώσσες διαφορετικές, ακόμη και από την άποψη των αφηρημένων κοινωνικών και διαλεκτολογικών ενδείξεων τους. Όμως δεν συσχετίζονταν διαλογικά στη γλωσσολογική συνείδηση του χωρικού. Περνούσε από τη μιά στην άλλη χωρίς να το σκέπτεται, αυτόματα: η κάθε μιά τους ήταν αναμφισβήτητη στη θέση της, και η θέση της κάθε μιάς δεν μπορούσε να ερευνηθεί. Δεν ήξερε ακόμη να δει τη γλώσσα με τα "μάτια" μιάς άλλης γλώσσας, λόγου χάρη, να δει την καθημερινή γλώσσα και τον καθημερινό κόσμο με τη γλώσσα της προσευχής, του τραγουδιού ή αντίστροφα.

Μόλις, στη συνείδηση του χωρικού μας, άρχισαν οι γλώσσες να φωτίζουν και να κρίνουν αμοιβαία η μιά την άλλη, μόλις αποκαλύφθηκε ότι ήσαν διαφορετικές, και μάλιστα πολλαπλές, και τα ιδεολογικά συστήματα και στάσεις απέναντι στον κόσμο, αξεδιάλυτα δεμένα με τις γλώσσες αυτές, αντέφασκαν, αντί να μένουν φρόνιμα πλάϊ-πλάϊ, τέλειωσε και ο αναντίρρητος και προκαθορισμένος χαρακτήρας τους. Άρχιζε πια η εκλεκτική και δυναμική στερέρωση τους (...).

Η γλώσσα και ο κόσμος της προσευχής, η γλώσσα και ο κόσμος του τραγουδιού, η γλώσσα και ο κόσμος του μόχθου και των εθίμων, η ιδιότυπη γλώσσα και ο ιδιότυπος κόσμος της αγροτικής διοίκησης, η νέα γλώσσα και ο νέος κόσμος του εργάτη των πόλεων που ήρθε για μιά σύντομη διαμονή, όλες αυτές οι γλώσσες, όλοι αυτοί οι κόσμοι, απαρνιούνταν αρχά η γρήγορα τη χαλάνια και άμορφη ισορροπία τους, και ανακάλυπταν τον πολυγλωσσισμό τους."

ίδια τη γλώσσα, ως οργανωμένο και αυτονομημένο σύστημα σημείων και κανόνων, και συνιστά την πραγματική συνάφεια μέσα στην οποία παράγονται οι σημασίες.

Οι μορφές του σήματος, οι επικοινωνιακοί κώδικες και οι αποδεσμευόμενες σημασίες εξαρτώνται τόσο από την κοινωνική οργάνωση των ατόμων, όσο και από τους πραγματικούς όρους κάτω από τους οποίους πραγματοποιείται η αλληλεπίδραση. "Μιά διαφοροποίηση αυτών των μορφών επιφέρει και μιά διαφοροποίηση του σήματος"¹. Η σημασία αποδεσμεύεται ενεργητικά από τον προσλαμβάνοντα και εντάσσεται στο δικό του σημασιολογικό και αξιολογικό σύμπαν. Γι' αυτό και η δεξίωση του λόγου φέρει δύναμη την κριτική ως κατανόηση, παρανόηση, άρνηση ή παραδοχή.

Η αποδέσμευση σημασίας στο επίπεδο της γλώσσας είναι ταυτόχρονα και αφαίρεση της άμεσης -αισθητής- συνάφειας παραγωγής του μηνύματος. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για μιά μεταφορά από το επίπεδο του "αναλογικό" και του "συνεχούς" στο πεδίο της "σημειακής επικοινωνίας", που επιτρέπει τη συγκρότηση του συγκεκριμένου στη σκέψη. Σύμφωνα με τον Marx, η γέννηση του συγκεκριμένου στη σκέψη βασίζεται στη μεταγραφή σε γλωσσικά σημεία της υλικής συνάφειας της σημασιολόγησης, στην αναπαράσταση

1. Bakhtine, *Le marxisme et la philosophie du langage*, ο.π. σ.41. "Η σημασία της λέξης είναι ολοκληρωτικά προσδιορισμένη από τη συνάφειά της. Πράγματι, όσες συνάφειες, τόσες δυνατές σημασιολογήσεις. Εν τούτοις η λέξη συνεχίζει να είναι μιά. Μεταλλάσσεται σε τόσες λέξεις όσες είναι και οι συνάφειες μέσα στις οποίες εγγράφεται." Πρβλ. και σ.115.

δηλαδή της υλικής πολυπλοκότητας στην πολυπλοκότητα της γλώσσας. Συνεπώς, μέσα στη νοηματική συνάφεια της γλώσσας, και της σκέψης το συγκεκριμένο σημασιολογείται ως σύνθεση της μεταγεγραμμένης σε γλώσσα υλικής πολυπλοκότητας.

"Το συγκεκριμένο είναι συγκεκριμένο γιατί είναι σύνθεση πολλών καθορισμών, άρα ενότητα της ποικιλίας. Γι' αυτό παρουσιάζεται στη σκέψη ως διαδικασία σύνθεσης, ως αποτέλεσμα, όχι ως αφετηρία, παρ' όλο που είναι η αληθινή αφετηρία και, κατά συνέπεια, είναι επίσης η αφετηρία της άμεσης αντίληψης και της παράστασης. (...) Η μέθοδος [πού επιτρέπει] να ανυψωθούμε από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο δεν είναι για τη σκέψη παρά ο τρόπος [με τον οποίο αυτή] υλοποιείται το συγκεκριμένο και το αναπαράγει ως νοητικό συγκεκριμένο [με τη μορφή του νοητικού συγκεκριμένου]. Αλλά με κανέναν τρόπο δεν βρίσκεται εδώ η διαδικασία γένεσης του ίδιου του συγκεκριμένου" (Marx, 1857-8:I.60-1).

Η συνάφεια της γλώσσας, αντιθέτα από την υλική ζωή, έχει σαν βάση της το "Μη-Είναι". Μέσω της ονοματοδοσίας το αντικείμενο αποσπάται από το περιβάλλον του και καθίσταται αντι-κείμενο μέσα στη συνάφεια της γλώσσας. Στο όνομα "τοποθετούνται οι πραγματικές, αντικειμενικές δυνάμεις του ανθρώπου" ως αντικείμενο της ίδιας του της δραστηριότητας (Πρβλ. Marx, 1844:128). Ως δημιουργία λοιπόν, προϋποθέτει και αναδεικνύει το υποκείμενό της.

"Το υποκείμενο αυτής της διαδικασίας δεν είναι η ίδια η πράξη αυτής της τοποθέτησης. Στην πραγματικότητα, η τοποθέτηση αυτή είναι αποτέλεσμα υλικών ενεργειών με συγκεκριμένες υλικές συνέπειες" (Marx, ό.π.), αποτέλεσμα ενεργητικής δράσης τόσο του υποκειμένου που εκφέρει ως λόγο ή που αποτυπώνει σε σημεία ή σύμβολα τη δράση του και το περιβάλλον της -υλικό και κοινωνικό¹, όσο κι εκείνου που προσλαμβάνει και σημασιολογεί το μήνυμα ως περιβάλλον αντι-κείμενο, που υπόκειται στη δική του δραστηριότητα².

Υπ'αυτή την οπτική αντιμετωπίζεται στο κείμενο του Marx το πρόβλημα της "ονοματοδοσίας". Μέσα στο όνομα η διαφορά αυτονομείται από την άμεση υλική συνάφεια μέσα στην οποία παράγεται και αναγνωρίζεται. Το όνομα υπάρχει ως αισθητή διαφορά, ως φώνημα ή σύμβολο, ως υλικό αισθητό αντικείμενο, που παράγει νόημα διαφορετικό από την ίδια την αίσθηση που δημιουργεί αντικειμενικά. Παράγει νόημα αναφερόμενο στο υλικό αντικείμενο της

1. "Δεν αντιμετωπίζουμε τη γλώσσα σαν ένα σύστημα αφηρημένων γραμματικών κατηγοριών, αλλά σαν μία ιδεολογικά κορεσμένη γλώσσα, σαν μια θεώρηση του κόσμου, και μάλιστα σαν μια συγκεκριμένη γνώμη, σαν κάτι που εξασφαλίζει ένα ανώτατο όριο αμοιβαίας κατανόησης σε όλες του σφαίρες της ιδεολογικής ζωής." M. Bakhtine, *Προβλήματα Λογοτεχνίας και Αισθητικής*, Αθήνα, Πλέθρον, 1980, σ.123.

2. Βλ. Bakhtine, ό.π., σ.133: "Στη συνηθισμένη ομιλούμενη γλώσσα, ο ζωντανός λόγος είναι άμεσα και βίαια στραμμένος προς τον μέλλοντα λόγο-απάντηση: προκαλεί αυτή την απάντηση, την προαισθάνεται και πηγαίνει να την υποδεχτεί. Συγκροτούμενος μέσα στην ατμόσφαιρα του "ήδη ειπωμένου", ο λόγος προσδιορίζεται ταυτόχρονα από τη μη ειπωμένη, αλλά εξαιτούμενη, και ήδη προβλεπόμενη απάντηση."

ονοματοδοσίας, ερήμην του υλικού αυτού αντικειμένου. Η ονοματοδοσία είναι μία διαδικασία διάκρισης, αφαίρεσης και αυτονόμησης του νοήματος από το αισθητό αντικείμενο και τη σημασιοδοτούσα συνάφεια. "Το όνομα δεν έχει τίποτα το κοινό με τη φύση του αντικειμένου¹. Δεν γνωρίζω τίποτα για τον άνθρωπο όταν ξέρω πως το όνομά του είναι Ιάκωβος." (Marx, 1887:1.113) Το όνομα Ιάκωβος δεν έχει τίποτα το Ιακωβόμορφο, τίποτα δηλαδή που να συνδέεται αναλογικά με το αντικείμενο της ονοματοδότησης². Ανάμεσα στο όνομα και στο ονομαζόμενο αντικείμενο

1. Ασφαλώς οι ονοματοδοτικές συμπεριφορές υπακούουν σε περιορισμούς του κοινωνικού, τους οποίους εγγράφουν -και τους οποίους κατά συνέπεια μπορούμε να αποδεσμεύσουμε- στο όνομα. Μπορούμε να διακρίνουμε δύο επίπεδα αυτής της ονοματοδοτικής διαδικασίας: η πρώτη συνίσταται στη διάκριση ανάμεσα στα ονομαζόμενα είδη και την τοποθέτηση του ονομαζόμενου "σε ένα γενικό κατάλογο" (Foucault)- η δεύτερη αφορά στην αντανάκλαση της κοινωνικής οργάνωσης και του αντίστοιχου αξιολογικού συστήματος στις ονοματοδοτικές συμπεριφορές. Πρόκειται για μία παρέμβαση επί της ονοματοδοτικής πρόσβασης, μία μετα-ονοματοδοσία, που έχει να κάνει με την αναπαράγωγή πια της ίδιας της κοινωνίας και όχι της γλώσσας. Το όνομα Ιάκωβος δεν έχει τίποτα το Ιακωβόμορφο. Όμως στα πλαίσια της συμβατικής σχέσης που συνδέει το όνομα με το αντικείμενο εγγράφονται και διαμεσολαβούν καταναγκασμοί ή περιορισμοί του "αναλογικού".

2. Michel Foucault, *Η γλώσσα και τα Πράγματα*, Αθήνα, Γνώση, 1986, σ.175. "Η προοδευτική ανάλυση και η πιο προωθημένη άρθρωση της γλώσσας, που επιτρέπουν να δώσουμε ένα μόνο όνομα σε πολλά πράγματα, έχουν επιτελεστεί ακολουθώντας τον μίτο αυτών των θεμελιακών σχημάτων που γνωρίζει πολύ καλά η ρητορική: συνεκδοχή, μετωνυμία και κατάχρηση (ή μεταφορά, στην περίπτωση που η αναλογία είναι λιγότερο άμεσα αισθητή)."

"Όλος ο κλασικός ρηματικός λόγος οργανώνεται από το Όνομα. Μιλώ η γράφω δε σημαίνει λέω τα πράγματα η εκφράζομαι, δε σημαίνει παίζω με τη γλώσσα, αλλά πορεύομαι προς την κυρίαρχη πράξη της ονομασίας, ότι φτάνω μέσω της γλώσσας ως τον τόπο όπου τα πράγματα και οι λέξεις συνάπτονται στην κοινή τους ουσία, πράγμα που επιτρέπει να τους δώσουμε ένα όνομα. Αλλά άπαξ και εκφερθεί αυτό το όνομα, τότε όλη η γλώσσα που οδήγησε ως αυτό η την οποία διατρέξαμε για να το φτάσουμε, αναρροφάται από αυτό και εξαλείφεται. Στη βαθειά του

υπάρχει μόνο μία συμβατική σχέση. Δεδομένης αυτής της σχέσης, τότε μόνο "αν θέλεις να διακρίνεις, μέσα στα πλαίσια της γλώσσας, έναν άνθρωπο από έναν άλλον χρησιμοποιείς απλά ένα όνομα".

(Engels & Marx, 1845-6:II.200).

Ο λόγος και η γλωσσική του συνάφεια, είναι λοιπόν προϊόντα αφάιρεσης. Γι'αυτό και δεν σημασιολογούνται παρά μόλις και εφ'όσον αντικρίσουν την υλικότητα. Ο λόγος τοποθετείται και οριοθετείται στη συνάφεια της γλώσσας αποκλείοντας από τα σύνορά του μέρος της πραγματικότητας. Η γεύση, ο θυμός, η αγωνία, ο θαυμασμός ή ο έρωτας δεν "λέγονται": μόνο περιγράφονται εγκαλώντας βιωμένες εμπειρίες. Αυτή όμως η περιγραφή δεν γεννά την πληρότητα που αναζητά η ύπαρξη στο αισθητό: "Sinnlich sein ist leidend sein" (το αισθητό είναι ταυτόσημο με το πάσχον) και "το πάθος είναι η φυσική ενέργεια του ανθρώπου που στρέφεται προς το αντικείμενό του" (Βλ. Marx, ό.π.:129). Η πραγματικότητα δεν μπορεί λοιπόν να "λεχθεί", να αναπαρασταθεί χωρίς απώλεια νοήματος.

Κάθε αντικείμενο, καθώς είπαμε, είναι σημείο της χρήσης και της επίδρασής του στην ανθρώπινη ύπαρξη. Χωρίς να παύει να είναι ενεργό μέρος του περιβάλλοντος, αναδίδει μία πραγματικότητα διαφορετική, εκείνη που συνιστά ως αντι-κείμενο των ανθρώπινων αισθήσεων και

ουσία όλος ο κλασικός λόγος τείνει πάντοτε προς αυτό το όριο. Αλλά δεν επιβιώνει παρά φέρνοντας αυτό το όριο προς τα πίσω. (...) Το όνομα είναι το τέρμα του λόγου." Michel Foucault, ό.π., σ. 180.

ενεργειών. Όμως το αντικείμενο κατά τη χρήση δεν είναι διόλου σημείο. Είναι ύλη, ενέργεια, βίωση, είναι δηλαδή οικειοποιήσιμο αντικείμενο της δράσης του ανθρώπου¹. Δεν είναι όνομα, ιδέα ή αναπαράσταση που υπόκεινται στη νοητική ανθρώπινη δραστηριότητα, αλλά αντι-κείμενο της υλικής ενέργειας και των αναγκών του ανθρώπου, αντικείμενο μέσω του οποίου εκδηλώνεται και αναπτύσσεται η ανθρώπινη ύπαρξη (Πρβλ. Marx. ό.π.:129).

Η σημειωτική αξία της λέξης δεν βρίσκεται λοιπόν στη λέξη-αντικείμενο, αλλά στο αντικείμενο των ανθρώπινων ενεργειών στο οποίο η λέξη αναφέρεται.

Γι' αυτό, η μετατόπιση "από τον κόσμο των στοχασμών στον πραγματικό κόσμο, αναδεικνύεται σ' ένα από τα δυσκολότερα προβλήματα. Η άμεση πραγματικότητα της σκέψης είναι η γλώσσα. Οι φιλόσοφοι, όπως ακριβώς αυτονόμησαν τη σκέψη, έτσι έπρεπε νά κάνουν και τη γλώσσα ένα αυτόνομο βασίλειο. Αυτό είναι το μυστικό της φιλοσοφικής γλώσσας, όπου οι στοχασμοί ως λέξεις έχουν ένα δικό τους περιεχόμενο. Το πρόβλημα της καθόδου από τον κόσμο των στοχασμών στον πραγματικό κόσμο μετατρέπεται σε πρόβλημα καθόδου από τη γλώσσα στη ζωή. (...) Η αυτονόμηση των ιδεών και των στοχασμών είναι επακόλουθο της αυτονόμησης των προσωπικών συνθηκών και σχέσεων των

1. Το ίδιο ισχύει και για το φώνημα, που λειτουργεί ως "φορέας νοήματος". Η υλικότητα του φωνήματος είναι εξωτερική ως προς το σημαινόμενο. Τα συνδέει μιά σχέση συμβατική, δημιουργήμα και περιορισμός ταυτόχρονα της επικοινωνίας.

ατόμων. [Αλλά,] η γλώσσα, μόλις αυτονομηθεί [από την πραγματική ζωή], γίνεται μιά σκέτη κενολογία.¹" (Engels & Marx, 1845-6:II.199)

Το διαχρονικό στοιχείο της γλώσσας, το σημαντικό υλικό και το σύστημα περιορισμών σε αναφορά προς τους οποίους οργανώνεται ο λόγος, συνιστούν ένα "σταθερό" πρότυπο εκδήλωσης και αναπαράστασης της ιστορικά προσδιορισμένης κοινωνικής πράξης. Δεν πρόκειται για ένα αυθύπαρκτο διϊστορικό σημασιολογικό σύμπαν, αλλά για ένα πρότυπο οργάνωσης και εκφοράς μηνυμάτων στα πλαίσια των ιστορικών νοητικών δομών. Οι αναπαραστάσεις και οι αξιολογήσεις που επιβάλλει η ίδια η ιστορική πρόβαση οργανώνονται και εκφέρονται μέσω παρόμοιων προτύπων (λεξιλογικών, συντακτικών ή γραμματικών περιορισμών που προσδιορίζουν την οργάνωση και την εκφορά του λόγου αλλά και συγκροτημένων "prêt-à-parler" -για να χρησιμοποιήσουμε την επιτυχημένη έκφραση του Michel Reboul²- εκφραστικών και λεκτικών προτύπων, που φαντάζουν και λειτουργούν ως στερεότυπα διαχρονικά πρότυπα.

Αυτός ο λόγος, που θα μπορούσαμε -κατ'αναλογία προς την πολύ γνωστή πιά σήμερα διατύπωση του Georg Lukacs- να χαρακτηρίσουμε ως "πραγματοποιημένο λόγο", γίνεται

1. Ένα "Όνομα", που θα ήταν τόσο καθολικό ώστε να είναι "το όνομα των ονομάτων", το αφηρημένο όνομα-κατηγορία, "μιά παρόμοια μαγική λέξη, εντασσόμενη μέσα στη γλώσσα, σημαίνει τον θάνατο της γλώσσας". Βλ. Engels & Marx, 1845-6:II.200.

2. Βλ. Michel Reboul, *Langage et Idéologie*, Παρίσι, P.U.F., 1980.

"αντι-κείμενο" για το οποίο μπορούμε να μιλήσουμε, όπως και ηπραχμοποιημένη ιδέα γίνεται "αντι-κείμενο" το οποίο μπορούμε να αναπαραστήσουμε ιδεατά. Ο λόγος και οι ιδέες γίνονται "αντικείμενα" για τον άνθρωπο, αντικείμενα της δράσης και του λογισμού του. Ωστόσο, αντίθετα από την αίσθηση του διϋστορικού και του αμετάβλητου, τόσο ο "πραχμοποιημένος" λόγος, όσο και η "πραχμοποιημένη" ιδέα, είναι στην ουσία ιστορικές μορφές, εφ' όσον ο λόγος και η ιδέα που συγκροτούμε γι' αυτές είναι δυνάμει κριτικός λόγος και κριτική ιδέα, είναι δηλαδή η γλώσσα της πραχματικής ζωής.

Η γλώσσα που αυτονομείται από τη διαλογική μεταβίβαση δεν υπάρχει παρά ως στερεότυπο καταχραμμένο στην ασύντακτη συνάφεια της μνήμης. Ο λόγος που απομνημονεύεται είναι ο κατεξοχήν λόγος-αντικείμενο. Η γλώσσα στη μνήμη δεν υπάρχει παρά ως ασύντακτο εκφραστικό πρότυπο, που ενεργοποιείται μόνο ως λόγος ή συλλογισμός εγκαλούμενος από ένα αισθητό ή ιδεατό ερέθισμα. Εν όψει του ερεθίσματος ο λόγος συντάσσεται, σημασιοδοτείται, επικαιροποιείται και εκφέρεται ως αναπαράσταση και ταυτόχρονα ως κρίση επί της πραχματικότητας. Σ' αυτή τη διαδικασία οργανώνονται σημασίες, διαστρωματώνονται το παρελθόν, το παρόν και τό μέλλον και λειτουργούν τα λογικά και αξιολογικά ιστορικά πρότυπα¹.

1. "Γύρω από τον "ιστορικό χρόνο", ο Αλτουσέρ μας επισττά την προσοχή πάνω σε δυό σκοπέλους που είναι στενά συνδεδεμένοι μεταξύ τους: τον "ομοιογενή και συνεχή" χρόνο, χρόνο του κοινού νου και της ιστορικής έρευνας και τον χρόνο του Χεγκελ: "τομές ουσίας", "ιστορικό παρόν", συνέχεια του χρόνου και ενότητα της στιγμής.

Η στερεότυπη γλώσσα μένει έξω από τη διατύπωση και τον διάλογο αποτελώντας κατεξοχήν ιδεολογικό φαινόμενο. Η εκφορά του λόγου μέσα στην πραγματικότητα τον στρέφει αναγκαστικά προς την απάντηση, τον σηματοδοτεί ενεργητικά, τον πλουτίζει με όλα τα δημιουργικά στοιχεία και τους περιορισμούς της συγχρονίας.

Η στερεότυπη γλώσσα είναι ένα σύστημα γλωσσικών προδιαγραφών¹, που η χρήση και η λειτουργία τους μέσα στον λόγο, τις καθιστά από αφηρημένες επιταγές σε δημιουργικές δυνάμεις της ζωής της γλώσσας, που υπερβαίνουν τον πολυγλωσσισμό, ενοποιούν και συγκεντρώνουν τα

Ως προς τον δεύτερο, ποιός ιστορικός είναι τόσο λίγο ιστορικός ώστε να δέχεται τους "απόλυτους ορίζοντες" που πρόσφατα άρχισαν να ξαναγεννιούνται στους φιλοσόφους;

Όσο για τον πρώτο, στο εκατομμυριοστό του δευτερολέπτου είναι ο χρόνος του φυσικού, και στο δέκατο του δευτερολέπτου ο χρόνος του αθλητή. Ο βιωμένος χρόνος, πάλι, ήταν η μέρα και η νύχτα, ο χειμώνας και το καλοκαίρι, η εποχή της σποράς και η εποχή της σοδειάς, οι παχιές αγελάδες και οι ισχνές αγελάδες, τα διαστήματα ανάμεσα στις γεννήσεις, η αναμονή των θανάτων. Η ιστορική δημογραφία είναι μέγας δάσκαλος στο θέμα των διαφορικών χρονικοτήτων. Ο χρόνος του ανθρώπου που έχει μπροστά του εβδομήντα χρόνια δεν είναι πια ο ίδιος με του ανθρώπου που είχε μπρος του τριάντα. Όπως και ο χρόνος του ανθρώπου από την Καραϊβική δεν είναι ο ίδιος με τον χρόνο του Εσκιμώου.

Θα προχωρήσω ακόμα παραπέρα. Τον χρόνο τον "κατασκεύασε" η παραδοσιακή ιστορία. Συντελέσαν και τα παλιά "χρονικά", οι σχολικές χρονολογίες. Γεγονότα, βασιλεία, εποχές: είναι μιά ιδεολογική κατασκευή, όχι όμως και "ομολογής".

Επιπλέον, όταν η απασχόληση με τη χρονολογία έγινε κριτική, πόσους μύθους δεν γκρέμισε, πόσα κείμενα δεν απομυθοποίησε! Είναι κι αυτό ένα μέρος της "ιστορίας της γνώσης", της "παραγωγής των γνώσεων". Pierre Vilar, ο.π., σ.146-147.

1. Πρβλ. Bakhtine, Προβλήματα Λογοτεχνίας και Αισθητικής, ο.π., σ.221-222.

γλωσσικά σημεία σε νέα γλωσσολογικά πρότυπα, σε νέες μορφές, που είναι κι εκείνες ιστορικά προϊόντα, παρ'όλο που οι ρυθμοί μεταλλαγής τους μας δίνουν την αίσθηση μίας διϊστορικής συνέχειας.

Η γλώσσα ως διαχρονικό εκφραστικό στερεότυπο δεν είναι λειτουργική για έναν λόγο που απαιτεί κοινωνική δεξίωση, παρά στον βαθμό που τα σημαντικά στοιχεία της σηματοδοτούνται και ανασηματοδοτούνται σε αναφορά προς τις πραγματικότητες που ο λόγος αυτός επιχειρεί να εκφράσει. Η γλώσσα υπάρχει στον βαθμό που εκφράζει μία οπτική του κόσμου. Η ενότητα της γλώσσας δεν επιβεβαιώνεται στις συνέχειες που χαρακτηρίζουν τα σημαντικά και οργανωσιακά της στοιχεία, αλλά μέσα στη συνάφεια της λειτουργίας και της χρήσης τους.

Η ιδιαιτερότητα των ιδεών και η ιδιαιτερότητα των γλωσσικών σημείων βρίσκονται έξω από το νοητικό σύμπαν, στο πεδίο της υλικότητας. Γι'αυτό η κατανόηση των ιδεών και της γλώσσας δεν ολοκληρώνεται παρά μόνο κατά την απάντηση. Κατανόηση και απάντηση διαπλέκονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι αδιανόητες η μία χωρίς την άλλη. Η γλώσσα και οι ιδέες αποκτούν σημασία μέσω της αναγωγής τους στη συνάφεια της δημιουργίας τους, στη συγχρονία της πράξης. (Στα κείμενα του Marx, η έννοια της "praxis" περιλαμβάνει την κοινωνική δραστηριότητα και τον κοινωνικό λογισμό -calcul-).

Η πράξις, ως στρατηγική σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον της ύπαρξής του, είναι συνδεδεμένη με την ονοματοδοσία και τη γλώσσα. Η αμεσότητα της σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον του μετατρέπεται στη σκέψη του σε στρατηγική σχέση, μέσα από την αυτονόμησή της από αυτή την αμεσότητα και την προβολή της στο μέλλον. Πρόκειται για την εγγραφή στον ανθρώπινο εγκέφαλο των πραγματικών δεσμών, αλλά και των δυνατών απαντήσεων στους περιορισμούς που αυτοί θέτουν στην κοινωνική δράση. Είναι η διαδικασία δημιουργίας της αφάιρεσης και μέσω αυτής η δυνατότητα απεμπλοκής από τη συνέχεια και δημιουργίας τομών και ασυνεχειών στις υλικές σχέσεις.

Η γλώσσα-καθ'εαυτήν ελάχιστα μας πληροφορεί για τις ιστορικές πραγματικότητες, γιατί η γλώσσα-καθ'εαυτήν είναι ένα ιδεολόγημα. Ο γραπτός λόγος για παράδειγμα, δεν μας αποκαλύπτει τη σημασία ενός κειμένου του παρελθόντος, παρά στον βαθμό που καθίσταται δυνατή η αποδέσμευση της συνάφειας και των μηχανισμών έκφρασης του λόγου αυτού, καθώς και των διαφορετικών επιπέδων αιτιότητας και ορθολογισμού που τον διέπουν. Ο αποτυπωμένος στη γραφή λόγος, είναι λόγος τετελεσμένος. Οι σημασίες του περιορίζονται αυστηρά στο πλαίσιο ενός οριστικού συμφραζόμενου και της παρωχημένης ιστορικής συνάφειας σηματοδότησης και σημασιοδότησής του.

Το υποκείμενο του γραμμένου λόγου περνά κι αυτό μαζί με το κείμενο στη συνάφεια του συμφραζόμενου, γίνεται δηλαδή κι αυτό αντικείμενο, φορέας και όχι

παραγωγός νοήματος. Το τελειωμένο κείμενο, το αντικείμενο-νοποιημένο συμφραζόμενο μέσα στο οποίο σημασιοδοτείται ο λόγος και ενεργοποιείται το σύστημα των συντακτικών και γραμματικών περιορισμών που τον διέπουν, αφήνεται στη δράση και τη σημασιοδοτική ελευθερία του αναγνώστη. Η σημασιοδοτική αυτή ελευθερία αποτελεί ιστορική δυνατότητα, που υπακούει μόνο στους περιορισμούς της συνάφειας παραγωγής και χρήσης της.

Η γλώσσα ως δημιούργημα της ιστορίας παραπέμπει στη συνάφεια διά μέσου της οποίας σημασιοδοτείται και μέσα στην οποία εγκαλεί την πραγματικότητα. Αυτή η συνάφεια ποτέ δεν είναι οριστική, αν και εκλαμβάνεται κατά την επικοινωνία ως το πεδίο όπου εδράζονται οι βεβαιότητες που αξιώνουν από τον προσλαμβάνοντα την κατανόηση και που τελικά την καθιστούν δυνατή. Η αξίωση αυτή είναι τελικά συνδεδεμένη με τις αδράνειες, τους μηχανισμούς και τους περιορισμούς, που καθιστούν τη γλώσσα παραδεκτή ως κανονιστική προδιαγραφή που "αναγνωρίζεται και βιώνεται ως η συνηθισμένη ατμόσφαιρα μέσα στην οποία αναπνέουμε και ζούμε"¹.

1. Mikhail Bakhtine, ο.π., σ.108. Αυτό το σύστημα προδιαγραφών βασίζεται σε μια θέαση του κόσμου, που εννοεί το τετελεσμένο και αποδεσμεύει κανονικότητες βάσει των οποίων συγκροτεί μία συνείδηση νόμων-που-διέπουν-την-πραγματικότητα. Όμως, "ο νόμος είναι η ακίνητη απεικόνιση των φαινομένων (...) αναφέρεται σ'εκείνο που είναι ακίνητο, συνεπώς, ο νόμος, ο κάθε νόμος είναι περιορισμένος, ανολοκλήρωτος, πλησίος". V.I.Lenin, "Cahiers Philosophiques", στη συλλογή *Textes Philosophiques*, Παρίσι, Editions Sociales, 1982:224-225.

Κεφάλαιο Ι Ι

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Δεν γνωρίζουμε παρά μία και μόνο επιστήμη, την επιστήμη της ιστορίας. Μπορεί κανείς να κατανοήσει δύο όψεις της ιστορίας: την ιστορία της φύσης και την ιστορία των ανθρώπων. Ωστόσο οι όψεις αυτές είναι αδιαχώριστες. Όσο υπάρχουν οι άνθρωποι, ιστορία της φύσης και ιστορία των ανθρώπων αλληλεπιδρούνται.

ENGELS & MARX (1845-6:1.60)

Είδαμε παραπάνω ότι ο Marx -από τα πρώτα ήδη κριτικά του οικονομικά και φιλοσοφικά δοκίμια (Marx, 1833 κ.ε.)- μετατοπίζει την οπτική και τον προβληματισμό του, σχετικά με την ανάλυση των κοινωνικών σχέσεων και των μορφών επικοινωνίας που χαρακτηρίζουν την αστική κοινωνία. από τις αφαιρέσεις "μονάδα" ή "άτομο" -αφαιρέσεις στις οποίες βασίζεται ο κοινωνικός, φιλοσοφικός και οικονομικός λόγος της εποχής του- στο πεδίο των σχέσεων οι οποίες συγκροτούνται μεταξύ των ενεργών μερών της

ευρύτερης ιστορικής συνάφειας της κοινωνικής πράξης. Το περιεχόμενο δηλαδή αυτής της ανάλυσης υπερβαίνει την παραδοσιακή λογική που περιορίζεται στη μελέτη των συνεπειών της δράσης του Υποκειμένου -του "Μοναδικού" ή του "Ασύγκριτου" για να αναφερθούμε στον Stirner και στην κριτική που ο Marx και ο Engels αναπτύσσουν στο δεύτερο μέρος της "Γερμανικής Ιδεολογίας"- πάνω στο Αντικείμενό του. Στην κριτική και στην ανάλυση του Marx προβάλλεται η ιδιαίτερη και καθοριστική σημασία της ανάδειξης, του προσδιορισμού και της μελέτης των συνεπειών και των καταναγκασμών που ασκούν απέναντι στο δρόμο υποκείμενο οι αντιδράσεις, οι προσαρμογές και η δυναμική του αντι-κειμένου αυτής της δράσης, μέσα στα πλαίσια της περιβάλλουσας πραγματικότητας.

(...) η ανθρώπινη ουσία δεν είναι μία αφάιρεση που ενυπάρχει στο μεμονωμένο άτομο. Στην πραγματικότητά της είναι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων.

KARL MARX, 1843.II

Το "άτομο", που για την αστική σκέψη αποτελεί μία αυταπόδεικτη πραγματικότητα, στο έργο του Marx αντιμετωπίζεται ως "αναιμική αφάιρεση", που για να αποκτήσει κάποια σημασία, να αναδειχθεί ως ιδιαιτερότητα ή διαφορά, θα πρέπει να ενταχθεί στην ιστορική συνάφεια της δράσης του. Μέσα σ' αυτή τη συνάφεια και μόνο αναδεικνύεται η "ατομικότητα" των "κοινωνικά οργανωμένων ατόμων".

Η ενεργητική συμπεριφορά -δράση- συνιστά "κατάφαση" απέναντι στο αντικείμενό της. Αυτή η κατάφαση τοποθετεί το Υποκείμενο της δράσης μέσα σ' ένα πεδίο σχέσεων, όπου η συνείδηση της ενεργητικότητας διαπλέκεται με τη

συναίσθηση του "παθητικού"¹. Η εικόνα του εαυτού διαμορφώνεται μέσα στη συνάφεια των κοινωνικών σχέσεων. Η εκδήλωση της δράσης έναντι της αλλότριας ύπαρξης "απαιτεί" με τη σειρά της την "κατάφαση" του αντικείμενου της, την αντίδρασή του².

"Η ύπαρξη, ως φυσική και αισθητή οντότητα, είναι ταυτόσημη με την ύπαρξη απέναντι σε αντικείμενα, σε φύση, σε αισθητές διαφορές. Και ταυτόχρονα είναι και η

1. Από αυτή την άποψη, είναι ενδεικτικό το παρακάτω απόσπασμα από τα "Παρισινά Χειρόγραφα" του 1844, όπου τοποθετείται με αρκετή σαφήνεια αυτός ο προβληματισμός: "Υποθέστε ένα ον, που δεν είναι το ίδιο αντι-κείμενο [κανενός άλλου όντος]. Μιά παρόμοια ύπαρξη θα ήταν μοναδική, αυτάρκης, απέναντί της δεν θα υπήρχε τίποτα. Γιατί, όσο υπάρχουν εξωτερικά ως προς την ύπαρξη μου αντικείμενα, υπάρχω κι εγώ ως ιδιαιτερότητα ως μία πραγματικότητα διαφορετική από τα αντικείμενα αυτά. Από την πλευρά τους αποτελώ κι έχω μία πραγματικότητα διαφορετική από την ύπαρξη τους, αποτελώ δηλαδή αντι-κείμενο τους. Αν υποθέσουμε ότι κάποιος ον δεν είναι αντι-κείμενο καμιάς ύπαρξης, θα πρέπει να δεχτούμε πως δεν υπάρχει αντικειμενική ύπαρξη. Από τη στιγμή που υφίσταται για μένα ένα αντικείμενο, υπάρχω κι εγώ ο ίδιος ως δικό του αντικείμενο. Μιά μη αντικειμενική ύπαρξη είναι μία μη πραγματική, μη αισθητή ύπαρξη, μία ύπαρξη που υπάρχει στη σκέψη μου, στη φαντασία: μία αφαίρεση. Η αισθητή, η πραγματική ύπαρξη αποτελεί αντικείμενο των αλλότριων αισθήσεων, κι ο εξωτερικός κόσμος αποτελεί αντικείμενο των δικών της αισθήσεων. Το αισθητό είναι ταυτόσημο με το πάσχον [Sinnlich sein ist leidensein]. Ως αντικειμενική, αισθητή ύπαρξη, ο άνθρωπος είναι μία πάσχουσα ύπαρξη, και επειδή αισθάνεται τα δεινά του [Leiden] καθίσταται μια θυμοειδής ύπαρξη [Leidenschaftlich]. Το πάθος είναι η φυσική ενέργεια του ανθρώπου, ο οποίος αποσκοπεί στο αντικείμενό του". (Marx, 1844:128-9).

2. Η αντί-δραση δεν αντλεί την ενέργεια της, αλλά μόνο το ερέθισμά της- από τη δράση στην οποία σπαντά. Πρέπει να αναζητηθεί στο εσωτερικό του αντικειμένου της δράσης αυτής, στον ίδιο του τον μεταβολισμό. Εκείνο που η δράση μεταβιβάζει συγκροτώντας την απάντηση-αντίδραση του αντικειμένου της, δεν είναι ενέργεια αλλά πληροφορία (Πρβλ. Paul Watzlawick, 1972:26). Η πληροφορία ανήκει στην εξωτερική εμπειρία. Το ίδιο και ό,τι παράγει: δράση, αντίδραση-απάντηση και νέα πληροφορία.

ίδια αντικείμενο, φύση, αισθητή διαφορά για τους άλλους. (...) Ένα ον, για το οποίο η φύση δεν υπάρχει πέρα από την ίδια του την ύπαρξη, είναι ένα μη φυσικό ον, που δεν μετέχει στον φυσικό κόσμο. Ένα ον, που δεν υπάρχει το ίδιο ως αντι-κείμενο μιάς τρίτης ύπαρξης, δεν διαθέτει (...) και το ίδιο ως δικό της αντικείμενο καμιά ύπαρξη, δεν μπορεί δηλαδή να έχει αντικειμενική συμπεριφορά. Η ύπαρξη του είναι μη υλική (...). Μιά άυλη ύπαρξη είναι ένα φάντασμα" (Marx, 1844:128-9).

Αυτή η "παθητικότητα" κάθε "αντικειμενικής συμπεριφοράς" διαμορφώνει μια "τρέχουσα αντίληψη" της πραγματικότητας, που οργανώνεται βάσει μιάς τετελεσμένης οπτικής του κόσμου. Αυτή η περιορισμένη στο τετελεσμένο οπτική βρίσκεται στη ρίζα ενός κατ'εξοχήν ιδεολογικού φαινομένου, της πίστης δηλαδή πως δεν υπάρχει παρά μία μονοσήμαντη πραγματικότητα ή -για να πούμε το ίδιο πράγμα με άλλα λόγια- πως η πραγματικότητα μπορεί να αναπαρασταθεί και να αποδοθεί σε μία τετελεσμένη θεωρητική μορφή. Η στοιχειώδης διάσταση τούτης της αντίληψης είναι η βεβαιότητα για τη μονοσημεία του λόγου, βεβαιότητα που διέπει την εκφορά αλλά και την πρόσληψη των λεκτικών σημείων.

Τελικά, στα πλαίσια μιάς ευρύτερης συνάφειας διαπλεκόμενων επικοινωνιακών προβάσεων, η πρακτική αναδεικνύει διαφορετικές όψεις της πραγματικότητας, ορισμένες από τις οποίες μπορεί να είναι αντιθετικές ή ακόμα και αλληλοαποκλειόμενες. Όψεις που είναι αποτελέ-

σματα της κάθε φορά πραγματοποιούμενης επικοινωνίας στα πλαίσια της δεδομένης, της ιστορικής δηλαδή συνάφειας, και όχι "αντανάκλασεις κάποιας αντικειμενικής και αιώνιας αλήθειας".¹

Η βιούμενη πραγματικότητα δεν είναι λοιπόν a-priori τοποθετημένη στον αντικειμενικό κόσμο. Και η σύλληψη της πραγματικότητας δεν συνίσταται σε μία συσώρευση εμπειριών που οδηγούν στην όλο και πληρέστερη αποκάλυψη, στην όλο και πιστότερη αντανάκλαση μίας αιώνιας αντικειμενικότητας². Σύμφωνα με τον Marx, η σύλληψη της πραγματικότητας είναι αναπόσπαστη από την ιστορική

1. Στα πλαίσια κάθε ιστορικής συνάφειας, αλλά και στα πλαίσια κάθε ιδιαίτερου κοινωνικού ή πολιτισμικού περιβάλλοντος της συνάφειας αυτής, διαμορφώνονται διαφορετικές θεάσεις του κόσμου και της "λογικότητας" που διέπει την πρακτική, τις συμπεριφορές και τις αξιώσεις των ανθρώπων. Αυτές ωστόσο οι θεάσεις και "λογικότητες" υπόκεινται σε ιεραρχίες που αντιστοιχούν στις ιστορικές μορφές κυριαρχίας που χαρακτηρίζουν μία κοινωνία. Με αυτή την έννοια, "οι κυρίαρχες ιδέες μίας εποχής είναι οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης" (Engels & Marx, 1845-6:94). Η συγκρότηση ενός συστήματος κανόνων -όχι μόνο στο επίπεδο του πολιτικού, αλλά και/κυρίως στο επίπεδο της παραγωγής, του πολιτισμού, της επικοινωνίας- που επιτρέπουν και αποκλείουν, που επιβραβεύουν και που τιμωρούν αναδεικνύει και επιβάλλει ιστορικούς καθορισμούς, που συλλαμβάνονται ως "Νόμοι" μίας ιστορικής πραγματικότητας. Ωστόσο, για τον Marx, "ο Νόμος είναι μία υπό αναίρεση λογικότητα, που εκφράζει μία υπό αναίρεση αναγκαιότητα" Marx, 1857-8:IV.213.

2. Η θετικιστική μέθοδος, που ενισχύθηκε από τα μεγάλα άλματα που έγιναν στις επιστήμες από τις αρχές του περασμένου αιώνα, συγκροτεί ένα πρόγραμμα που αναιρεί την "αρνητική φιλοσοφία" και την κριτική της άρνηση προς το "δεδομένο", υποστηρίζοντας, καθώς επισημαίνει ο Marcuse (Λόγος και Επανάσταση: ο Χέγκελ και η γέννηση της Κοινωνικής Θεωρίας, Αθήνα, Υψίλον, 1985, σ.310-311) ότι, "αποτελεί τη φιλοσοφική ολοκλήρωση της ανθρώπινης γνώσης· η ολοκλήρωση θα ερχόταν με την καθολική εφαρμογή της επιστημονικής μεθόδου και με τον αποκλεισμό όλων εκείνων που, σε τελευταία ανάλυση, δεν μπορούσαν να επαληθευτούν από την παρατήρηση".

πρόβαση παραγωγής του ανθρώπινου κόσμου. Η επικοινωνία δημιουργεί ό,τι -στο επίπεδο της καθημερινής πρακτικής όσο και στο επίπεδο της "αυτονομημένης" της θεώρησης- αποκαλούμε πραγματικότητα. Η αναπαράσταση της πραγματικότητας είναι άμεσα συνδεδεμένη με την υλική δραστηριότητα και την υλική επικοινωνία των ανθρώπων. "Η συνειδηση δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο από συνειδητή ύπαρξη, και η ύπαρξη των ανθρώπων είναι η πραγματική διαδικασία της ζωής τους" (Engels & Marx, 1845-6: I.66-7). 'Ό,τι συνιστά την "ανθρώπινη πραγματικότητα" δεν αποτελεί "αντανάκλαση στη σκέψη" μίας a-priori αλήθειας.¹

Όπως υποστηρίζεται στις "θέσεις στον Feuerbach" η κατανόηση -και η αναπαράσταση- του κόσμου δεν είναι δυνατό να αυτονομηθεί από την πράξη που μεταβάλλει και που "εξανθρωπίζει" τον κόσμο. Την πράξη δηλαδή που δημιουργεί την "κοινωνική πραγματικότητα της φύσης". (Πρβλ. Marx, 1843.B:XI)².

1. Με αυτή την έννοια, σύμφωνα με τον Marx (1843.B:II) το "αν μπορεί να αποδοθεί στην ανθρώπινη σκέψη μιά αντικειμενική αλήθεια δεν είναι ζήτημα θεωρητικό, αλλά ζήτημα πρακτικό"

2. "Τα αισθήματα του ανθρώπου, τα πάθη του κλπ. δεν είναι μόνο ανθρωπολογικοί προσδιορισμοί με τη στενή έννοια, αλλά [αποτελούν] γνήσιες οντολογικές εκφράσεις της φυσικής τους ύπαρξης. Εκδηλώνονται πραγματικά μόνο εφ'όσον το αντικείμενο τους υπάρχει ως πραγματικό, αισθητό αντικείμενο. [Τα ανθρώπινα αισθήματα] δεν έχουν μιά και μοναδική μορφή εκδήλωσης. Αντίθετα, η ιδιαιτερότητα της ύπαρξης και της ζωής του θεμελιώνεται στην ποικιλία των μορφών έκφρασής τους. Η ιδιαιτερότητα της κάθε απόλαυσης βασίζεται στον ιδιαίτερο χαρακτήρα κάθε αντικειμένου. [Τα ανθρώπινα αισθήματα] εκδηλώνουν μιά κατάφαση απέναντι στο αντικείμενο, ακόμη και στην

Ο άνθρωπος αντικειμενικοποιεί πρακτικά και θεωρητικά τον εαυτό του και ό,τι συνιστά περιβάλλον του. Η συμπεριφορά του λοιπόν προς εαυτόν είναι συμπεριφορά προς την παρούσα, τη ζωντανή, καθολική και ελεύθερη ύπαρξή του. Η καθολικότητα του ανθρώπου εκδηλώνεται στην πράξη στην καθολικότητα, που καθιστά ολόκληρη τη φύση ανόργανο σώμα του, ως άμεσο μέσο ζωής και ως αντικείμενο και μέσο της ζωτικής του δραστηριότητας (Βλ. Marx, 1844:62).

περίπτωση που η κατάφαση αυτή σημαίνει ταυτόχρονα και την απώλεια της ιδιαίτερης μορφής του αντικειμένου (στην περίπτωση δηλαδή που το αντικείμενο τρώγεται, πίνεται ή μετασχηματίζεται)". Marx, 1844:114.

"Οι άνθρωποι, παράγοντας τα μέσα της ύπαρξής τους παράγουν έμμεσα την πραγματική υλική ζωή τους."

ENGELS & MARX (1845-6:1.61)

"Οι άνθρωποι (...) ξεκινούν οικειοποιούμενοι ενεργητικά μέσω της δραστηριότητάς τους κάποια αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου" (Marx, 1880:1538). Η "ζωτική μέριμνα" συνιστά απάντηση στη στέρηση, απάντηση που ανυψώνει τη στέρηση σε αναζήτηση του μη-παρόντος αντικειμένου της. Η στέρηση δεν προϋποθέτει την παρουσία του αντικειμένου της ανάγκης, προϋποθέτει την ανάγκη και μόνο. Η αναζήτηση του μη-παρόντος αντικειμένου προϋποθέτει την αυτονόμηση του αντικειμένου από την παρούσα ύπαρξή του. Στοιχειοθετεί δηλαδή την αξίωση της παρουσίας του.¹

1. Στο σημείο αυτό είναι επιβεβλημένη η αναφορά στη συμβολή του Βασίλη Καραποστόλη (Μορφές Κοινωνικής Δράσης, ο.π.) που θεωρεί ως πηγή πρωταρχική της κοινωνικής δράσης όχι την επιθυμία αλλά την κοινωνική αξίωση.

Για τον άνθρωπο η "ζωτική μέριμνα" συγκροτεί μια μορφή επικοινωνίας, πρώτη επιδίωξη της οποίας είναι η άρθρωση και η έκφραση μίας επιδίωξης. "Η παραγωγή καινούργιων αναγκών είναι η πρώτη ιστορική πράξη" (Engels & Marx, 1845-6: I.73-74.). Όπως γράφει ο A.Wilden (1983:248) "στα ζώα η στέρηση τοποθετείται στο επίπεδο της ανάγκης [πεδίο του αναλογικού, της συνεχούς παρουσίας ή της απουσίας], ενώ στους ανθρώπους η στέρηση τοποθετείται στο πεδίο της ζήτησης που κυβερνά τον πόθο (...). Η διαφοροποίηση μεταξύ ανάγκης και ζήτησης βασίζεται στην τοποθέτηση της στέρησης από το επίπεδο του μηνύματος (ικανοποίηση) στο επίπεδο του κώδικα (πόθος)".

Η αξίωση της παρουσίας του αντικειμένου του ανθρώπινου πόθου είναι άμεσα συνδεδεμένη με την αυτονόμηση του αντικειμένου στη συνείδηση μέσω της απεικόνισης/συμβολοποίησης και -σε ένα περισσότερο προχωρημένο στάδιο- μέσω της σημειολόγησής του. "Η παραγωγή ιδεών, αντιλήψεων, συνείδησης, συνδέεται στην αρχή άμεσα και στενά με την υλική δραστηριότητα και την υλική επικοινωνία των ανθρώπων. Είναι η γλώσσα της πραγματικής ζωής. Η αντίληψη, η σκέψη, η πνευματική επικοινωνία των ανθρώπων, εμφανίζονται ακόμα στο στάδιο αυτό ως άμεση απόρροια της υλικής τους συμπεριφοράς" (Engels & Marx, 1845-6:I.66-7).

Αυτή η γλώσσα της πραγματικής ζωής είναι περισσότερο μια γλώσσα εικόνων ή συμβόλων παρά μια γλώσσα σημείων. (Wilden, 1983:33 κ.ε.). Η διάκριση διαφορών στον αισθητό

κόσμο συνιστά μιά "μαθητική πρόβαση" απόλυτα συνδεδεμένη με την ίδια την εκδήλωση της ζωής: Είναι η εκμάθηση των περιορισμών και του περιβάλλοντος αυτής της ζωής. "Οι άνθρωποι, όπως και τα ζώα, μαθαίνουν να διακρίνουν τα εξωτερικά αντικείμενα (...) εγγράφοντας στον εγκέφαλό τους την ιδιότητα που έχουν [αυτά] να ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους" (Marx, 1880:1538).¹

Το "άλλο" αναγνωρίζεται ως το σύνολο των ιδιοτήτων που η αλλότρια παρουσία αντιπροσωπεύει για το όν. Το "άλλο" αναγνωρίζεται ως παραγωγός συγκεκριμένων υλικών ενεργειών, οι οποίες συνιστούν μέρος του περιβάλλοντος της ύπαρξης του όντος. Αυτές οι υλικές, πρακτικές ενέργειες (Energien) συνιστούν μιά ετερότητα, που το όν αναγνωρίζει και απομνημονεύει.

Η αναγνώριση του "εξωτερικού αντι-κειμένου" είναι μιά εκδήλωση της ύπαρξης, μιά εκδήλωση αναγνώρισης και εκμάθησης της αντι-κειμένης συνάφειας. Ο,τι συνιστά περιβάλλον του όντος και αναγνωρίζεται από αυτό ως διαφορά, ό,τι αποτελεί αντικείμενο των αναγκών και των αισθήσεων, εγγράφεται μέσω της εμπειρίας στη συνείδηση. Εδώ πρόκειται ακόμα για τη "ζωώδη συνείδηση, που περι-ορίζεται στην απομνημόνευση των περιβαλλοντολογικών περιορισμών της ύπαρξης: "Το ζώο είναι ταυτόσημο με τη

1. "Πάνω στην οθόνη της γλώσσας, οι συμπεριφορές του ανθρώπου εμφανίζονται σα να θέλουν να πουν κάτι. Οι παραμικρές του χειρονομίες, μέχρι τους αθέλητους μηχανισμούς τους και μέχρι την αποτυχία τους, έχουν ένα νόημα." Michel Foucault, Οι λέξεις και τα πράγματα, ο.π., σ.489

ζωτική του ενέργεια. Δεν ξεχωρίζει από την ενέργεια αυτή. Το ζώο είναι η ίδια η ενέργεια. (...) Η ζωτική του ενέργεια είναι ένας προσδιορισμός με τον οποίο συγχωνεύεται άμεσα" (Marx, 1844:98). "Μιά αντικειμενική ύπαρξη δρα αντικειμενικά. Αυτό θα ήταν αδύνατο, αν, από τη φύση της, δεν ήταν κι εκείνη αντικείμενο. Η ύπαρξη είναι σε θέση να δημιουργεί και να τοποθετεί αντικείμενα, επειδή και η ίδια κατ'ουσία είναι φύση. Η ύπαρξη, κατά την πραγματοποίηση αυτής της τοποθέτησης, δεν δημιουργεί το αντικείμενο εγκαταλείποντας την "καθαρή" δραστηριότητά της. Αντίθετα, αυτό το υλικό της δημιουργήμα αποδεικνύει τη συγκεκριμένη της δραστηριότητα, η οποία και αποτελεί δραστηριότητα ενός φυσικού και πραγματικού όντος" (Marx, 1844:128).

Η παρουσία του "άλλου" στη συνάφεια της υλικής ζωής αναγνωρίζεται και σηματοδοτείται από τό ον, ως αντικείμενη - αντικειμενική συμπεριφορά. Ως συμπεριφορά, ως πρακτική δηλαδή ενέργεια, αποτελεί για το όν αντικείμενο των αισθήσεων και των αναγκών του και αναγνωρίζεται ως μέρος της βιούμενης περιβάλλουσας πραγματικότητας.

Στην υλική συνάφεια της ύπαρξης, η ετερότητα εγγράφεται στη συνείδηση ως το σύνολο των αναγνωρίσιμων ιδιοτήτων του "άλλου". Η παρουσία λοιπόν της αλλότριας ύπαρξης στη συγχρονική υλική συνάφεια, παράγει αντικειμενικές σημασίες προς το περιβάλλον της. Δεν πρόκειται ωστόσο για παραγωγή a-priori σημασιών, δεδομένου ότι η σημασία δεν υπάρχει ανεξάρτητα από τον αντικειμενικό

δεσμό του όντος με το "άλλο", αλλά αποδεσμεύεται ενεργητικά μέσα σ' αυτόν τον δεσμό. Ως "άλλο" δεν αναγνωρίζεται η "αλλότρια ύπαρξη" καθ' εαυτήν, (ο Μοναδικός -Πρβλ. Engels & Marx, 1845-6:II.176 κ.ε.) αλλά ό,τι από αυτήν προβάλλει ως περιορισμός της ύπαρξης του όντος. Το "άλλο" αναγνωρίζεται και απομνημονεύεται ως προσδιορισμός των περιορισμών που η ύπαρξή του θέτει στο συγχρονικό περιβάλλον του όντος. Η συγκρότηση της εικόνας του εαυτού στα πλαίσια μίας ορισμένης συνάφειας είναι μιά πρόβαση "ταυτόχρονη" με την αναγνώριση της ετερότητας. Αυτή η θέαση της ετερότητας, διέπει τις συμπεριφορές και την έκφραση του ενός απέναντι στον άλλον, σε τελευταία ανάλυση απέναντι στην ίδια τη συνάφεια της σχέσης, όπου η μνήμη εγκαλείται νά αναγνωρίσει κάθε διαφορά, που προβάλλει ως στοιχείο της ετερότητας στη βιούμενη συνάφεια της ύπαρξης.

Η "ουσία" του όντος δεν είναι η "a-priori ύπαρξή του", η "υπόστασή του καθ' εαυτήν", η "ιδιαιτερότητά του", αλλά η αλληλεξάρτησή του με ό,τι συνιστά το περιβάλλον του. Η "ουσία" του όντος είναι η ενεργητική "ύπαρξή-του-μέσα στο περιβάλλον του". Η συνείδηση της ύπαρξής του δεν συγκροτείται παρά μέσω της κατάφασης απέναντι στην αντι-κείμενη ετερότητα. Σ' αυτό το επίπεδο της ανάλυσης εννοούμε την πρόβαση που οργανώνει και εγγράφει την ετερότητα ως όρο της πράξης, της στρατηγικής σχέσης με το περιβάλλον. Αυτό δεν ενεργείται όσο η ύπαρξη βρίσκεται προσδεδεμένη στο βιούμενο συνεχές παρόν, όπου δεν μπορεί να διαμορφώσει συνείδηση του

εαυτού της. Γιατί εδώ η συνείδηση περιορίζεται στην εκμάθηση των περιορισμών που θέτει το περιβάλλον του. Η διαδικασία της εκμάθησης νοείται εδώ ως μονομερής τοποθέτηση ενός περιγράμματος των αντικειμένων περιβαλλοντολογικών περιορισμών και απομνημόνευσή τους σε διαχρονικό περιοριστικό πρότυπο συμπεριφοράς.¹ Το πρότυπο αυτό οργανώνεται, αναπαράγεται και διορθώνεται με την επανάληψη (Βλ. Marx, 1880:1583), οργανώνεται σε εμπειρία μέσω της απομνημόνευσης των περιορισμών που θέτει το περιβάλλον στη δράση.

Η μνήμη αποτελεί κωδικοποίηση προτύπων και περιορισμών, που επανατροφοδοτούνται, μεταβάλλονται ή ανανεώνονται μέσω της εμπειρίας. Η εξωτερίκευση της ύπαρξης, η δραστηριότητα ως απάντηση και προσαρμογή σε πραγματικούς καταναγκασμούς της συνάφειας, δημιουργεί νέες αισθητές διαφορές στο περιβάλλον της και διαμορφώνει νέους περιορισμούς, στους οποίους οφείλει να προσαρμοστεί και να αποκριθεί. Δημιουργείται δηλαδή μία νέα συνάφεια της ύπαρξης της. Η διάκριση των νέων αυτών περιορισμών οδηγεί στη διόρθωση του μνημονικού προτύπου, αλλά ακόμα και στην ανάπτυξη των ίδιων των διακριτικών οργάνων του όντος, των αισθήσεων.

1. Έτσι, μαζί με τον Claude Lévi-Strauss (Θλιβεροί Τροπικοί, Αθήνα, Χατζηνικολής, 1979, σ.346), "θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι στο φάσμα των δυνατοτήτων που προσφέρονται στις ανθρώπινες κοινωνίες, κάθε μία έχει κάνει ορισμένες επιλογές και ότι αυτές δεν επιδέχονται σύγκριση μεταξύ τους αλλά ότι ισχύουν." (Η υπογράμμιση δική μου).

Το περιβάλλον συνιστά διαρκή περιορισμό. Η φυσική ύπαρξη είναι προσδεσμένη στο συνεχές παρόν, είναι συνεχής και δεν γνωρίζει την ασυνέχεια παρά ως εξωτερικό καταναγκασμό. Η ζωτική δραστηριότητα είναι απάντηση στις διακριτές προκλήσεις της συνάφειας. Δεν είναι δημιουργία, αλλά απάντηση, απόκριση. Δεν μπορεί να στοιχειωθεί τήσει την αξίωση, γιατί αυτό προϋποθέτει την εγγραφή της διαφοράς σε μία προοπτική που εγγράφει όχι μόνο το παρόν και τη συνέχεια, αλλά και την ασυνέχεια και το μέλλον. Η ζωτική δραστηριότητα δεν παράγεται ως ενεργητική διάκριση της συνάφειάς της, παράγει η ίδια προς το περιβάλλον της διαφορές, αντικείμενα διάκρισης. Είναι αδύνατη η οριοθέτηση του φυσικού όντος από το περιβάλλον του χωρίς την παρεμβολή της συνειδήσης. Η υλική ζωή δεν γνωρίζει παρά δράση και δρώμενα, αλληλεπιδράσεις και προσαρμοχές (Πρβλ. Bateson, 1980:II.74). Κάθε εκδήλωση της ύπαρξης είναι ταυτόχρονα πρόκληση και απάντηση στο περιβάλλον της.

Η ύπαρξη μέσα σε ένα περιβάλλον διοχετεύει και αποδεσμεύει σημασίες προς και από το περιβάλλον αυτό. Οι σημασίες αυτές παραμένουν προσδεσμένες στην αμεσότητα μίας απόκρισης στη δραστηριότητα του "άλλου". Η απόκριση στη δραστηριότητα αυτή υπακούει στους περιορισμούς του μνημονικού προτύπου και επανεγγράφεται σ' αυτό ως μήνυμα διόρθωσης που ενσωματώνει την αντ-απόκριση του "άλλου". Η πρόσληψη λοιπόν ενός μηνύματος-συμπεριφοράς πληρούται μέσα από την αντίδραση και την απάντηση. Κάθε συμπεριφορά είναι αναγνωρίσιμη διαφορά, μήνυμα, φορέας νοήματος.

Μιλώντας για το "ζώο", μιλήσαμε για αλληλεξάρτηση και όχι για σχέση: Η "σχέση" στον Marx αποτελεί ειδοποιό ανθρώπινο χαρακτηριστικό. Σχέση συνιστά η "τοποθέτηση εαυτού έναντι του αντι-κειμένου" και η "αντικειμενοποίηση του εαυτού στην αλληλόδρασή του με το αντι-κειμένο" (Βλ. Marx, 1844:128).

Το ζώο είναι ταυτόσημο με τη ζωτική του ενέργεια, ενώ ο άνθρωπος έχει κάνει τη ζωτική του ενέργεια αντικείμενο της συνείδησης και της βούλησής του" (Marx, 1844:63). Ο άνθρωπος "ίσταται έναντι του εαυτού του κι έτσι ιστάται έναντι και των άλλων ανθρώπων" (Marx, ό.π.).

Η σχέση προϋποθέτει την αυτονόμηση της αλληλόδρασης στη συνείδηση, την ανάδυσή της από το συνεχές παρόν, την απεικόνισή της ή τη σημασιολόγησή της στα πλαίσια της γλώσσας. Η γλώσσα αποτελεί "την πραγματική, την πρακτική συνείδηση, που υπάρχει τόσο για τους άλλους ανθρώπους όσο και για μένα τον ίδιο. (...) Όπου υφίσταται μία σχέση αναφέρεται σε μένα τον ίδιο. Το ζώο δεν αναφέρεται σε τίποτε, δεν δημιουργεί καμία απολύτως σχέση. Για το ζώο οι επαφές του με τα άλλα ζώα δεν υπάρχουν ως σχέση.¹

1. Προφανώς ο Marx εδώ δεν ενδιαφέρεται να αποδώσει τα "χαρακτηριστικά του ζώου" σε αντιπαράβολή με τα "ανθρώπινα χαρακτηριστικά". Το "ζώο" εδώ είναι μια αφαίρεση που σε τελευταία ανάλυση προκύπτει από την κριτική των "ανθρώπινων σχέσεων". Ακόμα περισσότερο: η αφαίρεση αυτή επιστρατεύεται στις διατυπώσεις του Marx για την κατάσταση του προλεταριάτου, "που η ζωή του υποβαθμίζεται στο επίπεδο του ζώου". Ο ίδιος ο "κομμουνισμός", ως κίνηση που καταργεί αυτή την τάξη πραγμάτων που αναιρεί τη δυνατότητα μιάς "πραγματικά ανθρώπινης φύσης του ανθρώπου" συνιστά μια αντίστοιχη αφαίρεση που προκύπτει από την ίδια κριτική, που συμπυκνώνει όμως αυτή τη φορά

Η συνείδηση είναι λοιπόν εξ αρχής ένα κοινωνικό προϊόν και παραμένει τέτοιο όσο υπάρχουν γενικά άνθρωποι" (Engels & Marx, 1845-6: I.76).

Το ζώο δεν δημιουργεί σχέσεις, δεν προβάλλει κανενός είδους "απαίτηση" της ύπαρξής του. (Engels & Marx, 1845-6:II.237). Εξαρτάται από τις πραγματικές, παρούσες αντικειμενικές συνθήκες που το περιβάλλουν (Engels, 1883:14-5). Ο άνθρωπος συγκροτεί συνείδηση αυτού του περιβάλλοντος, αξιώνοντας το μη-παρόν αντικείμενό του¹. Ενώ η "ουσία" του ζώου είναι η ύπαρξή του μέσα στο περιβάλλον του (Engels & Marx, 1845-6:I.93), "η ουσία του ανθρώπου είναι ο ίδιος ο άνθρωπος" (Marx, 1843-Γ:397), "είναι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων" (Marx, 1843-B:VI).

Η εγγραφή στη συνείδηση του του μη-παρόντος αντικειμένου και η συγκρότηση της προοπτικής του ως ενδεχομένου συνιστά τελικά "λογισμό επί του πραγματικού", λογισμό επί των "χρήσιμων ιδιοτήτων" της μη-ούσης-
-για-τον-άνθρωπο αλλότριας ύπαρξης, που υπερβαίνει την

όχι τους περιορισμούς, αλλά τις ήδη συγκροτημένες στον αστικό κόσμο δυνατότητες ανατροπής των δεσμών και των αρχών ορθολογικότητας που αναπαράχουν τον επικαθορισμό της ανθρώπινης δράσης και αναιρούν τις δημιουργικές απαιτήσεις της κοινωνικής πράξης.

1. Η βούληση συνιστά σε τελευταία ανάλυση την ειδοποιοί διαφορά της κοινωνικής σχέσης, όπου αναδεικνύεται η ατομικότητα. Καθώς σημειώνει ο Marx (1857-8.II.b:139) "η ίδια η σχέση κυριαρχίας προϋποθέτει την οικιοποίηση μίας αλλότριας βούλησης. Κατά συνέπεια, ό,τι στερείται βούλησης, όπως λ.χ. το ζώο, μπορεί βέβαια να προσφέρει κάποια υπηρεσία, δεν αναδεικνύει ωστόσο "κύριο" (maître) τον κτήτορά του".

απλή διακρίση της διαφορετικότητας μέσα στο περιβάλλον της ύπαρξης. Αυτό αποτελεί όρο του δυνατον-να-παραχθεί, που απελευθερώνει τον άνθρωπο από το συνεχές παρόν, εφ'όσον οι περιορισμοί της δράσης του "αυτονομούνται" εγγραφόμενοι στη συνείδηση, και καθίστανται αντικείμενο της ενεργητικότητας και της πράξης (praxis) του.

Η διαδικασία πραγμάτωσης της αξίωσης του μη-παρόντος αντικειμένου είναι παραγωγή. Παραγωγή υλική ή πνευματική. "Οι άνθρωποι ξεκινούν λοιπόν από την παραγωγή. Με την επανάληψη αυτής της διαδικασίας, η ιδιότητα που έχουν τα αντικείμενα αυτά "να ικανοποιούν τις ανάγκες τους" εγγράφεται στον εγκέφαλό τους. Οι άνθρωποι (...) μαθαίνουν να διακρίνουν "θεωρητικά" τα εξωτερικά αντικείμενα (...). Σε κάποιο σημείο της εξέλιξης, μετά τον πολλαπλασιασμό και την ανάπτυξη των αναγκών τους, αλλά και των δραστηριοτήτων τους για την ικανοποίησή τους, οι άνθρωποι θα βαπτίσουν με τη βοήθεια των λέξεων όλα τα αντικείμενα της κατηγορίας εκείνης που η εμπειρία τους επέτρεψε να ξεχωρίσουν από τον υπόλοιπο κόσμο. (...) Η ονοματοδοσία στά πλαίσια της γλώσσας δεν εκφράζει με τη μορφή της αναπαράστασης παρά εκείνο που έχει καταστεί αναμφισβήτητη, πολλαπλά επιβεβαιωμένη εμπειρία, δηλαδή ότι ορισμένα εξωτερικά αντικείμενα χρησιμεύουν για να θεραπεύουν τις ανάγκες των ανθρώπων, που ζουν ήδη κάτω από δεδομένες κοινωνικές σχέσεις, πράγμα που απορρέει ήδη αναγκαστικά από την ύπαρξη της γλώσσας" (Marx, 1880:1538-9).

"Κάθε πράγμα, σε τελευταία αφαίρεση, γιατί για αφαίρεση πρόκειται κι όχι για ανάλυση, παρουσιάζεται σε τάξη λογικής κατηγορίας. Αφαιρώντας λίγο-λίγο ό,τι συνιστά την ύπαρξή του, κάνοντας αφαίρεση των υλικών που το συνθέτουν και της μορφής υπό την οποία είναι διακριτό, θα φτάσετε πιά να μην έχετε παρά ένα σώμα. Κάνοντας αφαίρεση των ορίων αυτού του σώματος, δεν μένει πιά παρά ένας όγκος, αφαιρώντας τέλος τις διαστάσεις αυτού του όγκου, καταλήγετε να μην έχετε πια παρά την ολοκάθαρα ποσότητα, τη λογική κατηγορία."

MARX (1847.A:76)

Ο Marx και ο Engels, αναπτύσσοντας στη "Γερμανική Ιδεολογία" την κριτική στον Stirner, εστιάζουν την προσοχή τους όχι απλά στη θεωρητική συνάφεια των απόψεών του, αλλά και στην ίδια τη λογική που διέπει την οργάνωση του λόγου του. Από την ανάλυση αυτή μπορούμε να αποδεσμεύσουμε ένα θεωρητικό σχήμα μελέτης του παραδόξου και του αστείου. Αυτή η υπόθεση, που θα μπορούσε να αποτελέσει ένα αυτόνομο αντικείμενο μελέτης, εδώ θα μας απασχολήσει μόνο στον βαθμό και στο βάθος που απαιτείται για να θεραπεύσει την ανάλυση της εμπορευματικής

επικοινωνίας -μιάς κατ'εξοχήν παράδοξης μορφής επικοινωνίας- όπου η διαπλοκή των λογικών επιπέδων της κοινωνικής δράσης αποτελεί τη θεσμοθετημένη, *sine qua non*, προϋπόθεσή της.

Από το φώνημα ή το γραπτό σημείο απουσιάζει μία σειρά στοιχείων που προσδιορίζουν τη μορφολογία και τη σύνταξη του στα πλαίσια του λόγου. Το φώνημα ή το γραπτό μήνυμα είναι μία αισθητή διαφορά που σημασιολογείται στα πλαίσια του λόγου -ή ακριβέστερα του διαλόγου-. Η σηματοδότηση και η σημασιολόγηση του λεκτικού ή του γραπτού σήματος απαιτεί την εισαγωγή μορφολογικών, συντακτικών και λογικών στοιχείων τόσο από τον εκφέροντα όσο και από τον προσλαμβάνοντα¹. Η διαταραχή και η

1. Έχει μεγάλο ενδιαφέρον, σχετικά με το πρόβλημα αυτό, η κριτική του Lévi-Strauss στη Μορφολογία του Παραμυθιού του Vladimir Propp, κριτική που, αν και αδικεί σε πολλά σημεία το εμπνευσμένο αυτό έργο, θέτει ωστόσο ορισμένα σοβαρότατα προβλήματα σχετικά με τις "φορμαλιστικές αντιλήψεις" απέναντι στο πρόβλημα των σχέσεων του συγχρονικού και του διαχρονικού. Claude Lévi-Strauss, "Η δόμη και η μορφή: σκέψεις για ένα έργο του V. Propp", στο, Vladimir Propp, Μορφολογία του παραμυθιού, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου, 1987.

(...) "Το σφάλμα του φορμαλισμού είναι λοιπόν διπλό. Μένοντας προσκολλημένος αποκλειστικά στους κανόνες που διέπουν τη διάταξη των προτάσεων, παραβλέπει το ότι δεν υπάρχει γλώσσα, της οποίας το λεξιλόγιο να μπορεί να παραχθεί ξεκινώντας από την σύνταξη. Η μελέτη οποιουδήποτε γλωσσικού συστήματος απαιτεί την συνδρομή του ειδικού στην γραμματική και του φιλόλογου, πράγμα που ισοδυναμεί με το να λέμε πως στα ζητήματα της προφορικής παράδοσης η μορφολογία είναι στείρα, εκτός αν έρθει να την γονιμοποιήσει η εθνογραφική παρατήρηση, άμεση ή έμμεση. Το να φαντάζεται κανείς (...) ότι μπορεί να αποσυνδέσει τα δυο εγχειρήματα, να επιχειρήσει πρώτα τη γραμματική, και να αφήσει το λεξικό για αργότερα, σημαίνει να καταδικάζει τον εαυτό του στο να μην παράγει ποτέ τίποτε άλλο, παρά μιάν αναιμική γραμματική, και ένα λεξικό όπου τη θέση των ορισμών θα την παίρνουν τα ανέκδοτα. Σε τελική ανάλυση, ούτε η μία ούτε το άλλο θα εκπλήρωναν την αποστολή τους.

σύγχυση αυτών των στοιχείων οδηγεί τη διατύπωση σε μία παράδοση διαχείριση των γλωσσικών σημείων. Πέρα δηλαδή από την μεταβίβαση της πληροφορίας -του λεκτικού σημείου στην περίπτωση αυτή- είναι απαραίτητη και μία πληροφορία επί της πληροφορίας, βάσει της οποίας το λεκτικό σημείο εντάσσεται στην ευρύτερη συνάφεια που αναπαριστά. Αυτή η δεύτερη πληροφορία εισάγει στη διατύπωση τους περιορισμούς που καθιστούν το μήνυμα κατανοήσιμο μέσω της μετάφρασης του στους κώδικες ενός διύποκειμενικού περιβάλλοντος.¹

Αυτό το πρώτο σφάλμα του φορμαλισμού εξηγείται από το ότι παραγνωρίζει τη συμπληρωματικότητα ανάμεσα στο σημαίνον και το σημανόμενο, που, από τον Saussure και έπειτα, επισημαίνει κανείς σε κάθε γλωσσικό σύστημα. Όμως, αυτό το σφάλμα επιδεινώνεται, στον φορμαλισμό, από ένα αντίστροφο σφάλμα, που συνίσταται στο ότι η προφορική παράδοση θεωρείται ως γλωσσική έκφραση όμοια με όλες τις άλλες, δηλαδή άνισα πρόσφορη στη δομική ανάλυση, ανάλογα με το επίπεδο που εξετάζεται.

Αποτελεί σήμερα κατακτημένη γνώση το ότι η γλώσσα είναι δομική στο φωνολογικό επίπεδο. Και προοδευτικά πείθεται κανείς ότι είναι δομική, επίσης, στο επίπεδο της γραμματικής. Αλλά είμαστε λιγότερο βέβαιοι πως είναι δομική στο επίπεδο του λεξιλογίου. Αν εξαιρέσει κανείς, ίσως, ορισμένους προνομιακούς τομείς, δεν έχει ανακαλυφθεί ακόμα η γωνία, κάτω από την οποία το λεξιλόγιο θα έδινε λαβή στη δομική ανάλυση". (σ.238-9)

Έτσι, για τον Lévi-Strauss, ο φορμαλισμός "δεν μοιράζεται, όπως πιστεύει, ανάμεσα στις απαιτήσεις της συγχρονίας και στην απαίτηση της διαχρονίας: δεν του λείπει το παρελθόν, του λείπουν τα συμφραζόμενα. Τη φορμαλιστική διχοτομία, που φέρνει σε αντίθεση μορφή και περιεχόμενο, και η οποία τα ορίζει με χαρακτήρες αντιθετικούς, δεν του την επιβάλλει η φύση των πραγμάτων, αλλά η τυχαία επιλογή, που έχει κάνει, ενός πεδίου όπου μόνον η μορφή επιβιώνει, ενώ το περιεχόμενο έχει καταλυθεί. Παρά τη θέλησή του, συναινεί στο να τα αποσυνδέσει. Και, στις πιο αποφασιστικές στιγμές της ανάλυσης του, διατυπώνει συλλογισμούς, όπως αν, αυτό που του διαφεύγει στην πράξη, του διέφευγε και δικαιωματικά." (σ.226)

1. "Υπάρχουν δυο γλωσσολογικές συνειδήσεις, αυτή που αναπαρίσταται κι εκείνη που αναπαριστά, οι οποίες δεν ανήκουν σε διαφορετικό γλωσσικό σύστημα. Αν δεν υπήρχε αυτή η δεύτερη, η αναπαριστώσα συνείδηση -αυτή η δεύτερη βούληση αναπαράστασης-, θα βλέπαμε όχι τη

Η ίδια η διατύπωση είναι δυνατό να περιορίζει την ελεύθερη σημασιολόγησή της ενσωματώνοντας και προβάλλοντας το πλαίσιο των περιορισμών στους οποίους οφείλει να υπακούσει η πρόσληψη του μηνύματος. Τούτο γίνεται δυνατό εφ' όσον ο λόγος αυτός ενσωματώνει -κι αναπαριστά- πειστικά- στοιχεία αυθεντίας (authority). Όσο ο προσλαμβάνων αναγνωρίζει αυτή την αυθεντία και παραμένει μέσα στο περιοριστικό πλαίσιο που του ορίζει η εκφορά, η μόνη δυνατή κριτική που μπορεί να ασκήσει στον λόγο είναι εκείνη που αφορά τη συνέπεια ή την ασυνέπειά του ως προς τη λογική και τον κώδικα που διέπουν το πλαίσιο αυτό. Εφ' όσον η αυθεντία την οποία μεταβιβάζει ο λόγος δεν του επιτρέπει την αναδίπλωση μέσα στο πλαίσιο των εσωτερικών του περιορισμών, η μετάφραση και η σημασιολόγηση είναι κι αυτή περιορισμένη ήδη από την εκφορά¹. Η

εικόνα της γλώσσας, αλλά απλώς ένα δείγμα της γλώσσας του άλλου (...). Μια εικόνα της γλώσσας μπορεί να δομηθεί αποκλειστικά από τη θεάση μιάς άλλης γλώσσας παραδεκτής ως κανονιστικής προδιαγραφής (norme)." Mikhail Bakhtine, Προβλήματα Λογοτεχνίας και Λισθητικής, ο.π., σ. 229.

1. Αν θελήσουμε να "ιστοριοποιήσουμε" αυτή την πρόταση, θα πρέπει να μελετήσουμε τους περιορισμούς που λειτουργούν στα πλαίσια μιάς δεδομένης συνάφειας, οι οποίοι εκ των προτέρων βρίσκονται εγγεγραμμένοι στον λόγο που εκφέρεται, αποτελώντας μέρη του ίδιου του μηχανισμού οργάνωσης και εκφοράς του μηνύματος. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί μιά ομολογία με τη λειτουργία του "γενικού ισοδύναμου" και των μηχανισμών της εμπορευματικής ανταλλαγής στην αστική κοινωνία:

"Ο καπιταλισμός πρέπει να προσδιοριστεί από μιά κοινωνική αξιωματική, που απ' όλες τις απόψεις αντιτίθεται στους κώδικες. Και πρώτα-πρώτα, το χρήμα, σαν γενικό ισοδύναμο, αντιπροσωπεύει μια αφηρημένη ποσότητα που αδιαφορεί για τη χαρακτηρισμένη φύση των ροών." Gilles Deleuze & Félix Guattari, Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια, Ο Αντι-Οιδίπους, Αθήνα, Ράππας, 1977:288. Στο -σημαντικό- έργο των Deleuze-Guattari παραγνωρίζεται

κριτική εδώ είναι δυνατή: α) ως έλεγχος της εσωτερικής συνοχής του λόγου και β) ως λόγος επί του λόγου του λόγου, ως λογισμός επί του λογισμού. Αυτή το επόμενο επίπεδο κριτικής προϋποθέτει την απεμπλοκή του προσλαμβάνοντος από τους περιορισμούς που ενσωματώνει ο εκφερόμενος λόγος. Εδώ αντικείμενο της κριτικής είναι λοιπόν όχι απλά η συνεπής ή μη χρήση του κώδικα, η συνέπεια της επιλογής του σημείου ή η πιστότητα της μεταφοράς, αλλά η ίδια η λειτουργικότητα του κώδικα στην ευρύτερη συνάφεια μέσα στην οποία τοποθετείται και στην οποία πραγματοποιούνται οι λογισμοί και οι μετωνυμικές προβάσεις¹.

Η σύγχυση αυτών των λογικών επιπέδων δημιουργεί μία παράδοξη μορφή επικοινωνίας, στα πλαίσια της οποίας οι σημασίες αποδεσμεύονται από την υλική συνάφεια στην οποία αναφέρονται². Σημασιοδοτούσα συνάφεια στην περι-

και παρακάμπτεται, εν ονόματι της εμμονής στην αποκωδικοποίηση της "χρήσιμης εργασίας" μέσω του *quid pro quo*, η σημασιολογική λειτουργία του χρήματος. Στο χρήμα, κατά την πρόβαση X-E-X, μεταγράφεται, επανακωδικοποιείται και μεταφράζεται η "χρήσιμη εργασία" και ο "ωφέλιμος χαρακτήρας" του αντικειμένου-εμπορεύματος. Κατά την πρόβαση X-E, το χρήμα έχει εγγράψει στο εσωτερικό του κώδικα του την "αξίωση" του E, ως επιδιωκόμενη πραγματοποίηση μίας πρόβασης ισοδυναμίας. Στο ζήτημα όμως αυτό θα επανέλθουμε διεξοδικότερα στα επόμενα κεφάλαια.

1. Στο Παράρτημα του Κεφαλαίου III εξετάζεται υπό αυτό το πρίσμα ένα απόσπασμα από την Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, του Fr. Engels (1859).

2. Ο Bateson διακρίνει δύο τουλάχιστον επίπεδα παρόμοιας σύγχυσης λογικών τύπων: α. στο εσωτερικό ενός μηνύματος, που παράγεται στα πλαίσια ενός ορισμένου "τρόπου επικοινωνίας" και β. μεταξύ του μηνύματος και των συναφειών παραγωγής, αναφοράς και πρόσληψής του. Στον βαθμό που η ευρύτερη λογική συνάφεια στο εσωτερικό του μηνύματος ή στο περιβάλλον της δεξίωσής του διέπονται

πτωση αυτή γίνεται η εσωτερική συνάφεια της απόφασης. Αυτή η αυτονόμηση της γλώσσας αποτελεί στην πραγματικότητα αυτονόμηση της σκέψης από τη σημασιοδοτούσα πραγματικότητα.

"Μόλις όμως η γλώσσα αυτονομηθεί, γίνεται μιά σκέτη κενολογία" (Engels & Marx, 1845-6:II.199). Σε μιά παρόμοια "αφ'εαυτής πληρούμενη γλώσσα" ο χρήστης είναι πιά "απελευθερωμένος" από τους λογικούς περιορισμούς της διατύπωσης. Οι χρόνοι, οι εγκλίσεις, οι σύνδεσμοι περνούν στην αυθαίρετη χρήση του και υπηρετούν μιά φανταστική λογική αλληλουχία (Marx, 1845:103-4):

"Ο απρόσωπος λόγος, μη έχοντας έξω από τον εαυτό του

από καταναγκασμούς που αποκλείουν ή ποινικοποιούν την παραβίαση της λογικής τυπολογίας τους, τότε, η εκφορά του μηνύματος υποτάσσεται σ'αυτή την τυπολογία και οι καταναγκασμοί της συνάφειας εγγράφονται ως περιορισμοί στο εσωτερικό του μηχανισμού παραγωγής και εκφοράς του μηνύματος -συμπεριφοράς-. Μια πειστική περιγραφή της επικοινωνιακής πρόσβασης που δίνει τη δυνατότητα μιάς σχηματοποίησης (με όλους τους κινδύνους που περικλείει κάθε σχηματοποίηση), δίνει το "τριάδικό" μοντέλο του Pierce σχετικά με τη λειτουργία και τη διαμεσολάβηση των κωδίκων μεταξύ του εκφέροντος, του μηνύματος και του προσλαμβάνοντος:

"Εκφέρων(κώδικας)-Μήνυμα-(κώδικας)Προσλαμβάνων"
Εφ'όσον οι περιορισμοί της σημειωτικής ελευθερίας του εκφέροντος και του προσλαμβάνοντος ελέγχουν με κοινό τρόπο τις μορφές επιλογών και συγκερασμών που συγκροτούν το μήνυμα, είναι δυνατή μια κοινή διαχείριση του σημαντικού υλικού και συνεπώς μια επιχειρησιακή επικοινωνιακή πρακτική. Διαφορετικά, εκείνο που παράγεται στο ιδιαίτερο περιβάλλον συγκρότησης και εκφοράς του μηνύματος/συμπεριφοράς, δεν είναι εγγράψιμο στη σημασιολογική συνάφεια του προσλαμβάνοντος, απορρίπτεται από τους μηχανισμούς εξορθολογισμού ή νομιμοποίησης του προσλαμβανόμενου μηνύματος. Βλ.σχετικά, Gregory Bateson, "Exigences minimales pour une theorie de la schizophrénie", στο *Vers une Ecologie de l'Esprit*, τ.ΙΙ, Παρισι, Seuil, 1980, σ.66-92, Anthony Wilden, ο.π., σ.36 κ.ε., 98 κ.ε. 115-131, 489 κ.ε., Paul Watzlawick κ.α., *Une logique de la communication*, ο.π., σ.138-9, 187 κ.ε., 195-220.

ούτε έδαφος, που πάνω σ' αυτό θα μπορέσει να στηριχτεί, ούτε αντικείμενο, στο οποίο να μπορεί να αντιπαρατίθεται, μήτε υποκείμενο, με το οποίο να μπορεί να συντεθεί, αναγκάζεται να γυρίσει ανάποδα τοποθετώντας, αντιστρέφοντας και ανασυνθέτοντας τον εαυτό του: θέση, αντίθεση, σύνθεση. Και για εκείνους που δεν γνωρίζουν την εγγελιανή γλώσσα, θα τους πούμε τον ιερό τύπο: κατάφαση, άρνηση και άρνηση της άρνησης. (...) Είναι η γλώσσα αυτού του λόγου, που είναι τόσο καθарός ώστε αυτονομείται από το άτομο. Αντί για το συνηθισμένο άτομο, που μιλάει και σκέπτεται με τον συνηθισμένο τρόπο, έχουμε μονάχα αυτή την τετριμμένη μέθοδο, χωρίς όμως το ίδιο το άτομο. (...) Έτσι αφαιρώντας απ' όλα τα υποκείμενα [sujets], έμψυχα ή άψυχα, ανθρώπους ή πράγματα, όλες τις δευτερεύουσες ιδιότητες, έχουμε δικίο να λέμε πως σε τελευταία αφαίρεση, φτάνουμε να έχουμε σαν ουσία τις λογικές κατηγορίες. Έτσι οι μεταφυσικοί, κάνοντας τις αφαιρέσεις αυτές, φαντάζονται πως κάνουν ανάλυση" (Marx, ό.π.: 75-6).

Κατά τη διατύπωση επιλέγονται κάποια γλωσσικά σημεία, που συνδυάζονται σε φωνήματα, σε περισσότερο πολύπλοκες δηλαδή γλωσσολογικές οντότητες: ο εκφέρων επιλέγει λέξεις και τις συνδυάζει σε φράσεις σύμφωνα με το συντακτικό, γραμματικό και υπολογικό σύστημα της γλώσσας που χρησιμοποιεί. Οι φράσεις με τη σειρά τους συνδυάζονται σε αποφάνσεις. Όμως για να λειτουργήσει ο λόγος σε ένα διϋποκειμενικό επίπεδο, η εκφορά πρέπει να συμμορφωθεί στους περιορισμούς και στον λεκτικό πλούτο που διαθέτουν απο κοινού ο εκφέρων και ο προσλαμβάνων.

Ταυτόχρονα η σημασιολόγηση παραπέμπει στο πλαίσιο που ορίζει η ίδια η σχέση εκφέροντος-προσλαμβάνοντος, αναφερόμενη σ'ένα "κοινό" σύστημα πληροφοριών-επί-των-πληροφοριών, βάσει του οποίου αναδεικνύεται το "κοινό" στοιχείο -τους περιορισμούς που καθιστούν τη γλώσσα λειτουργική στη συνάφεια της επικοινωνίας, και συγχρόνως, το εύρος της σημειωτικής ελευθερίας, που κάνει τον κάθε μετέχοντα να συμπεριφέρεται απέναντι στη γλώσσα "σαν να ήταν η αποκλειστικά δική του γλώσσα".

Η επιλογή μεταξύ εναλλακτικών όρων ενέχει τη δυνατότητα να αντικατασταθεί ένας όρος από έναν άλλον, που τουλάχιστον σε ένα επίπεδο θα είναι ισοδύναμος του πρώτου, ενώ μπορεί από μία άλλη άποψη να είναι εντελώς διαφορετικός. "Τελικά επιλογή και υποκατάσταση είναι δύο όψεις της ίδιας διαδικασίας" (Βλ. Jakobson, 1963:45κ.ε.).

Ας σταθούμε όμως στο απόσπασμα από τη "Γερμανική Ιδεολογία" για το οποίο έγινε λόγος στην αρχή αυτής της ενότητας και στο οποίο περιγράφεται η πρόβαση οικειοποίησης της γλώσσας κατά την εκφορά και την πρόσληψη, οικειοποίηση που οδηγεί κάθε μεμονωμένο άτομο στο "να συμπεριφέρεται απέναντι στη γλώσσα, σαν να ήταν γλώσσα αποκλειστικά δική του" (Marx, 1857-8:IIb.25).

"Ο Σάντσο στηρίζεται σε μία όψη της ιδέας ή της έννοιας, που έχει αρκετές, καλά προσδιορισμένες, όψεις και σαν να ήταν αυτή η μοναδική όψη, την προσκολλά στην έννοια ως τον μοναδικό της προσδιορισμό. Έπειτα της αντιπαραθέ-

τει κάθε άλλη όψη με ένα διαφορετικό νέο όνομα (Engels & Marx, 1845-6:I.376). Με τον τρόπο αυτόν γίνεται δυνατή η

"Γιά να μετατραπεί μιά ιδέα σε μιάν άλλη, ή γιά να αποδειχτεί η ταυτότητα δύο εντελώς διαφορετικών πραγμάτων, αναζητούνται λίγοι ενδιάμεσοι κρίκοι που κατά ένα μέρος από τη σημασία τους, κατά ένα μέρος από την ετυμολογία τους και κατά ένα μέρος από τον απλό τους ήχο, μπορούν να χρησιμοποιηθούν γιά να αποκαταστήσουν μιά επιφανειακή σύνδεση ανάμεσα στις δύο βασικές ιδέες" (ό.π.378).

αναδιατύπωση του μηνύματος σε διαφορετικά λογικά επίπεδα. Η ασυνέπεια της διατύπωσης ως προς τους περιορισμούς που χαρακτηρίζουν τα επίπεδα αυτά καταλήγει στη διαπλοκή και στη σύγχυση των

λογικών τύπων στους οποίους διαστρωμάτνεται το μήνυμα. Αν πούμε λόγου χάρη: "το εμπόρευμα είναι προϊόν ανθρώπινης εργασίας, ουσιαστικό ουδετέρου γένους, αντικείμενο κοινωνικών αναγκών, και προπαροξύτονο", η σύγχυση που δημιουργείται στον προσλαμβάνοντα στερεί το μήνυμα από κάθε σημασία.¹

Εφ' όσον λοιπόν ο εκφέρων διαθέτει την ελευθερία επιλογής, μέσα από τον πλούτο της γλώσσας, του σημείου εκείνου που θεωρεί πως αναπαριστά με τη μεγαλύτερη ακρίβεια τη σημασία που επιδιώκει να εκφράσει², η εκφορά

1. Georg Lukacs, *Η ψυχή και οι Μορφές*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986, σ.266-267. "Το παιχνίδι των λέξεων γίνεται σύμβολο ζωής. Συμβολίζει ότι οι λέξεις έχουν απλώς σημασιοδοτικό και διαμεσολαβητικό χαρακτήρα κι ότι, γιά να μπορέσουν να μεταδώσουν ένα βίωμα, πρέπει ο δέκτης να το έχει επίσης βιώσει."

2. Emile Beneviste, "L'appareil formel de l'Énonciation", στο, *Problèmes de Linguistique Générale*, τομ.2, Gallimard, 1980, coll. Tel, σ.80. "Η απόφανση (énonciation) είναι αυτή η λειτουργία της γλώσσας μέσω ενός

"Ο Άγιος Σάντσο χρησιμο-
ποιεί με κάθε δυνατό τρόπο
τη συνωνυμία. Αν δύο διαφο-
ρετικές λέξεις συνδέονται
ετυμολογικά μεταξύ τους, ή
απλώς είναι ομόηχες, τότε
χρησιμοποιείται η μιά αντί
της άλλης. Αν πάλι μιά λέξη
έχει διαφορετικές σημασίες,
τότε, ανάλογα με τις
ανάγκες, χρησιμοποιείται
πρώτα με την μιά έννοια και
ύστερα με την άλλη, ενώ ο
Άγιος Σάντσο παρουσιάζει τα
πράγματα σαν να μιλούσε για
ένα και το αυτό πράγμα με
διαφορετικές "διαθλάσεις".

ενέχει τη δυνατότητα
διαπλοκής "μη λογικά
συγκρίσιμων αναλογιών"
σε μία και την αυτή
διατύπωση (Βλ.ό.π.:37).
Η σημειωτική ελευθε-
ρία που διαθέτει κα-
θε άτομο απέναντι στον
γλωσσικό πλούτο επι-
τρέπει την "ανορθόδο-

ξη" ανάπτυξη της σκέψης και του λογισμού του, γεγονός
που βρίσκεται στη ρίζα τόσο της πνευματικής δημιουργίας
όσο και της σύγχλισης ή της παθογενούς παράδοξης επικοι-
νίας. Η σημειωτική
ελευθερία που χα-
ρακτηρίζει την ορ-
γάνωση και την εκ-
φορά του μηνύματος

"(Ο Σάντσο πιάνεται από τη
λέξη), δηλαδή τη νοητική έκ-
φραση των πραγμάτων, κι αφή-
νει έξω από τον λογαριασμό
αυτές τις ίδιες τις πραγμα-
τικές συνθήκες της ζωής"
(ό.π.397).

χαρακτηρίζει και τους μηχανισμούς που ενεργοποιούνται
κατά την πρόσληψη. Το μήνυμα μεταφράζεται μεταγραφόμενο
στους σημασιολογικούς μηχανισμούς του προσλαμβάνοντος,
μηχανισμούς που διαμορφώνονται μέσω της εκμάθησης και

ατομικού χρηστικού ενεργήματος. (...) Πρέπει να προσέ-
ξουμε την ιδιόμορφη κατάσταση της εκφώνησης: το αντικεί-
μενό μας είναι ακριβώς το ενεργήμα μέσω του οποίου
παράγεται μιά εκφορά (énoncé), και όχι το κείμενο του
εκφωνήματος. Αυτό το ενεργήμα είναι το επίτευγμα του
ομιλητή, ο οποίος κινητοποιεί τη γλώσσα για λογαριασμό
του. Η σχέση του ομιλητή με τη γλώσσα καθορίζει τα
γλωσσολογικά χαρακτηριστικά της εκφώνησης. Πρέπει να
αντιμετωπίσουμε ως το επίτευγμα του ομιλητή -ο οποίος
εκλαμβάνει τη γλώσσα ως όργανο- και διαμέσου των
γλωσσολογικών χαρακτηριστικών που τονίζουν αυτή τη
σχέση."

υπό τους συγκεκριμένους κάθε φορά όρους υπό τους οποίους αυτή πραγματοποιείται. Οι "ισχύοντες γνώμονες", για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Habermas (1968:22), εσωτερικεύονται με τέτοιο τρόπο, ώστε, κάθε φορά που διενεργείται μία επικοινωνιακή πρόβαση, να βρίσκονται ήδη τοποθετημένοι ορίζοντας ένα δι'υποκειμενικό πεδίο μέσα στο οποίο είναι δυνατή και λειτουργική η ανταλλαγή μηνυμάτων (Πρβλ. Habermas, 1985:30 κ.ε.). Ωστόσο αυτοί οι "γνώμονες" εσωτερικεύονται εγγράφοντας στη συνείδηση και τις εμπλοκές, τις ασυνέχειες ή την κριτική που αναδύονται κατά την ενεργητική πρόβαση επιβεβαίωσής του από το υποκείμενο¹. Κατά την επικοινωνιακή πρόβαση το

1. Στο σημείο αυτό ας σημειωθεί μία ανάπτυξη που προτείνει ο Michel De Certeau (ο.π., σ.27-28):

"Το ερώτημα εξάλλου που υπογραμμίζει η κριτική κοινωνιολογία του Habermas είναι ήδη διατυπωμένο μέσα στον ιστορικό λόγο. Δίχως να περιμένει τις καταγγέλίες του θεωρητικού, το κείμενο ομολογεί το ίδιο τη σχέση του με το θεσμό. Για παράδειγμα, το εμείς του συγγραφέα μας φέρνει στο νου μια σύμβαση (στη σημειωτική θα λέγαμε έναν "αληθοφανή τρόπο απόφανσης"). Σκηνοθετεί μέσα στο κείμενο ένα κοινωνικό συμβόλαιο "μεταξύ μας", όπου τον λόγο τον "έχει" ένα πληθυντικό υποκείμενο. Με το να τίθεται ως ομιλητής το "εμείς" ιδιοποιείται τη γλώσσα (σχετικά με τη σημασία και το ρόλο του "εγώ" και του "εμείς" πρβλ. Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, 1966, σ.258-266). Έτσι γίνεται φανερό η προτεραιότητα του ιστοριογραφικού λόγου (λέγοντας "discours" (λόγος) εννοώ το ίδιο το ιστοριογραφικό είδος, ή μάλλον, στην οπτική του Michel Foucault, "μιά πρακτική του λόγου", -"το σύνολο των κανόνων που χαρακτηρίζουν μια πρακτική του λόγου" (*Archéologie du savoir*, Gallimard, 1969, σ.74 και 168.) σε σχέση με τα επιμέρους ιστοριογραφικά έργα, και η σύνδεση αυτού του λόγου με ένα κοινωνικό θεσμό. Μεσολαβώντας αυτό το "εμείς" καταργεί την εναλλακτική λύση που θα απέδιδε την ιστορία, είτε σε ένα άτομο (στον συγγραφέα, στην προσωπική του φιλοσοφία, κλπ.), είτε σ'ένα συνολικό υποκείμενο (σε μία εποχή, μια κοινωνία, κλπ). Στη θέση των υποκειμενικών προθέσεων από τη μία και των συνιστωσών γενικοτήτων από την άλλη, βάζει τη θετικότητα ενός τόπου πάνω στον οποίο αρθρώνεται ο λόγος δίχως ωστόσο να περιορίζεται σ'αυτόν."

δυσποκειμενικό πεδίο πλουτίζεται λοιπόν με την ενεργητική δράση των υποκειμένων, που μπορεί να κατανοηθεί ως αποδοχή, παρανόηση, νόθευση ή άρνηση του "ολικού", του "δυσποκειμενικού" και του "γενικού".

Μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό περιβάλλον όχι μόνο η διατύπωση αλλά και το ύφος καθώς και μία ολόκληρη σειρά από μη λεκτικά σημεία που συνοδεύουν τη διατύπωση, προσδίδουν σε ένα και το αυτό λεκτικό σημείο ή σύνολο σημείων και διαφορετικές σημασίες.

Το εύρος της σημειωτικής ελευθερίας των ατόμων, προσδιορίζεται/ενέχεται στις ελαστικότητες που διαθέτει το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο τοποθετείται και ενεργείται η κοινωνική πρόβαση. Σε ορισμένα πλαίσια των κοινωνικών σχέσεων το εύρος αυτό επικαθορίζεται μονολογικά. η δέ διάρρηξη των ορίων του επισείει την ποινή του παρεκκλίνοντος. Και ως ποινή θα μπορούσαμε να εννοήσουμε όχι μόνο τον κολασμό, αλλά ακόμα και την απόρριψη, τη γελοιοποίηση, την απομόνωση ή τον ηθικό στιγματισμό της απόκλισης.

Ακολουθώντας τις διατυπώσεις της "Γερμανικής Ιδεολογίας" αναδεικνύεται ένα ακόμη πρόβλημα σχετικό με τη δημιουργία του παραδόξου. Εφ'όσον το πλαίσιο της επικοινωνίας είναι ανάλογο με εκείνο που περιγράφεται στην προηγούμενη παράγραφο, εφ'όσον δηλαδή το λογικό περιεχόμενο του μηνύματος θωρακίζεται καταφεύγοντας στην αυθεντία του εκφέροντος ή στην επίκληση ενός "αυθεντι-

κού λόγου". -στη περίπτωση του Stiner θωρακίζεται με τη μέθοδο της "παράθεσης" (Βλ.ό.π.:378)-, το παράδοξο νομιμοποιείται ως αναφερόμενο σε ένα a-priori λογικό πρότυπο. Η ίδια η γλώσσα μπορεί κάτω από ορισμένες συνθήκες να εκληφθεί ως το κατ'εξοχήν λογικό a-priori. Ας επανέλθουμε, μετά από τις διευκρινήσεις αυτές, στο απόσπασμα της "Γερμανικής Ιδεολογίας" (ό.π.:404κ.ε.). Η μεταγραφή των "εμπειρικών, αισθητών σχέσεων" σε "θεωρησιακές σχέσεις" επιβάλλει και τη μετατόπιση από έναν λογικό τύπο σε έναν άλλον. Κάθε μεταγραφή από τον έναν στον άλλο οδηγεί στην απώλεια πληροφορίας σχετικά με το πραγματικό περιβάλλον -το υλικό ή το "θεωρησιακό"-

Η συνωνυμία χρησιμοποιείται από τόν 'Αγιό μας για να μετατρέψει τις εμπειρικές σχέσεις σε θεωρησιακές σχέσεις, χρησιμοποιώντας με τη θεωρησιακή της σημασία μία λέξη που απαντάται τόσο στην πρακτική όσο και στη φιλοσοφική θεωρία. Προφέρει λίγες φράσεις γι' αυτή τη θεωρησιακή σημασία και ύστερα παρουσιάζεται σαν να είχε κάνει κριτική στις πραγματικές σχέσεις, που δηλώνονται με τη χρήση της ίδιας αυτής λέξης (...) η λέξη εμφανίζεται λοιπόν ως μοναδική οντότητα που διαθέτει μία "δυναμική εκδήλωση" (ό.π.:381).

υέσα στο οποίο παράγεται το μήνυμα. Η δυσκολία της μεταγραφής από το ένα στο άλλο επίπεδο είναι ομόλογη με τη δυσκολία που παρουσιάζει η μετάφραση από ένα λογικό τύπο σε έναν άλλο και η πολυπλοκότητα των διαδικασιών ελέγχου της μετάφρασης αυτής. Η συγκρότηση μίας κατηγορίας,

λ.χ. της κατηγορίας "Εγώ", "επιτρέπει να κατατάξουμε ό,τι δεν είναι "Εγώ" σε μία ιδιαίτερη κατηγορία σ'εκείνη του "όχι-Εγώ". Κάθε τι μπορεί πιά να αναχθεί στο σχήμα "Εγώ" / "όχι-Εγώ" (Βλ. ό.π.:383-407). Ορίζοντας τον κόσμο με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένας τύπος αναφοράς στην πραγματικότητα που δεν χωράει άλλη

προσέγγιση πέρα από μία απόλυτη και καθολική διάζευξη. Κάθε μέρος της πραγματικότητας είναι ή δεν είναι μέρος των κατηγοριών "Εγώ" και "όχι-Εγώ" (ό.π.:383-4-6):

Ο Marx επιδιώκει τη λουδορία της λογικής αυτής, μέσω του ιδιου ακριβώς μηχανισμού μέσω του οποίου συγκροτείται και η αποδεικτική επιχειρηματολογία του

[Όταν ξεκινούμε από αφηρημένες λογικές κατηγορίες,] είναι δυνατόν να δημιουργηθεί η ψευδαίσθηση μίας ανάπτυξης της σκέψης, με τη βοήθεια μίας αλληλουχίας εξισώσεων ή παραθέσεων, που περιορίζονται βαθμιαία στην [αφαίρεση], απ' όπου ξεκίνησε ο συλλογισμός. Εφ' όσον οι πραγματικές σχέσεις που αναπαρίστανται με αυτόν τον τρόπο, παρουσιάζονται απλά ως διαφορετικές μετατροπές της [αφαίρεσης], δηλαδή ως ονομαστικές διαφοροποιήσεις. Αυτό γίνεται κωμικό όταν παρουσιάζουμε τις πραγματικές σχέσεις των ιδιών των ατόμων ως σχέσεις του ονόματος, [όταν δεν το παρουσιάζουμε σαν αστείο, τότε] αποδεικνύεται πως δεν γνωρίζουμε τίποτα για τις πραγματικές σχέσεις" (ό.π.:386).

Stirner, ως μηχανισμού παραγωγής του αστείου (Πρβλ. ό.π.:I.386, την πραγματικά διεξιοτεχνική ανάπτυξη των σ. I.404-5, II.191 κ.α.).

Το ερμηνευτικό σχήμα του Stirner παρουσιάζεται λοιπόν σε μία μορφή διαδοχικών εξισώσεων και ταυτοτήτων, που αναπτύσσονται πιά δίχως να επιτρέπουν στο εσωτερικό του επιχειρήματος μία αναφορά στη συνάφεια της πρακτικής. Η λο-

γικότητα της ταυτότητας είναι ανυπέρβλητη σε περιβάλλοντα, όπου ο προσλαμβάνων βρίσκεται καταναγκασμένος να αποδεχθεί τους περιορισμούς και τους κανόνες όπως τους ορίζει το ίδιο το επιχείρημα. Σε περιπτώσεις δηλαδή που η απάντηση περιορίζεται είτε από τη μορφή που παίρνει το δίλημα, είτε από τους όρους της συνάφειας μέσα στην οποία τίθεται το δίλημα, να απαντήσει χωρίς να μπορεί να

αντιπαρέλθει τη θεμελιώδη διάζευξη που θέτει το επιχείρημα. Ας δούμε ένα παράδειγμα επιχειρηματολογίας αυτού του τύπου:

Άλλος = όχι-Εγώ	Η ελευθερία του άλλου = η μη-ελευθερία μου
Εγώ = όχι-Άλλος	Η ελευθερία μου = η μη ελευθερία του άλλου ¹

Σ' αυτό το απαγωγικό πρότυπο, που κυριαρχεί άλλωστε στη σύγχρονη σκέψη, τα πάντα μπορούν να αναχθούν "σε τελευταία ανάλυση" σε παρόμοιου τύπου διχοτομίες. Στο εσωτερικό αυτού του τύπου ορθολογισμού, όπου: "εφ' όσον $A=B$ και $B=\Gamma$, συνεπάγεται ότι $A=\Gamma$ ", η σύγκριση οργανώνεται βάσει ενός δεδομένου όρου, μίας κοινής μονάδας που επιτρέπει τη μέτρηση. Τα πάντα οφείλουν να αναχθούν λοιπόν σε "τάξεις" και "μέτρα", ώστε να γνωριστούν. Η αναλυτική πρόβαση νοείται εδώ ως αποκατάσταση και εκλογίκευση των σχέσεων ανάμεσα σε "μονάδες" στο εσωτερικό μίας διατεταγμένης ολότητας-τάξης, όπου τοποθετείται ακόμα και το "μοναδικό", το "μη-μετρήσιμο", το "ασύγκριτο" ή το "μηδέν".

Στην υλική ζωή η απαγωγή αυτή είναι ανυπόστατη. Η υλική ζωή γνωρίζει μόνο θετικές τιμές, αντι-κείμενα, δράση, ενέργεια, μηνύματα. Υπάρχει πάντα κάτι ή κάτι άλλο. Η "μοναδικότητα", η αφάιρεση δηλαδή της συνάφειας του αντικειμένου, είναι δυνατή μόνο ως νοητική διαδικασία, ως λογισμός επί της υλικής ζωής.

1. Πρβλ. Engels & Marx, Γερμανική Ιδεολογία, τ.Ι, 386-7.

Έτσι το "μοναδικό", το "μη συγκρισιμο" είναι, όπως και η σύγκριση, μία απόφαση της σκέψης, μία δημιουργία της πνευματικής δραστηριότητας: "Η ασυγκρισιμότητα είναι κι αυτή μία απόφαση της σκέψης, που έχει ως προϋπόθεση τη δραστηριότητα της σύγκρισης. Για να δούμε πόσο λίγο η σύγκριση είναι μία καθαρά αυθαίρετη απόφαση της σκέψης, αρκεί να αναφέρουμε ένα μονάχα παράδειγμα, το χρήμα, το μόνιμο *tertium comparationis* ανθρώπων και πραγμάτων. (...) η ασυγκρισιμότητα (...) με την έννοια της "μοναδικότητας", δηλαδή της πρωτοτυπίας, προϋποθέτει ότι η δραστηριότητα του μη συγκρισιμου ατόμου ξεχωρίζει από τη δραστηριότητα των ατόμων. (...) Μόνο υπ'αυτή την προϋπόθεση μπορούμε να μιλάμε για σύγκριση ανάμεσα σε άτομα. Διαφορετικά η σύγκριση αφορά σε είδη ή σε ιδιότητες των ειδών" (Engels & Marx, 1845-6:I.191).

Το Quantum είναι αφ'ενός αναγνώριση διαφοράς κι αφ'ετέρου μέτρηση ποσότητας¹. Η αναγνώριση διαφοράς "συνδέεται με μία παρουσία ή μία ποιότητα" (Marx, 1861:1493). Η μέτρηση της ποσότητας προϋποθέτει τη συγκρότηση ενός κανόνα, που δεν μεταβάλλεται από τις διαφοροποιήσεις της αναγνωρίσιμης διαφοράς και που ανάγει αυτές τις διαφοροποιήσεις σε αυξομειώσεις μίας "μετρήσιμης ποσότητας". Στο επίπεδο αυτό, "το ά-μετρο (*Das Masslose*) είναι κι εκείνο ένα μέτρο" (Marx, ό.π.).

1. "Η διαφοροποίηση του ιδιαίτερου Quantum -αύξηση ή μείωση- δεν διαφοροποιεί ωστόσο και το ίδιο το μέτρο, που παραμένει ένας κανόνας. Ωστόσο, εν μέρει, η μεταβολή της ποιότητας προσδιορίζει επίσης την ποσότητα." (Marx, 1861:1493). Μπορεί δηλαδή να υποβάλει μία διεύρυνση της πολυπλοκότητας του Quantum.

Η σημασιολόγηση της παρουσίας ή της ποιότητας, η αναγνώριση δηλαδή μίας διαφοράς στη συνάφεια της υλικής σχέσης, υπακούει σε πολλαπλούς και διαφορετικής τάξης περιορισμούς. Η αποδέσμευση σημασίας συνιστά λοιπόν μία διαδικασία, όπου το υποκείμενο διαθέτει μία σχετική ελευθερία επιλογών απέναντι στους περιορισμούς αυτούς. Η πολλαπλότητα των προσδιορισμών παρέχει μία ευρεία δυνατότητα σύνθεσης και επιλογής. Αντίθετα ο καθορισμός της ποσοτικής διάστασης μίας υλικής διαφοράς επιβάλλει πρακτικά την πλήρη υποταγή του υποκειμένου στο μέτρο. Εδώ το υποκείμενο υπόκειται ολοκληρωτικά στον κανόνα. Η ελεύθερη σημασιολόγηση συνιστά παρέκλιση, που απορρίπτεται ως άλογη. Όμως και το αντικείμενο αυτού του τύπου της σημασιολόγησης δεν είναι πιά το αισθητό ενεργούν αντι-κείμενο αλλά το αντικείμενο, που -ως αφάιρεση- υπόκειται στους πιο αυθαίρετους υπολογισμούς, συγκρίσεις και κατηγοριοποιήσεις. Είναι το απεριόριστα διαιρετό αντικείμενο, του οποίου η υλική-αισθητή υπόσταση συνιστά μία α-σήμαντη λεπτομέρεια. Ο κανόνας, ο κώδικας, η λογική τυπολογία, η οριοθέτηση, η ονοματοδосία διαγράφουν μία λειτουργία αναφοράς σε μία αποκρυσταλλωμένη ιστορική λογικότητα, που υπακούει στις οργανωμένες κοινωνικές ιεραρχίες και σχέσεις και στους κοινωνικούς -υλικούς και πολιτισμικούς- καταναγκασμούς και περιορισμούς της ανθρώπινης πράξης.

Στο σημείο αυτό τίθεται ένα σοβαρότατο πρόβλημα, που αφορά στις προσπάθειες ταξινόμησης και ιεράρχησης

των κοινωνικών αναγκών. Είναι άραγε δυνατή μιά γενική θεωρητική ταξινόμηση των ανθρώπινων αναγκών; Υπάρχει κάποιο διαχρονικό κριτήριο -υλικό, πθικό ή αξιολογικό- βάσει του οποίου μπορούμε να προβούμε σε μιά ιεράρχηση των αναγκών; Ή αντίθετα αυτές οι ιεραρχήσεις είναι δυνατές αποκλειστικά στο εσωτερικό κοινωνικά, πολιτισμικά και πολιτικά θεσμιμένων ευρύτερων ιεραρχιών; Ποιό είναι τέλος το περιεχόμενο της "ανθρώπινης ανάγκης", όπως προσδιορίζεται στα κείμενα του Marx; Ας επιχειρήσουμε κάποιες αναφορές στα κείμενα αυτά, με αφετηρία ένα από τα τελευταία κείμενα του Marx, την κριτική του στο έργο του Adolph Wagner (Βλ. Marx, 1880).

Σύμφωνα με τον Wagner, κάθε τι αποκτά, ως "αγαθό", μιά "κοινωνική αξία", μιά γενική αξία, καθόσον του αποδίδεται μιά "τιμή" χρησιμότητας. Τα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου υπόκεινται λοιπόν σε μετρήσεις αυτής της αξίας και τοποθετούνται σε μιά ορισμένη τάξη, που αντιστοιχεί στην ιεράρχηση των αναγκών. Βάσει της τάξης αυτής, οι ανάγκες είναι συγκρίσιμες μεταξύ τους και η αξία τους είναι μετρήσιμη αντικειμενικά. Ο Marx εστιάζει την κριτική του σ' αυτό ακριβώς το σημείο: "Νά'μαστε λοιπόν μπροστά στην οικονομία των εννοιών, η υποτιθέμενη ανάπτυξη της οποίας περιορίζεται στη συσχέτιση-anknüpfen ή την αποσυσχέτιση-aufknüpfen" (Marx, 1880:1542).

Πρόκειται για την κριτική της κυριαρχίας ενός ορθολογισμού που βασίζεται στο *Quid pro quo*, στη γνωσιολογία που αναδύεται τον δέκατο έβδομο αιώνα

καθολικοποιώντας την πράξη της σύγκρισης, ή ακριβέστερα, τοποθετώντας κάθε τι στα πλαίσια μίας υπερκεείμενης και προϋποτιθέμενης ολότητας σε αναφορά προς την οποία ορίζονται το μέτρο και η τάξη. Κατά την αντίληψη αυτή η ανάγκη είναι κατ'εξοχήν υποκειμένη σε μιά διατεταχμένη τάξη: είναι συνεπώς υποκειμένη στις ιεραρχήσεις που διέπουν την τάξη αυτή. Υπ'αυτή την προϋπόθεση η ανάγκη εξορθολογίζεται, αποκτά ένα ηθικό περιεχόμενο και συγκροτεί μιά κοινωνικά μεταφράσιμη επιδίωξη, που υπόκειται σε μέτρηση και ταξινόμηση. (Με αυτή την έννοια, "το ηθικό ή μη του "κατέχειν" συνιστά πρόβλημα που τίθεται στο εσωτερικό της νομικής φρασεολογίας και συνείδησης (...). Το ζήτημα της ιδιοκτησίας έχει σημασία μόνο στη σύγχρονη αστική κοινωνία" Marx, 1847:757-8).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΗ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

" Το χρήμα, που έχει την ιδιότητα να αγοράζει και να χειραγωγεί τα πάντα, είναι το κατεξοχήν αντικείμενο που μπορεί κανείς να κατέχει. Η καθολικότητα αυτής του της ιδιότητας συνιστά και την παντοδυναμία του και του προσδίδει στα μάτια μας ένα ανεξάντλητο κύρος. Το χρήμα είναι ο μεσάζων ανάμεσα στην ανάγκη και στο αντικείμενο, ανάμεσα στη ζωή και στα μέσα που εξασφαλίζουν τη ζωή. Ο,τι διαμεσολαβεί τη σχέση της ζωής μου με τους όρους της ύπαρξής της, το ίδιο διαμεσολαβεί και τη σχέση της ύπαρξής μου με την ύπαρξη των άλλων ανθρώπων. Γιά μένα το χρήμα είναι οι άλλοι."

Marx, 1844:114.

Κεφάλαιο Ι Ι Ι

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

" Η αντίθεση μεταξύ της ιδιοκτησίας και της μη-ιδιοκτησίας δεν έχει κανένα νόημα αν δεν την κατανοήσουμε ως αντίθεση μεταξύ της εργασίας και του κεφαλαίου."

KARL MARX (1844:76)

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε να παρακολουθήσουμε την οργάνωση κάποιων βασικών κατηγοριών και εννοιολογήσεων που χαρακτηρίζουν τον μαρξικό λόγο και που συγκροτούνται μέσω της κριτικής του Marx τόσο στην εγγεληνή φιλοσοφική παράδοση όσο και στην πολιτική οικονομία. Ξεκινούμε από την ανάλυση της "ιδιοκτησίας"

στα "Παρισινά Χειρόγραφα του 1844" και στη "Γερμανική Ιδεολογία". Στα κείμενα αυτά θα πρέπει να αναζητηθούν οι πρώτες διατυπώσεις που διαγράφουν το ερμηνευτικό-κριτικό σχήμα, μέσω του οποίου ο Marx θα οδηγηθεί αργότερα στις διατυπώσεις σχετικά με το εμπόρευμα, την αξία και το χρήμα, ως βασικές κατηγορίες της ανάλυσης της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας.

"Η αμοιβαία και καθολική αλληλεξάρτηση των ιδιωτών, παρά το γεγονός ότι παραμένουν αδιάφοροι ο ένας για τον άλλον, συνιστούν τον κοινωνικό τους δεσμό"

MARX, 1857-58:I.154.

Στην ανάλυση της αστικής ιδιοκτησίας που επιχειρείται στα νεανικά έργα του Marx μπορεί ήδη κανείς να διακρίνει την πρόθεση διαμόρφωσης των θεωρητικών και επιστημολογικών προϋποθέσεων βάσει των οποίων θα συγκροτηθεί λίγο αργότερα η ανάλυση της εμπορευματικής σχέσης, και θα αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της αξίας χρήσης και της αξίας. Η κριτική ανάλυση των κοινωνικών σχέσεων της αστικής κοινωνίας -καθώς και των μορφών εκδήλωσης, πραγμάτωσης και αναπαράστασής τους- βρίσκεται ήδη οργανωμένη στις "πρώιμες" αυτές διατυπώσεις του Marx, όπου ανιχνεύεται η διάσταση μεταξύ "ιδιοκτησίας" και "ιδιοποίησης", "ιδιοκτήτη" και "πραγματικά ανθρώπινου όντος", διατυπώσεις που περιγράφουν, σε μία γλώσσα ακόμα δάνεια από την εγγεληινή παράδοση και από την πολιτική οικονομία, τον διττό χαρακτήρα της εργασίας που παράγει εμπορεύματα. Αυτή η ανάλυση των νεανικών έργων αναδιορ-

γανώνεται στο μετέπειτα έργο του Marx, όπου αποκτά μία μεγαλύτερη εσωτερική συνέπεια και ομογένεια, που δεν φτάνει ωστόσο στη διατύπωση ενός "νέου συστήματος", διακριτού ως "τομή επί της προβληματικής των πρώιμων διατυπώσεων", αλλά και του ίδιου του πεδίου της κριτικής του αναφοράς: της φιλοσοφίας και της πολιτικής οικονομίας. Πρόκειται περί μετα-φιλοσοφίας, μετα-οικονομίας κτλ.

Η "ατομική ιδιοκτησία" έχει για τον Marx μία σημασία αυστηρά ιστορική. Αντιμετωπίζεται ως συνώνυμη της "αστικής ιδιοκτησίας" περιγράφοντας μία εν προβάσει σχέση του αστικού κόσμου. Η "ιδιοκτησία", ως φιλοσοφική κατηγορία, ως "κατηγορία του έχειν", διαθέτει μία διαχρονική ύπαρξη που δεν εξηγεί απολυτως τίποτα. Ως αφαίρεση όμως ενός συγκεκριμένου, ενεργού και δεδομένου κοινωνικού και πολιτισμικού όλου αναφέρεται αποκλειστικά στην ιστορική συνάφεια των πραγματικών σχέσεων. Η προσέγγιση του Marx δεν αναζητά τη λογικότητα και τη λειτουργικότητα της μελετούμενης σχέσης στην προϊστορία της¹.

1. "Η αφετηρία μου είναι η πιο απλή μορφή που παίρνει το προϊόν της εργασίας στη σύγχρονη κοινωνία" (Marx, 1880:1543). Η αναλυτική μου μέθοδος (...) είναι ολοκληρωτικά ξένα προς τη μέθοδο των γερμανών καθηγητών, η οποία περιορίζεται στη συσχέτιση εννοιών: -με τις λέξεις στηρίζουμε κάθε λόγο, με τις λέξεις κατασκευάζουμε ένα σύστημα (Goethe:Faust, Σκηνη Πρωτη)-" (Marx.ο.π.:1546). Για την οικουμενοποίηση αυτού του τύπου ορθολογισμού και την εισβολή του ως κυρίαρχου οικονομικού τύπου σε λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές του κόσμου, Πρβλ. ενδεικτικά την αλληλογραφία του Marx με τον Mikhailovski (1877) και του Marx με τη Vera Zassoulitch (1881). Πρβλ. τέλος Marx, 1887:Ι.586 κ.ε. Ειδικότερα στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου, ο.π. (σ.1169 κ.ε.), έχουμε μία πολύ

Σύμφωνα με την αντίληψη του Marx, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η συγκεκριμένη μορφή κάθε ιστορικής ύπαρξης είναι απόρροια δεδομένων προγενέστερων συνθηκών, που είναι εξωτερικές και ανεξάρτητες προς τη συγχρονική της διάσταση. Κάθε τι έχει δηλαδή μία γενεαλογία. Από τη στιγμή όμως που μία ιστορικά προσδιορισμένη κοινωνική μορφή διαμορφώνεται και ενεργεί μέσα σε μία δεδομένη κοινωνική συνάφεια, οι συνθήκες που αρχικά εμφανίζονται ως προϋποθέσεις δημιουργίας της ενσωματώνονται στην ύπαρξή της και προκύπτουν πλέον ως συνέπειες της ίδιας της πραγματοποίησης και της αναπαραγωγής της. Η κοινωνική δράση δεν εξορθολογίζεται και δεν γίνεται κατανοητή με βάση τις "πρώτες αιτίες" της, αλλά με βάση εκείνες τις πραγματικότητες που η ίδια διαμορφώνει ως όρους παραγωγής, αναπαραγωγής και υπέρβασής της¹.

ενδιαφέρουσα αναφορά στα προβλήματα της διαχρονίας και της συγχρονίας.

1. Δεν αναφερόμαστε λοιπόν στην προϊστορία του Καπιταλισμού: Η μεταφορά αυτού του σχήματος στη μελέτη προκεφαλαιοκρατικών κοινωνικών σχηματισμών οδηγεί σε προβληματικές συνθέσεις. Ο ίδιος ο Marx αναφέρεται διαρκώς στο αυστηρά ιστορικό περιεχόμενο των διατυπώσεων του: " Πρέπει να αποφύγουμε την αναφορά σε μία ολότελα φανταστική [υποθετική] πρωτογενή κατάσταση, όπως κάνει ο πολιτικός οικονομολόγος όταν προσπαθεί να δώσει εξηγήσεις. Αυτή η κατάσταση δεν εξηγεί τίποτα. Απλώς μεταθέτει το πρόβλημα σε ένα σκοτεινό και νεφελώδες παρελθόν. θεωρεί ως γεγονός την αναγκαία σχέση ανάμεσα σε δύο πράγματα, ανάμεσα λ.χ. στον καταμερισμό της εργασίας και στην ανταλλαγή, θεωρεί δηλαδή ως δεδομένο εκείνο που κανονικά θα έπρεπε να αποτελέσει το συμπέρασμά του. Με τον ίδιο τρόπο ο θεολόγος εξηγεί το κακό αποδίδοντάς το στο προπατορικό αμάρτημα. (Marx, 1844:56-7)

" Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε πως η μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο οφείλεται σε προγενέστερες συνθήκες, συγκεκριμένες και εξωτερικές προς τη σχέση του κεφαλαίου καθ'εαυτήν. Αλλά από τη στιγμή που το κεφάλαιο υπάρχει, δημιουργεί από μόνο του τις προϋποθέσεις της

Υπό την οπτική αυτή θα επιχειρήσουμε να παρακολουθήσουμε τη μαρξική προσέγγιση της ατομικής ιδιοκτησίας στην αστική κοινωνία. Σύμφωνα με τον Marx, η ατομική ιδιοκτησία εκφράζει "τη χειραφέτηση της εργασίας από την κοινότητα", και "την ανάδειξη της παραγωγικής δραστηριότητας και του κοινωνικού της χαρακτήρα σε καθολικό ανθρώπινο χαρακτηριστικό". "Στην αστική κοινωνία το σύνολο των όρων της ύπαρξης, οι προσδιορισμοί και οι περιορισμοί των ατόμων συγχωνεύονται σε δύο απλούστατες μορφές: την ατομική ιδιοκτησία (συσσωρευμένη εργασία) και τη (ζωντανή) εργασία" (Engels & Marx, 1845-6:I.124).

Στην προβληματική του νεαρού Marx η "ατομική ιδιοκτησία" αντιμετωπίζεται ως θεσμοθετημένη αναπαράσταση της κοινωνικής σχέσης, που εκφράζεται ως αυτονομηση της ατομικής δραστηριότητας στα πλαίσια του κεφαλαιοκρατικού καταμερισμού της εργασίας (Πρβλ. Marx, 1843-4: 358, 370 κ.ε. & Marx, 1843:923 κ.ε., 995). Η σημασία αυτής της αναπαράστασης σκληρύνεται καθ'όσον ενσωματώνει

ύπαρξής του. Με άλλα λόγια εξασφαλίζει χάρη στη διαδικασία παραγωγής του τις πραγματικές προϋποθέσεις για να παράξει νέες αξίες, χωρίς να αποδώσει το ισοδύναμο στην ανταλλαγή. Οι συνθήκες που εμφανίζονται αρχικά ως προϋποθέσεις της δημιουργίας του -και που συνεπώς δεν προκύπτουν ακόμη από την ίδια τη δράση του κεφαλαίου- εμφανίζονται τώρα ως οι συνέπειες της ίδιας της πραγματοποίησής του. Δεν είναι πλέον προϋποθέσεις της γένεσής του, αλλά αποτελέσματα της παρούσας ύπαρξής του. Το κεφάλαιο δεν ξεκινά από προϋποθέσεις για να αναπτυχθεί, αλλά προϋποθέτει την ύπαρξη του: ξεκινά από τον εαυτό του και δημιουργεί τις προϋποθέσεις της αναπαραγωγής και της ανάπτυξής του. (...) Δεν είναι λοιπόν αναγκαίο να γραφτεί μιά πραγματική ιστορία των οικονομικών σχέσεων για να αναλυθούν οι νόμοι της αστικής οικονομίας" (Marx, 1857-8:II.280-281).

και εκφράζει όχι μόνο την κοινωνική σχέση και την ιδιαίτερη ποιότητα της "εξατομικευμένης δραστηριότητας" των ιδιωτών, αλλά και την ιεραρχική τάξη που συντίθεται από τους πραγματικούς περιορισμούς, τις ιεραρχίες και τους καταναγκασμούς που προσδιορίζουν την τετελεσμένη μορφή της σχέσης αυτής. Η αυτονόμηση των συναλλαγών από τους παραδοσιακούς καταναγκασμούς, η "ελευθερία των συναλλασσομένων" της αστικής κοινωνίας δημιουργεί τους δικούς της περιορισμούς¹, "δίνοντας τη θέση της στον καταναγκασμό".²

1. Πρβλ. τη δημιουργικά εμπνευσμένη από το "βεμπεριανό" πνεύμα πρόταση του Georg Lukacs, στο, *Η ψυχή και οι Μορφές*, ο.π., σ.134: "Γιὰ τον αληθινό αστό, το αστικό του επάγγελμα δεν είναι απασχόληση, αλλά μορφή ζωής. Κάτι που ανεξάρτητα, τρόπον τινά, από το περιεχόμενο καθορίζει το ρυθμό και το περίγραμμα, μ'ένα λόγο το ύψος (still) της ζωής..."

"Αστικό επάγγελμα ως μορφή ζωής" σημαίνει κατά πρώτο λόγο την προτεραιότητα της ηθικής στη ζωή. Σημαίνει ότι η ζωή κυριαρχείται από κάτι, που επαναλαμβάνεται συστηματικά και με κανονικό ρυθμό, που επανέρχεται ως καθήκον και πρέπει ναπραχθεί οπωσδήποτε ανεξάρτητα απ'την απόλαυση ή την αποστροφή, την οποία ενδεχομένως προκαλεί. Σημαίνει μ'άλλα λόγια την κυριαρχία της τάξης πάνω στις διαθέσεις, του διαρκούς πάνω στο στιγμιαίο, της ήρεμης εργασίας πάνω στη μεγαλοφυή δημιουργία, που τρέφεται απ'το εξαιρετικό και το απρόοπτο. Κι η βαθύτερη ίσως συνέπεια όλων αυτών είναι η υπερίσχυση της αφοσίωσης πάνω στην εγωκεντρική μοναξιά."

2. Engels & Marx, 1845:455, όπου η διατύπωση περικλείει κάποιες "δάνειες" εκφράσεις από το έργο του Proudhon, το οποίο και είναι το αντικείμενο της κριτικής. "Από πρώτη άποψη η αξία φαίνεται να καθορίζεται ορθολογικά απο τα έξοδα παραγωγής ενός αντικειμένου και από την κοινωνική του χρησιμότητα. Εν συνεχεία αντιλαμβανόμαστε ότι πρόκειται για έναν καθορισμό εντελώς αυθαίρετο, που δεν υπάρχει κανένας λόγος να είναι ανάλογος ούτε προς τα έξοδα παραγωγής, ούτε προς την κοινωνική χρησιμότητα. Το ύψος του μισθού λ.χ., είναι εκ πρώτης όψεως προσδιορισμένο από μιά ελεύθερη σύμβαση ανάμεσα στον ελεύθερο εργάτη και τον ελεύθερο κεφαλαιούχο. Στην πράξη καταλαβαίνουμε πως ο εργάτης είναι καταναγκασμένος να εφήσει κάποιον άλλον να του ρυθμίσει τον μισθό, όπως ακριβώς και ο κεφαλαιοκράτης εμποδίζεται να τον καθορίσει όσο το δυνατό χαμηλότερα. [Ετσι] η ελευθερία των συμβαλλομέ-

Ιδιαίτερα ως νομική κατηγορία η "ατομική ιδιοκτησία" αναπαριστά μονολογικά -βασισμένη μεταξύ άλλων και στην αυθεντία του πολιτικού- την πραγματική σχέση, τη συνάφειά της και τους περιορισμούς τους οποίους υπαγορεύει αυτή η συνάφεια¹. Αποκτά δηλαδή μία τετελεσμένη σημασία, που επιχειρεί βία να σηματοδοτήσει a-priori το γίνεσθαι. "Καθώς οι άνθρωποι δεν μπορούν να αποδεσμευθούν από τις σχέσεις αυτές, οι αναπαραστάσεις τους σχηματίζονται στη συνείδησή τους σαν σταθερές έννοιες." (Marx, 1845:II.326).

Οι έννοιες και οι κωδικοποιήσεις τους λειτουργούν ως περιορισμοί της συνείδησης αλλά και της κοινωνικής δράσης: σεβασμός της ιδιοκτησίας, σεβασμός και τήρηση

νων μερών δίνει τη θέση της στον καταναγκασμό." Πρβλ. και, Marx, 1944:210.

3. Βλ. σχετικά, Γιώργος Πάσχος, "Απλή εμπορευματική παραγωγή, ισοότητα και ελευθερία" π. Ο Πολίτης, τευχ.14, Αθήνα 1977, σ.48-56. "Η αναπτυσσόμενη κυκλοφορία εμπορευμάτων προϋποθέτει αλλά και δημιουργεί μία νομική και πολιτική δομή που θα υποχρεώνει τους κατόχους εμπορευμάτων "να συμπεριφέρονται αμοιβαία ως πρόσωπα των οποίων η θέληση ενυπάρχει στα πράγματα (στα εμπορεύματα), έτσι ώστε ο ένας μόνο με τη θέληση του άλλου...να αποκτά το ξένο εμπόρευμα, προσφέροντας το δικό του. Πρέπει να αναγνωρίζονται αμοιβαία ως ιδιοκτήτες" (Το αστικό κράτος αποτελεί το αποκορύφωμα αυτής ακριβώς της κοινωνικής οργάνωσης). Η αναγνώριση αυτή σημαίνει καταρχήν: Η κατοχή του εμπορεύματος γίνεται δικαιικός θεσμός (ιδιοκτησία) και ο ιδιοκτήτης εμπορευμάτων γίνεται υποκείμενο δικαίου.

Είναι χρήσιμη στο σημείο αυτό μια αναφορά στον Ε. Πασουκάνις (Μαρξισμός και Δίκαιο, Αθήνα, Οδυσσέας, 1977, σ.103): "Είναι ολοφάνερο ότι η λογική των νομικών εννοιών ανταποκρίνεται στη λογική των κοινωνικών σχέσεων της εμπορευματικής κοινωνίας. Ακριβώς σε τούτες τις σχέσεις πρέπει να ζητήσουμε τις ρίζες του συστήματος του ιδιωτικού δικαίου και όχι στη συγκατάθεση της δημόσιας αρχής. Αντίθετα, η λογική των σχέσεων κυριαρχίας και δουλείας επανέρχεται στο σύστημα των νομικών εννοιών μόνο εν μέρει."

του Νόμου κτλ. (Marx, ό.π.) Στα πλαίσια της αστικής κοινωνίας η μονολογικά προσδιορισμένη σχέση της "ατομικής ιδιοκτησίας" δεν αναπαρίσταται. Μόνο μεταβιβάζεται αποκλείοντας την ελεύθερη σημασιολόγησή της κατά την επικοινωνιακή πρόβαση της εμπορευματικής ανταλλαγής.

Ο Marx ήδη από το 1844, στις "notes de lecture" των έργων του Mill και του Ricardo και λίγο αργότερα -μαζί με τον Engels στην "Άγία Οικογένεια", εστιάζει την προσοχή του στο "περιεχόμενο" της ατομικής ιδιοκτησίας. Ας δούμε κάποια αποσπάσματα από τα κείμενα αυτά κι ας επιχειρήσουμε να τα σχολιάσουμε: "Ο πραγματικός δεσμός των ανθρώπων είναι η κοινωνική ζωή. (...) Η φυσική αναγκαιότητα που συνενώνει τα μέλη της κοινωνίας των ιδιωτών είναι η ίδια η ζωτική μέριμνα, τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του ανθρώπου, που εδώ εμφανίζονται αλλοτριωμένα. (...) Κάθε αισθητήριο του υποχρεώνει [τον ιδιώτη] να αποδεχτεί την αίσθηση του εξωτερικού κόσμου και των άλλων ιδιωτών. (...) Κάθε μιά από τις δραστηριότητες και τις ιδιότητες της ύπαρξής του, κάθε ζωτική του ορμή γίνεται ανάγκη που επιβάλλει τη μετατροπή του πάθους που τρέφει για τον εαυτό του σε πάθος για άλλα αντικείμενα και άλλα άτομα πέρα από τον εαυτό του. (...) Όμως η ανάγκη του αυτή δεν είναι διόλου αυτονόητη για τον άλλο εγωϊστή ιδιώτη ο οποίος κατέχει τα μέσα ικανοποίησής της: η ιδιωτική ανάγκη δεν έχει κανέναν άμεσο δεσμό με την ικανοποίησή της" (Engels & Marx, 1845:559).

Η θεωρητική σύλληψη του Marx για τον διττό χαρακτήρα της "ανθρώπινης δραστηριότητας" στην αστική κοινωνία, έχει ήδη διατυπωθεί στο παραπάνω κείμενο: Η πρώτη πρόταση που πρέπει να αναλυθεί είναι η θέση αναλογίας της "ζωτικής μέριμνας" με τα "ουσιώδη χαρακτηριστικά του ανθρώπου". Η δεύτερη αφορά στη μορφή της ζήτησης που αρθρώνεται ως εκδήλωση αυτής της ζωτικής μέριμνας και στη μορφή της επικοινωνίας που συγκροτείται γύρω από τη ζήτηση αυτή.

"Καταμερισμός της εργασίας" και "ατομική ιδιοκτησία" είναι εκφράσεις ταυτόσημες! Στην πρώτη εκφράζεται σχετικά με τη δραστηριότητα εκείνο που στη δεύτερη εκφράζεται σχετικά με το προϊόν της δραστηριότητας αυτής."

F.ENGELS & K.MARX (1845-6.I:78)

Ας επανέλθουμε όμως στις αναπτυξεις και την προβληματική των πρώιμων γραφών του Marx, σχετικά με τα προβλήματα που παρουσιάζει η διαπραχμάτευση της "ατομικής ιδιοκτησίας" κι ας επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τις διατυπώσεις εκείνες που θα τον οδηγήσουν αργότερα στην ανάλυση του εμπορεύματος και την ανάπτυξη της θεωρίας του σχετικά με την αξία. Ξεκινούμε με ένα απόσπασμα από τις σημειώσεις, τις "notes de lecture", του Marx που αναφέρονται στα έργα του Mill (Marx:1844). "Επειδή είσαι ανθρῶπινο ὄν. ἡ συμπεριφορά σου ἀπέναντι στο προϊόν [της

εργασίας] μου είναι συμπεριφορά ανθρώπινη. Το προϊόν μου δηλαδή γίνεται αντικείμενο της ανάγκης και της επιθυμίας σου" (Marx, 1844:30).

Στο απόσπασμα αυτό, η "ανάγκη" και η "επιθυμία" προσδιορίζουν δύο διαφορετικά επίπεδα δραστηριότητας και επικοινωνίας: το πρώτο αρθρώνεται ως άμεση αναφορά στην ενέργεια και την ύλη, ενώ το δεύτερο διαμεσολαβείται από την αναπαράσταση, συγκροτώντας μέσω αυτής την επιδίωξη. Στην πραγματικότητα, τα επίπεδα αυτά συμπυκνώνονται και διαπλέκονται στα πλαίσια της δεδομένης κοινωνικής και πολιτισμικής συνάφειας, με τρόπο που η διαφοροποίησή τους να είναι τελικά θεμιτή μόνο ως αναλυτική πρόβαση (Πρβλ. Engels, 1859:62).

Η επιθυμία προϋποθέτει το ιστορικό-κοινωνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο το αντικείμενό της παράγεται, "ονοματοδοτείται", αξιολογείται και τοποθετείται ως "χρήσιμο αντικείμενο". Η επιθυμία-επιδίωξη προϋποθέτει λοιπόν ένα επικοινωνιακό δίκτυο οργανωμένο βάσει κοινωνικά μορφοποιημένων αναπαραστάσεων και σημασιών. Η μορφή άρθρωσης της επιθυμίας-επιδίωξης υπακούει στους πραγματικούς περιορισμούς της κοινωνικής δραστηριότητας και επικοινωνίας. Όπως το αντικείμενό της και οι όροι της παραγωγής του, έτσι κι εκείνη αποτελεί μιά ιστορική οντότητα που λειτουργεί ως περιορισμός της κοινωνικής πράξης, περιορισμός ωστόσο υπερβάσιμος καθ'όσον αποτελεί και ο ίδιος "αντικείμενο της αποφαιτικής δράσης του ανθρώπου" (Βλ. Marx, 1844:129).

Στην αστική κοινωνία η άρθρωση της επιθυμίας-επιδίωξης διαμεσολαβείται από τονπραχμοποιημένο κώδικα της εμπορευματικής επικοινωνίας. Χειραφετείται η παραγωγική δραστηριότητα των ιδιωτών από τον πολιτικό καταναγκασμό και ταυτόχρονα το προϊόν αυτής της δραστηριότητας απελευθερώνεται από τους περιορισμούς της ιδιωτικής ανάγκης του παραγωγού και γίνεται αντικείμενο κοινωνικών αναγκών, των αναγκών του "γενικού", του "αφηρημένου ιδιώτη". Είναι συνεπώς "γενικό αντικείμενο" που για να αποτελέσει αντικείμενο της ιδιωτικής ανάγκης, η ζήτηση του ιδιώτη οφείλει να μεταγραφεί σε έναν "γενικό κώδικα" στον οποίο η ιδιωτική ανάγκη δεν είναι εγγράψιμη. Στα πλαίσια αυτού του "γενικού κώδικα", "η ανάγκη σου και η επιθυμία σου παραμένουν ανίσχυρες απέναντι στο προϊόν μου. Με άλλα λόγια, η ανθρώπινη σου ιδιότητα (που ένας βαθύς δεσμός τη συνδέει με τη δική μου ανθρώπινη παραγωγική δραστηριότητα) δεν σου παρέχει καμία δύναμη, κανένα δικαίωμα να ιδιοποιηθείς το δικό μου προϊόν. Κι αυτό επειδή στο προϊόν αυτό δεν αναγνωρίζονται ούτε η ιδιαιτερότητα, ούτε το κύρος της ανθρώπινης υπόστασής σου" (Marx, 1844:30).

Η καθημερινή δραστηριότητα, οι υλικοί της όροι και περιορισμοί, τα αισθήματα και οι ιδέες που γεννά και αναπτύσσει, μέ άλλα λόγια, η ιδιαιτερότητα και η δημιουργικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης χάνουν το κύρος και τη σημασία τους. Η υλική ζωή των ανθρώπων στην αστική κοινωνία, δεν είναι άμεσα μεταγράψιμη στο σύστημα

της οικονομικής τους δραστηριότητας. Διαμεσολαβείται από τις ειδικά ορθολογικές δομές της δραστηριότητας αυτής. Στα πλαίσια αυτού του ειδικού ορθολογισμού της ανταλλαγής και του Κεφαλαίου "ο πραγματικός άνθρωπος, ο άνθρωπος με σάρκα και οστά, που γεμίζει τα πνευμόνια του με όλες τις δυνάμεις της φύσης" (Marx, 1844:128-9) εξοστρακίζεται. Εδώ υπάρχει θέση μόνο για τον ιδιοκτήτη, τον ιδιώτη, μία περιορισμένη, αφηρημένη, "αναιμική αναπαράσταση του κοινωνικού ανθρώπου" (Engels & Marx, 1845:559). 'Ετσι, αφαιρώντας απ'όλα τα δεδομένα της υλικής ζωής, ζωντανά ή άψυχα, ανθρώπους ή πράγματα κάθε "δευτερεύον -για τον οικονομικό ορθολογισμό- χαρακτηριστικό", καταλήγουμε ορθά να θεωρούμε τις λογικές κατηγορίες σαν την ουσία" (Marx, 1847.A:76).¹

Κάθε εκδήλωση της υλικής ζωής μεταγράφεται μονολογικά στον εμπράχματο κώδικα του οικονομικού ορθολογισμού, που με τη σειρά του καθίσταται η μόνη λογική, επιχειρησιακή και νομιμοποιημένη -ηθικά και πολιτικά- οικουμενική μορφή της ζωής, της ανταλλαγής και της επικοινωνίας των ιδιωτών της αστικής κοινωνίας. Μέσα σ'αυτή την επικοινωνιακή συνάφεια, "η προβολή και μόνο

1. Στη λογική αυτή της "σύγχρονης Πολιτικής Οικονομίας" ο Marx (1844:126) διακρίνει μία κοινή οπτική μ'εκείνη που αναπτύσσει ο Hegel στη Φαινομενολογία του Πνεύματος, όπου η αφηρημένη συνείδηση (η αναπαράσταση του αντικείμενου) δεν συνιστά παρά μια "στιγμή της συνείδησης δι'εαυτόν", της "αυτοσυνείδησης". Ετσι στον Hegel, διατυπώνεται η ταυτότητα "συνείδησης δι'εαυτόν" και "συνείδησης" που δημιουργεί την "απόλυτη γνώση", τη γνώση που αντλεί τις αρχές ορθολογικότητας και τις βεβαιότητές της από την εσωτερική λογική και όχι από τη σχέση της προς το εξωτερικό αντικείμενο. "Το αποτέλεσμα είναι η διαλεκτική της καθαρής σκέψης." (Marx, 1844:125).

της ανθρώπινης ιδιότητας δεν δίνει σε κανέναν δικαίωμα απόλαυσης αλλότριου προϊόντος. Απέναντι στα αλλότρια δημιουργήματα δεν υπάρχουμε ως ανθρώπινα όντα. Τα αντικείμενα της παραγωγής μας δεν τα συνδέει μεταξύ τους η ανθρώπινή μας ιδιότητα" (Marx, 1844:32). Οι σημασίες βάσει των οποίων η ανταλλαγή οργανώνεται ως σχέση, εδρεύουν πέρα από το καθ'εαυτό πεδίο της ανταλλαγής: στο πεδίο της παραγωγικής δραστηριότητας, η οποία "εξ'αρχής πραγματοποιείται προορισμένη να δημιουργήσει αντικείμενα της αλλότριας ανάγκης" (Marx, 1844:31).

Οι σημασίες αυτές ωστόσο, που η αναγνώρισή τους καθιστά την ανταλλαγή δυνατή, λογική και αποτελεσματική, μεταγράφονται και αναδιοργανώνονται στη μορφή του εμπορεύματος. Η ανταλλαγή ως υλική και επικοινωνιακή πρόβαση πραγματοποιείται με τη διαμεσολάβηση του αντικειμένου της εργασίας. Το αντικείμενο, χωρίς να παύει να αποτελεί μία αισθητή πραγματικότητα, ένα αντι-κείμενο της δραστηριότητας, των αναγκών και των αισθήσεων, διαχέει και μία εντελώς διαφορετική πραγματικότητα: την ειδικά μεσολαβητική του λειτουργία ως "αντικειμένου ισοδυναμίας" (ό.π.:16-7). Η ισοδυναμία αυτή δεν έχει κανέναν άμεσο δεσμό με το ίδιο το αντικείμενο ή τις ανάγκες που προορίζεται να ικανοποιήσει. Δεν έχει καμία σχέση με το αντικείμενο ως αισθητή πραγματικότητα. Η ανθρώπινη ανάγκη κατά την ανταλλαγή υφίσταται μόνο ως αφηρημένη, ιδεατή ανάγκη που δεν διαθέτει καμία υλική αποτελεσματικότητα πάνω στο αντικείμενό της. Η μόνη αποτελεσματική δύναμη που ενεργοποιεί την ανταλ-

λακτική πρόβαση είναι η σχέση ισοδυναμίας των εμπορευμάτων (ό.π.:26).

"Η ιδεατή μας σχέση με τα αντικείμενα της αμοιβαίας παραγωγής μας είναι λοιπόν η αμοιβαία μας ανάγκη. Μα η αληθινή, πραγματική σχέση που εγκαθιδρύεται τελικά οφείλεται αποκλειστικά στο γεγονός πως κι οι δύο μας κατέχουμε αποκλειστικά το προϊόν μας" Marx, 1844:31).

"Η ζήτησή σου δεν σημαίνει τίποτα για μένα, δεν παράγει κανένα αποτέλεσμα, αν η σημασία και το αποτέλεσμα της δεν με αφορούν κατά κάποιο τρόπο. Εφ'όσον δεν διαθέτεις το μέσο [το αντικείμενο που ικανοποιεί τη δική μου ανάγκη], εφ'όσον δηλαδή παρουσιάζεσαι μπροστά μου μόνο με την ανθρώπινή σου ιδιότητα, η ζήτησή σου αποτελεί για μένα μιά επιθυμία που δεν μπορείς να πραγματοποιήσεις, ενώ από μένα εκλαμβάνεται σαν μιά ιδιοτροπία σου που δεν μπορώ να ικανοποιήσω. Δεν έχεις ως ανθρώπινη ύπαρξη καμιά σχέση με το αντικείμενό μου γιατί κι εγώ δεν έχω μαζί του καμιά ανθρώπινη σχέση.(...) Είμαστε λοιπόν εμείς οι ίδιοι αποκλεισμένοι από την πραγματική ιδιοκτησία, επειδή ακριβώς, ό,τι αποτελεί δική μας ιδιοκτησία αποκλείει απ'αυτό κάθε άλλον πέρα από μας τους ίδιους" (Marx, 1844:32).

Τα παραπάνω κείμενα δίνουν το περίγραμμα της διγλωσσίας και της δισημίας που εντοπίζεται στη σχέση της ατομικής ιδιοκτησίας. Ο Marx εντοπίζει την εμπλοκή που παρουσιάζει η ανάμειξη των γλωσσών και των σημασιών κατά την ανταλλακτική πρόβαση. Η αναλογική τάξη της

επικοινωνίας που αναφέρεται στη χρήση των προϊόντων, η ανάγκη και ο πόθος για το αντικείμενο δεν είναι μεταγράψιμα στην επικοινωνιακή και αξιολογική τάξη, που διέπουν τη ζήτηση αυτή στην αστική κοινωνία: δηλαδή στον κώδικα εκφοράς και πρόσληψης του μηνύματος της ζήτησης και στον κώδικα της διύποκειμενικής αξιολόγησης του.

Ο ιδιοκτήτης λοιπόν αγνωρίζεται ως "μεσολαβητής ανάμεσα στην αλλότρια ανάγκη και στο αντικείμενό της" (Engels & Marx, 1845:559). Και το μέσο αυτής της διαμεσολάβησης εντοπίζεται στο ίδιο το αντικείμενο της ιδιοκτησίας: "Το προϊόν γίνεται το μέσο, το διαμεσολαβούν αντικείμενο, το εργαλείο, το αναγνωρισμένο κύρος των αναγκών του ενός απέναντι στις ανάγκες του άλλου. Η εκ μέρους σου ζήτηση για το προϊόν μου ταυτίζεται στο μυαλό μου με το ισοδύναμό της, το αντικείμενο δηλαδή που έχεις εσύ υπό την κατοχή σου" (Marx, 1844:33).

Πώς όμως αποκαθίσταται ο δεσμός ανάμεσα στην επιδίωξη που κυβερνά τη ζήτηση και στο αντικείμενό της; Ο Marx δεν έχει ακόμα αποδεσμεύσει τον μηχανισμό που αποκαθιστά την ισοδυναμία των αντικειμένων της ιδιοκτησίας. Έχει όμως προσδιορίσει με μεγάλη σαφήνεια τους περιορισμούς που διέπουν αυτόν τον δεσμό.¹ Είναι ήδη

1. Οι περιορισμοί που διέπουν στην αστική κοινωνία την παραγωγή και την επικοινωνία αναπαρίστανται μέσω των "οικονομικών κατηγοριών, που δεν αποτελούν παρα τις θεωρητικές εκφράσεις, τις αφαιρέσεις των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής. (...) Έτσι οι ιδέες αυτές είναι τόσο λίγο αιώνιες, όσο και οι σχέσεις που εκφράζουν. Είναι ιστορικά και μεταβατικά δημιουργήματα. Υφίσταται, κατά την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, μία συνεχής

διακριτή σ' αυτές τις διατυπώσεις μία "επικοινωνιακή" θεώρηση της σχέσης μεταξύ των παραγωγών-ιδιοκτητών -όπου επισημαίνονται κάποιες προσδιοριστικές ομοιοχίες της σχέσης αυτής με τον λόγο και τη γλώσσα. Σύμφωνα με τον Marx (1844:31), στο πεδίο της ανταλλαγής ισοδυνάμων, η επικοινωνία διαμεσολαβείται από "την αλλοτριωμένη γλώσσα των υλικών αξιών". Έτσι, η κατανόηση του κώδικα της ανταλλαγής αποδεσμεύει στην εμπορευματική σχέση μία διάσταση εντελώς διαφορετική από εκείνη της ανταλλαγής ισοδυνάμων βασει του *quid pro quo*. "Η ανταλλαγή στην οποία προβαίνουμε δεν αναδεικνύεται λοιπόν ως η διαμεσολαβούσα κίνηση που θα επιβεβαίωνε πως το δικό μου προϊόν προορίζεται για σένα ως αντικείμενο της ανάγκης και της ύπαρξής σου. Η ανταλλαγή αυτή ωστόσο ωθεί και επιβεβαιώνει τη συμπεριφορά του καθενός από 'μάς απέναντι στο προϊόν που πραγματικά του ανήκει, απέναντι δηλαδή στο αντικείμενο της αλλότριας εργασίας" (Marx, 1844:30).

κίνηση καταστροφής μέσα στις κοινωνικές σχέσεις, μορφοποίησης μέσα στις ιδέες. Το μόνο που μένει ακίνητο είναι η αφαίρεση της κίνησης - *mors immortalis*." (Marx, 1847.A:79).

Κεφάλαιο Ι Ι Ι

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Το απόσπασμα από τη μελέτη του Engels σχετικά με την "Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας" του Karl Marx που παρατίθεται στη συνέχεια είναι ίσως αρκετά εκτεταμένο, η παράθεσή του όμως -στη δεξιά στήλη (Βλ.κατ.)- κρίνεται αναγκαία όχι μόνο επειδή έχει χαρακτηριστεί ως ένα βασικό κείμενο αναφοράς του μαρξισμού, αλλά κυρίως γιατί σ' αυτό διακρίνονται κάποιες διατυπώσεις πάνω στις οποίες βασίστηκε το ολικό μοντέλο, που ως "ο μαρξισμός" εγγράφεται στο θετικό πνεύμα της μοντέρνας εποχής.

Είναι ενδεικτική στο κείμενο αυτό η σύγχυση των λογικών επιπέδων της ανάλυσης. Αντιπαράτίθενται, τέλος, στη διπλανή στήλη απ' όπου καταγράφονται οι διατυπώσεις του Engels κάποιες αντίστοιχες διατυπώσεις του Marx, οι οποίες διαγράφουν τους περιορισμούς που ο τελευταίος θέτει στον λόγο του. Η σύγκριση των διαφορετικών αυτών διατυπώσεων είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και διδακτική:

Το κείμενο αυτό του Engels επιδέχεται ασφαλώς πολλές αναγνώσεις. Και η πολλαπλότητα αυτή των αναγνώσεων βασίζεται στο γεγονός της διαπλοκής διαφορετικών επιπέδων της ανάλυσης σε μία και την αυτή διατύπωση. Ασφαλώς όμως δεν πρόκειται πάντοτε για υπολογικές δυσκολίες που αφορούν αποκλειστικά στη γραφή. Από τις διατυπώσεις αυτές μπορεί κανείς να αναδείξει ορισμένα σοβαρά μεθοδολογικά προβλήματα, που χαρακτήρισαν τη μαρξιστική σκέψη για πολλές δεκαετίες. Ας δούμε ένα κείμενο του Marx από τα Grundrisse, όπου αντιμετωπίζονται τα ίδια ακριβώς ζητήματα:

"Η πιο απλή οικονομική κατηγορία, η ανταλλακτική αξία λ.χ., προϋποθέτει τον πληθυσμό, πληθυσμό που παράγει υπό καθορισμένες συνθήκες. [Προϋποθέτει] ακόμη ορισμένο είδος οικογένειας,

"Η κριτική της πολιτικής οικονομίας (...) μπορούσε να παρουσιαστεί με δύο τρόπους: ιστορικά και λογικά. Επειδή στην ιστορία, όπως και στη φιλολογική της αναπαράσταση, η εξέλιξη προχωρεί παντού από τις απλές σχέσεις στις σύνθετες, η φιλολογικο-ιστορική ανάπτυξη της Πολιτικής Οικονομίας ήταν ο σωστός οδηγός που θα μπορούσε να ακολουθήσει η κριτική, παρουσιάζοντας γενικά τις οικονομικές κατηγορίες με την ίδια σειρά που έχουν και στη φυσική εξέλιξη. Ο τρόπος αυτός φαινομενικά έχει το πλεονέκτημα της μεγαλύτερης σαφήνειας, γιατί παρακολουθεί την πραγματική εξέλιξη. Στην πράξη όμως ο τρόπος αυτός γίνεται εξαιρετικά απλοϊκός. Η ιστορία προχωράει συχνά με τρόπο ασυνεχή, με άλματα και με οπισθοδρομήσεις: θα έπρεπε λοιπόν να την παρακολουθήσουμε σε όλη της την εξέλιξη, πράγμα που θα μας υποχρέωνε όχι μόνο να ασχοληθούμε με πολύ υλικό ελάσσονος σημασίας αλλά και να διακόπτουμε συχνά τον ειρμό των συλλογισμών μας. Από την άλλη μεριά δεν επιτρέπεται να γράφεται η ιστορία της οικονομίας χωρίς να γράφεται παράλληλα και η ιστορία της αστικής κοινωνίας. Έτσι όμως η εργασία δεν θα τελείωνε ποτέ. Ο μόνος τρόπος διαπραγμάτευσης λοιπόν είναι ο λογικός τρόπος. Στην ουσία είναι ο ίδιος ο ιστορικός, χωρίς όμως την ιστορική φορεσιά και τις ενοχλητικές συμπτώσεις. Η συνέχεια των συλλογισμών μας πρέπει να ξεκινήσει από το σημείο όπου ξεκινά η ιστορία που εξετάζουμε και η ανάπτυξη

ή κοινότητας, ή μορφή Κράτους κτλ. Αυτή [η ανταλλακτική αξία] δεν μπορεί να υπάρχει αλλιώς παρά ως αφηρημένη, μονόπλευρη σχέση ενός ήδη δεδομένου, συγκεκριμένου ζωντανού όλου. Αντίθετα, [η ανταλλακτική αξία] ως κατηγορία, έχει προκατακλυσμιαία ύπαρξη. Επομένως για τη συνείδηση -και η φιλοσοφική συνείδηση είναι έτσι ορισμένη- που για αυτήν η εννοιολογική σκέψη είναι ο πραγματικός άνθρωπος και, επομένως, ο κόσμος όπως τον συλλαμβάνει η σκέψη είναι σαν τέτοιος η μόνη πραγματικότητα -[για τη συνείδηση] λοιπόν, η κίνηση των κατηγοριών παρουσιάζεται ως το πραγματικό έργο της παραγωγής- που δυστυχώς μόνο μία ώθηση δέχεται απ' έξω -το αποτέλεσμα της οποίας είναι ο κόσμος-. Κι αυτό -αλλά κι αυτό είναι πάλι μία ταυτολογία- είναι

της δεν θα είναι παρά η συνεπής θεωρητική αναπαράσταση της ιστορικής εξέλιξης: μία αναπαράσταση όμως επεξεργασμένη, διορθωμένη σύμφωνα με νόμους που η ίδια η ανάπτυξη της ιστορίας δημιουργεί, εφ' όσον κάθε ιστορική στιγμή μπορεί να εξεταστεί στο σημείο εκείνο της ανάπτυξης, όπου έχει φτάσει στην πλήρη της ωριμότητα και κλασσικότητα. Με τη μέθοδο αυτή ξεκινούμε από την πρώτη, την πιο απλή σχέση που υπάρχει ιστορικά, - πραγματικά - μπροστά μας, από την πρώτη οικονομική σχέση που συναντάμε. Τη σχέση αυτή την ανατέμνουμε. Επειδή πρόκειται για σχέση εξυπακούεται πως έχει δύο αλληλοσχετιζόμενες πλευρές. Εξετάζοντας χωριστά αυτές τις πλευρές παρατηρούμε τον τρόπο της αλληλεπίδρασής τους και της αμοιβαίας τους συμπεριφοράς. Θα υπάρχουν ασφαλώς αντιφάσεις που απαιτούν μία λύση. Επειδή όμως δεν εξετάζουμε αφηρημένες νοητές διαδικασίες, που πραγματοποιούνται μέσα στο μυαλό μας, αλλά πραγματικό γεγονός, που έγινε κάποια στιγμή ή που εξακολουθεί να γίνεται, οι αντιφάσεις αυτές αναπτύσσονται στην πράξη και είναι πιθανόν να βρούν τη λύση τους. Θα παρακολουθήσουμε τον τρόπο που λύθηκαν και θα δούμε πως η λύση δόθηκε με την εμφάνιση μίας καινούργιας σχέσης, της οποίας ξανά θα εξετάσουμε κάθε πλευρά." "Η Πολιτική Οικονομία ξεκινά από το εμπόρευμα, από το αποφασιστικό γεγονός ότι ανταλλάσσονται προϊόντα -ανεξάρτητα από το αν αυτά παράγονται από άτομα ή από κοινότητες-.

σωστό στο μέτρο που η συγκεκριμένη ολότητα ως ολότητα της σκέψης, ως ένα συγκεκριμένο - της- σκέψης είναι στην πραγματικότητα ένα προϊόν της σκέψης της νόησης· δεν είναι αντίθετα καθόλου προϊόν της εννοιας η οποία αυτο-δημιουργείται και νοεί έξω ή πάνω από την άμεση αντίληψη και την παράσταση, αλλά η κατεργασία από την άμεση αντίληψη και [την] παράσταση σε έννοιες. (...) Το όλον, όπως παρουσιάζεται μέσα στον εγκέφαλο ως "όλον της σκέψης" είναι ένα προϊόν του σκεπτόμενου εγκεφάλου,

Το προϊόν που εισέρχεται στην διαδικασία της ανταλλαγής είναι εμπόρευμα· όμως είναι εμπόρευμα μόνο και μόνο επειδή στο αντικείμενο, στο προϊόν, όποια σχέση συνδέει δύο πρόσωπα ή δύο κοινότητες· πρόκειται για την σχέση ανάμεσα σε παραγωγούς και καταναλωτές, που στην περίπτωση μας είναι διαφορετικά πρόσωπα(...). Η Οικονομία δεν ασχολείται με αντικείμενα αλλά με σχέσεις ανάμεσα σε πρόσωπα, σε τελευταία ανάλυση ανάμεσα σε τάξεις. (...) Αν εξετάσουμε τώρα τις διάφορες πλευρές του εμπορεύματος και μάλιστα του εμπορεύματος που έχει ολότελα αναπτυχθεί, όχι δηλαδή με τη μορφή που πρωτοπαρουσιάστηκε στο επόνονα διαμορφωμένο ανταλλακτικό εμπόριο ανάμεσα σε δύο πρωτόγονες κοινότητες, θα το δούμε με δύο όψεις: την ανταλλακτική του αξία και την αξία χρήσης. Από το σημείο αυτό περνάμε πιά στην περιοχή των οικονομικών συζητήσεων, στη μελέτη των κοινωνικών σχέσεων και των μορφών επικοινωνίας.

με τον μοναδικό δυνατό που ιδιοποιείται τον κόσμο μ' έναν τρόπο που είναι διαφορετικός από την καλλιτεχνική, θρησκευτική και πρακτικονοητική ιδιοποίηση αυτού του κόσμου. Το πραγματικό υποκείμενο παραμένει και μετά, όπως και πριν, στην αυτόνομη ύπαρξή του· όσο βέβαια το μυαλό δρα μόνο αφηρημένα, μόνο θεωρητικά. Επομένως και στη θεωρητική μέθοδο πρέπει το υποκείμενο, η κοινωνία, να γεννιέται στο μυαλό ως προϋπόθεση [κάθε] παράστασης" (Marx, 1857-8: I.61-2).

Η πρώτη παρατήρηση που θα μπορούσε να κάνει κάποιος διαβάζοντας το απόσπασμα του Engels αφορά στις διατυπώσεις του για την αφαίρεση και τη γενίκευση. "Η Ιστορία και η Φιλολογική της Αναπαράσταση" είναι έννοιες που δεν μπορούν να συνδέονται συμπλεκτικά, δίχως πρώτα να διευκρινίζονται οι όροι της σύμπλεξης αυτής. Κι αυτό γιατί συνιστούν πραγματικότητες που δεν είναι συγκρίσιμες παρά μόνο σ'ένα ορισμένο επίπεδο της ανάλυσης. Οι κατηγορίες αυτές -"Ιστορία" και "Αναπαράσταση"- εκφράζουν, την άμεση παράσταση του γίνεσθαι η πρώτη, ενώ η δεύτερη μιιά πρόβαση επεξεργασίας και εκλογίκευσης αυτής της παράστασης. Παράχουν δηλαδή διαφορετικού τύπου αναφορές -βίωση και αναπαράσταση- προς την ιστορικότητα του πραγματικού. Στο εσωτερικό της γλώσσας αυτή η διάκριση δεν γίνεται δυνατή παρά ως λογική διάκριση: στο μυαλό δεν υπάρχουν γεγονότα αλλά μόνο αναπαραστάσεις και κανόνες βάσει των οποίων οργανώνονται οι αναπαραστάσεις.

Οι σημασίες δεν είναι ιδιότητες του σημείου, δεν είναι προϊόντα της έννοιας αλλά της νόησης, μιιάς πραγματικής δηλαδή αναφοράς στην υλική ζωή και στην πράξη. Συνεπώς η έννοια δεν συνιστά υποκείμενο, που "αυτοδημιουργείται και νοεί πέρα ή πάνω από την άμεση παράσταση". Η αφηρημένη και ελαστική στη σημασιολόγησή της διατύπωση του Engels αναπαράγεται από τον Stalin (1950) σε μιιά άκαμπτη σχηματοποίηση: "Η Γλώσσα υπολογίζεται ανάμεσα στα κοινωνικά φαινόμενα που δρουν σε όλη τη διάρκεια της ύπαρξης της κοινωνίας" (ό.π.19). Η αναπαράσταση είναι ιδιότητα της έννοιας, που παραμένει

αμετάβλητη από τις μεταλλαγές του κοινωνικού της περιβάλλοντος. Η γλώσσα είναι το λεξιλόγιο και το γραμματικό σύστημα (Πρβλ. ό.π.:9,20,24): "Γιατί λοιπόν το "νερό", το "ψάρι", το "άνθρωπος", το "παράγω", το "εμπορεύομαι" κτλ. να μη λέγονται πιά "νερό", "ψάρι", "άνθρωπος", παράγω", "εμπορεύομαι" κτλ., αλλά κάπως αλλιώς; Σε τι θα χρησίμευαν οι αλλαγές των λέξεων μέσα στη γλώσσα και η διαπλοκή τους στην πρόταση όχι μέσω της υφιστάμενης γραμματικής, αλλά μίας διαφορετικής" (ό.π.:6); "'Έτσι η γλώσσα, που διαφέρει ριζικά από το εποικοδόμημα, δεν διαφέρει από τα μέσα παραγωγής, τις μηχανές λ.χ., που, αδιάφορα προς τις κοινωνικές τάξεις -όπως είναι και η γλώσσα- μπορούν να υπηρετήσουν με τον ίδιο τρόπο και το κεφαλαιοκρατικό καθεστώς και το σοσιαλιστικό καθεστώς. (...) Η γλώσσα, αντίθετα από το εποικοδόμημα, είναι προϊόν μίας ολόκληρης διαδοχής εποχών, κατά τη διάρκεια των οποίων αποκρυσταλλώνεται, πλουτίζεται, αναπτύσσεται και εκλεπτύνεται. Γι'αυτό και η ζωή της γλώσσας είναι απεριόριστα μεγαλύτερη από τη ζωή οποιασδήποτε βάσης και οποιουδήποτε εποικοδομήματος" (ό.π.:5).

Μίας και υπάρχουν στο κείμενο το "ψάρι" και το "νερό", ας αναφερθεί ένα απόσπασμα από τη "Γερμανική Ιδεολογία" (Ι.93): " Η "ουσία" του ψαριού, γιά να επαναλάβουμε μιά θέση του Feuerbach, είναι η ύπαρξη του μέσα στο νερό. Η "ουσία" του ποταμόγαρου είναι το ποταμίσιο νερό. Όμως το νερό αυτό παύει να είναι η "ουσία" του ψαριού, παύει να είναι κατάλληλο περιβάλλον

για την ύπαρξή του, από τη στιγμή που ο ποταμός εξυπηρετώντας τη βιομηχανία μολύνεται με χρώματα και απόβλητα (...) ή από τη στιγμή που το νερό του διοχετεύεται σε κανάλια (...) στερώντας το ψάρι από το περιβάλλον της ύπαρξής του." Το "ψάρι" συνεχίζουμε να το λέμε "ψάρι" και το "νερό" νερό". Ωστόσο η μόλυνση έχει εισβάλλει και στο εσωτερικό της γλώσσας. Έχει μεταβάλλει τη σημασία της λέξης, αλλάζοντας έτσι και τη χρήση της.

Μία δεύτερη παρατήρηση αφορά στη διατύπωση του Engels σχετικά με την αντίφαση, διατύπωση που αναπτύσσεται σε καθολικό "Νόμο" της υλικής και της κοινωνικής ζωής, τόσο στον "Διαλεκτικό και Ιστορικό Υλισμό" του Stalin (1938), όσο και στο περίφημο έργο του Mao Dsedung "Για την Αντίφαση" (1937): "Θεωρούμε την εξέλιξη των πραγμάτων και των φαινομένων ως έκφραση της χαρακτηριστικής, εσωτερικής και αναγκαστικής κίνησής τους. (...) Η θεμελιώδης αιτία της εξέλιξης των πραγμάτων δεν βρίσκεται έξω από αυτά, αλλά αντίθετα εδρεύει μέσα στα ίδια τα πράγματα. Βρίσκεται στην αντιφατική φύση που είναι εσωτερικά σύμφυτη με τα ίδια τα πράγματα" Mao (1937:329 κ.ε.).

Το "πράγμα" ή το "φαινόμενο" δεν αποτελούν αυθύπαρκτες μοναδικότητες. Συνιστούν μέρος της κοινωνικής πραγματικότητας εμπλεκόμενα σε αναπαράστασιακά και οργανωσιακά πρότυπα και σε κοινωνικές σχέσεις. Σ' αυτές τις σχέσεις θα πρέπει να αναζητηθούν οι δυναμικές τόσο της αναπαραγωγής όσο και της υπέρβασής τους.

Η διατύπωση "το εμπόρευμα έχει δύο αντιθετικές πλευρές" -θα μπορούσε ίσως κανείς να επιχειρήσει την ανάδειξη της ομολογίας αυτής της πρότασης με τη "θεωρία των ποσοτικών και ποιοτικών αλλαγών"- οδηγεί στην αναζήτηση μίας πρόβας "θέση-άρνηση-σύνθεση" στο εσωτερικό του εμπορεύματος. Μία παρόμοια όμως μέθοδος αναπαριστά το φαινόμενο ως αφαίρεση απέναντι στις "εσωτερικές του αντιφάσεις".

Ας δούμε τέλος μία ακόμα διατύπωση του Engels από το παραπάνω κείμενο: "Αν εξετάσουμε τώρα τις διάφορες πλευρές του εμπορεύματος και μάλιστα του εμπορεύματος που έχει ολότελα αναπτυχθεί, όχι δηλαδή με τη μορφή που πρωτοπαρουσιάστηκε στο επίπονα διαμορφωμένο ανταλλακτικό εμπόριο ανάμεσα σε δύο πρωτόγονες κοινότητες, θα το δούμε με δύο όψεις: την ανταλλακτική του αξία και την αξία χρήσης του". Η εμπορευματική μορφή του προϊόντος της εργασίας στην αστική κοινωνία προϋποθέτει ορισμένους όρους που έχουν δημιουργηθεί ιστορικά. Το εμπόριο "ανάμεσα σε δύο πρωτόγονες κοινότητες" δεν συνιστά, εδώ, μία συγκρίσιμη αναλογία. Δεν αναφερόμαστε, δηλαδή, σε "δυστορικές κατηγορίες" αλλά σε κατηγοριοποιήσεις ιστορικά προσδιορισμένων κοινωνικών σχέσεων.

Σύμφωνα με τον Marx: "[η ανταλλακτική αξία] δεν μπορεί να υπάρχει αλλιώς παρά ως αφηρημένη, μονόπλευρη σχέση ενός ήδη δεδομένου, συγκεκριμένου ζωντανού όλου. Αντίθετα, [η ανταλλακτική αξία] ως κατηγορία, έχει

προκατακλυσμιαία ύπαρξη". Η διατύπωση του Engels είναι στο σημείο αυτό προβληματική, με την έννοια ότι μπορεί κανείς να της προσδώσει μιά ερμηνεία που θα υπονοούσε μιά γραμμική εξελικτική αντίληψη σχετικά με την ιστορική πρόβαση. Λέγοντας ανταλλαγή, εμπόριο, ομιλία, γλώσσα δεν αναφερόμαστε λοιπόν -εφ'όσον θέλουμε να παραμείνουμε μέσα στο ερμηνευτικό σχήμα που οργανώνει η μαρξική ανάλυση- στις κατηγορίες "ανταλλαγή", "εμπόριο", "ομιλία" κλπ., αλλά σε ιστορικές μορφές, που αναπαριστούν -ως αφαίρεση- μιά παράμετρο της σύνθετης δραστηριότητας που πραγματοποιείται μέσα στα πλαίσια ορισμένης συνάφειας.

Ακόμα περισσότερο, η γλώσσα διαμορφώνεται και παράγει νέες σημασίες, καθώς γενικεύονται και παγιώνονται οι μεταλλαγές και οι ασυνέχειες που χαρακτηρίζουν μιά κοινωνική πρόβαση, όπως η αστική ανέλιξη.

"Για τον αστό είναι πολύ πιο εύκολο να αποδείξει με βάση τη γλώσσα του την ταυτότητα των εμπορικών, των ατομικών ή ακόμα και των γενικών ανθρώπινων σχέσεων, γιατί η ίδια αυτή γλώσσα είναι προϊόν της αστικής τάξης, και επομένως οι σχέσεις αγοράς και πώλησης έχουν γίνει τόσο στην πραγματικότητα όσο και στη γλώσσα η βάση όλων των άλλων σχέσεων. Λόγου χάρη: *Propriété* σημαίνει *Eigentum* (ιδιοκτησία) και *Eigenschaft* (ιδιότητα). *Propriety* σημαίνει *Eigentum* και *Eigentumlichkeit* (ιδιομορφία). Το *Eigen* (δικό μου) έχει εμπορική έννοια και ατομική έννοια. Τα *Valeur*, *Value*, *Wert* (αξία), τα

Commerce, Verkehr (επικοινωνία), τα Echange, Exchange, Austausch (ανταλλαγή), είναι όροι που χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν τόσο εμπορικές σχέσεις, όσο και σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους. Το ίδιο συμβαίνει σε όλες τις σύγχρονες γλώσσες." (Engels & Marx, 1845-6:I.323).

Κεφάλαιο IV

ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ (1) : ΑΞΙΑ ΧΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΞΙΑ

"Η κυριότερη δυσκολία στην ανάλυση του χρήματος υπερνικήθηκε μόλις κατανοήσαμε πως το χρήμα καταγόταν απ' αυτό το ίδιο το εμπόρευμα."

Marx, 1859:73.

Η ανάλυση της εμπορευματικής μορφής έχει καθοριστική σημασία για την ανάπτυξη της μαρξικής κριτικής στην Πολιτική Οικονομία. Θα επιχειρήσουμε μία προσέγγιση της ανάλυσης αυτής, ακολουθώντας τους συλλογισμούς και την ανάπτυξη του Marx στις κριτικές σημειώσεις του για την "Πολιτική Οικονομία" του Adolph Wagner¹ (Marx, 1880).

1. Παρατίθεται -εκτός κειμένου- ολόκληρο το απόσπασμα από το Anti-Wagner, που θα μας απασχολήσει στο κεφάλαιο αυτό- (Marx, 1880:1532 κ.ε.), και που αναφέρεται στη διαπραγμάτευση και στην ανάλυση του εμπορεύματος από τον Adolph Wagner, και μέσω αυτών στις σχετικές αναπτύξεις του Albert Schäffle του Johann Karl Rodbertus-Jaketzow:
"(...) Αξία. Κατά τον κ. Wagner, η θεωρία της αξίας του

Στο κείμενο αυτό επιχειρείται μία επαναδιατύπωση της ανάλυσης του εμπορεύματος, με τρόπο που να διευκρινίζονται ορισμένες από τις αναλύσεις του πρώτου μέρους του Α' Τόμου του "Κεφαλαίου". Πρόκειται για μία επανατοποθέ-

Marx "συνιστά τον ακρογωνιαίο λίθο του σοσιαλιστικού του συστήματος" (σ.45). Καθώς βέβαια ποτέ δεν εγκαθίδρυσα "σοσιαλιστικό σύστημα", δεν έχουμε εδώ παρά μία ανακάλυψη των Wagner, Schäffle e tutti quanti.

Και (ο Wagner) συνεχίζει: "Ο Marx βλέπει στην εργασία την κοινή κοινωνική ουσία της ανταλλακτικής αξίας -τη μόνη που εξετάζει εδώ- και στον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας, το μέτρο της ανταλλακτικής αξίας" κτλ."

Πουθενά δεν μιλώ για την "κοινή κοινωνική ουσία της ανταλλακτικής αξίας". Αντίθετα, λέω πως οι ανταλλακτικές αξίες (σε κάθε περίπτωση χρειάζονται το λιγότερο δύο για να υπάρξει ανταλλακτική αξία) αντιπροσωπεύουν κάτι που τους είναι κοινό, και που είναι εντελώς ανεξάρτητο "από τις αξίες χρήσεις τους"-από τη φυσική τους μορφή-. Αντιπροσωπεύουν δηλαδή την "αξία". Έτσι: "Το κοινό στοιχείο, που εκφράζεται στη σχέση ανταλλαγής ή στην ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων είναι κατά συνέπεια η αξία τους. Στην πορεία της ανάλυσης μας θα επανέλθουμε στην ανταλλακτική αξία, ως μορφή έκφρασης ή αναγκαίο τρόπο εκδήλωσης της αξίας, την οποία ωστόσο θα πρέπει αρχικά να την εξετάσουμε ανεξάρτητα από τη μορφή αυτή."

Δεν λέω λοιπόν ότι η "εργασία" είναι η "κοινή κοινωνική ουσία της ανταλλακτικής αξίας". Και, καθώς διαπραγματεύομαι σε μία ιδιαίτερη παράγραφο, για τη μορφή της αξίας, -δηλαδή την ανάπτυξη της ανταλλακτικής αξίας-, θα ήταν άστοχο να συγχέουμε αυτή τη "μορφή", με την "κοινή κοινωνική ουσία", την εργασία. Με τον ίδιο τρόπο ο κ. Wagner ξεχνά πως θέμα μου είναι μόνο το εμπόρευμα, και πως ούτε η "αξία" ούτε η "ανταλλακτική αξία" συνιστούν ιδιαίτερα θέματα (...).

(σ. 1543-1544) Σημείο αφετηρίας μου είναι η πιο απλή κοινωνική μορφή που παίρνει το προϊόν της εργασίας στη σύγχρονη κοινωνία: το εμπόρευμα. Το εμπόρευμα το αναλύω κατά πρώτο λόγο με τη μορφή υπό την οποία εμφανίζεται. Δείχνω λοιπόν πως υπό τη φυσική του μορφή είναι πριν απ'όλα ένα αντικείμενο χρήσης -με άλλα λόγια, μία αξία χρήσης-, και κατά δεύτερο λόγο, πως είναι φορέας μίας ανταλλακτικής αξίας, πως είναι δηλαδή το ίδιο, από τη σκοπιά αυτή, μία "ανταλλακτική αξία". Προχωρώντας την ανάλυσή του αντιλαμβάνομαι πως δεν είναι παρά μία "μορφή εμφάνισης", μία αυτόματη αναπαράσταση της αξίας που περιέχεται μέσα στο εμπόρευμα και τότε πιά προχωρώ στην ανάλυση αυτής της αξίας. Γι'αυτό μπορεί κανένας να διαβάσει: [σ.36, β' έκδοση, ό.π., τομ.Ι, σ.74.] "Όταν στην εισαγωγή αυτού του κεφαλαίου, χρησιμοποιώντας την τρέχουσα γλώσσα, είπαμε ότι το εμπόρευμα είναι αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία, εκείνη η διατύπωση, αν την πάρουμε κατά γράμμα, ήταν λανθασμένη. Το εμπόρευμα είναι

τηση, που ο Marx θεωρεί αναγκαία, όχι ως θεωρητική αναδιπλώση από τις πρώτες επεξεργασίες του, αλλά ως επαναδιατύπωσή τους, με τρόπο που να ενσωματώνει διευκρινήσεις επιβεβλημένες από τη μεταγραφή των αρχικών

αξία χρήσης ή αντικείμενο χρήσης και "αξία". Το εμπόρευμα παρουσιάζεται διττό, έτσι όπως είναι δηλαδή, μόλις η αξία του αποκτήσει δική της μορφή εμφάνισης, διαφοροποιημένη από τη φυσική του μορφή, τη μορφή δηλαδή της ανταλλακτικής αξίας." Δεν διασπώ λοιπόν την αξία σε αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία ως αντιθέσεις, στις οποίες θα μπορούσε να επιμεριστεί η αφαίρεση "αξία". Το εμπόρευμα, δηλαδή η συγκεκριμένη κοινωνική μορφή εμφάνισης του προϊόντος της εργασίας, είναι εκείνο που αποτελεί αφ' ενός αξία χρήσης και αφ' ετέρου "αξία" -κι όχι ανταλλακτική αξία, γιατί η απλή μορφή εμφάνισής του δεν μπορεί να αποτελεί και το περιεχόμενό του- (...).

Όταν πρόκειται να αναλύσουμε το "εμπόρευμα" (το απλούστερο από τα συγκεκριμένα οικονομικά δεδομένα), πρέπει να ξεχωρίσουμε όλες τις σχέσεις που δεν αναφέρονται στο αντικείμενο της ανάλυσης. (...σ.1545...) Κατά την ανάλυση του εμπορεύματος δεν αρκούμαι στη διττή μορφή με την οποία παρουσιάζεται, αλλά οδηγούμαι ταυτόχρονα στο συμπέρασμα πως η διττή ύπαρξη του εμπορεύματος αντανακλά τον διττό χαρακτήρα της εργασίας, από την οποία παράγεται: την χρήσιμη εργασία, δηλαδή τις συγκεκριμένες μορφές εργασίας που δημιουργούν αξίες χρήσης, και την αφηρημένη εργασία, την εργασία δηλαδή ως κατανάλωση της εργασιακής δύναμης που είναι ανεξάρτητη από τον ιδιαίτερο "χρήσιμο" τρόπο με τον οποίο καταναλώθηκε (πρόκειται για τη βάση της ανάλυσης της παραγωγικής διαδικασίας). Κατά την ανάπτυξη της αξιακής μορφής του εμπορεύματος και, τελικά, της χρηματικής του μορφής, δηλαδή του χρήματος, η αξία ενός εμπορεύματος εκφράζεται μέσα στην αξία χρήσης, δηλαδή στη φυσική μορφή του άλλου εμπορεύματος: η ίδια η υπεραξία απορρέει από μια "ιδιαιτερή" αξία χρήσης, από την εργασιακή δύναμη, στην οποία και ανήκει αποκλειστικά. Συνεπώς η αξία χρήσης για μένα παίζει έναν ρόλο πολύ διαφορετικά σημαντικό απ' ότι στην παραδοσιακή πολιτική οικονομία. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί πως δεν καταλήγουμε σε αποτέλεσμα παρά στον βαθμό που μια τέτοια ανάλυση απορρέει από δεδομένα οικονομικά φαινόμενα κι όχι από μια ατέρμονη εκλογίκευση εννοιών ή όρων όπως "αξία χρήσης" και "αξία".

Γι' αυτό και στην ανάλυση του εμπορεύματος, ακόμα και σ' ότι αφορά στην αξία χρήσης, δεν επισυνάπτονται με άμεσο τρόπο ορισμοί του "κεφαλαίου". Αυτοί οι ορισμοί δεν θα μπορούσαν να είναι παρά καθαρές ασυναρτησίες εφ' όσον θα παραμέναμε περιορισμένοι στην ανάλυση των στοιχείων του εμπορεύματος.

(σ. 1546) Αυτός μάλιστα ο *vir obscurus* δεν έδωσε καν σημασία στο γεγονός πως η αναλυτική μου μέθοδος -της οποίας αφετηρία δεν είναι σε καμία περίπτωση ο "Άνθρω-

διατυπώσεών του σε "θεωρητικές κατασκευές" οικονομολόγων όπως ο Rodbertus, ο Schaffle ο Wagner κ.α. Υπάρχουν τρεις βασικοί λόγοι για τους οποίους επιλέγεται το Anti-Wagner ως πρότυπο οργάνωσης της αναφοράς και του ερμηνευτικού σχολιασμού προγενέστερων διατυπώσεων του Karl Marx για το εμπόρευμα:

πος", αλλά μία δεδομένη με οικονομικούς όρους κοινωνική περίοδος-, είναι ολότελα ξένη προς την μέθοδο των γερμανών καθηγητών που αναλώνεται στο να συνδέει έννοιες μεταξύ τους.

(σ. 1548) Σύμφωνα με τον Rodbertus "δεν υπάρχει παρά μία μορφή αξίας, κι αυτή είναι η αξία χρήσης. Αυτή είναι είτε ατομική είτε κοινωνική. Η πρώτη τοποθετείται απέναντι στο άτομο και στις ανάγκες του, που αποτελούν αφαίρεση που προκύπτει από κάθε κοινωνική οργάνωση".

Πρόκειται για πλήρη σύγχυση! Στο Κεφάλαιο ειπώθηκε αντίθετα, ότι η εργασιακή πρόβαση, ως δραστηριότητα προορισμένη να παράξει αξίες χρήσης, κλπ., είναι ταυτόχρονα κοινή σε κάθε κοινωνική μορφή (της ανθρωπίνης ζωής) και ανεξάρτητη από κάθε μία τους. Κατ'αρχήν το άτομο δεν βρίσκεται απέναντι στην έννοια "αξία χρήσης", αλλά απέναντι σε συγκεκριμένες αξίες χρήσης, (...) στα πλαίσια μίας αυστηρά προσδιορισμένης "κοινωνικής οργάνωσης".

Συνεχίζει ο Rodbertus: "Η δεύτερη αξία χρήσης είναι εκείνη που διαθέτει ένας κοινωνικός οργανισμός που αποτελείται από πολλούς ατομικούς οργανισμούς ή άτομα. (...) Η ανταλλακτική αξία δεν είναι παρά το περίβλημα και το ιστορικό επίχρυσμα της κοινωνικής αξίας χρήσης μίας δεδομένης ιστορικής περιόδου. Αντιπαραβάλλοντας ως λογική αντίθεση στην αξία χρήσης μία ανταλλακτική αξία, αντιπαραθέτουμε μία λογική έννοια σε μία ιστορική έννοια, πράγμα το οποίο δεν είναι καθόλου λογικό.."

Ποιός δημιουργεί λογικές αντιθέσεις; Ο κ. Rodbertus, για τον οποίον η "αξία χρήσης" και η "ανταλλακτική αξία" δεν είναι από τη φύση τους και οι δύο τους παρά απλές "έννοιες". Τελικά (...) κάθε εμπόρευμα ακολουθεί εκείνη την παράλογη πρόβαση κατά την οποία διαφοροποιείται ως "αγαθό", ως "αξία χρήσης", -βαμβάκι, νήμα, σίδερο, σιτάρι κτλ-, αντιπροσωπεύοντας έτσι ένα "αγαθό", που από κάθε άποψη είναι ποιοτικά διαφορετικό από κάθε άλλο αντικείμενο. Η τιμή του αντίθετα αντιπροσωπεύει κάτι ποιοτικά ταυτόσημο και ποσοτικά διαφορετικό ως προς το ίδιο αυτό αντικείμενο. Εμφανίζεται υπό τη φυσική μορφή του σε όποιον το έχει ανάγκη, κι ακόμα, με τη μορφή της αξίας, εντελώς διαφορετική από την προηγούμενη και "κοινή" για κάθε εμπόρευμα, δηλαδή ως ανταλλακτική αξία. Δεν είναι λοιπόν μία άλογη αντίθεση παρά μόνο για τον Rodbertus και τον περίγυρό του (...) που δεν ξεκινούν από το "κοινωνικό αντικείμενο", το εμπόρευμα, αλλά

1. Πρόκειται για ένα από τα κείμενα της τελευταίας περιόδου του Marx. Αυτό στη σημερινή συνάφεια ανάγνωσης του μαρξικού λόγου απαντά σε δύο διαφορετικού τύπου προσεγγίσεις του έργου του Marx. Σ' εκείνη που αναζητά τη "μαρξιστική τομή στη μαρξική σκέψη" στα λεγόμενα "ώριμα" έργα, στα οποία διακρίνει και από τα οποία αποδεδειγμένα ένα ολοποιοό σχήμα ερμηνείας και ένα σχέδιο αναδιοργάνωσης του κόσμου. Και -στον αντίποδα αυτής της αντίληψης- στην προσέγγιση που ανακαλύπτει στις "νεανικές γραφές" έναν λόγο περί της "ουσίας του ανθρώπου", υποτάσσοντας έτσι το περιεχόμενο της μαρξικής κριτικής στη μορφολογία της διατύπωσής της, και μέσω αυτής, στους περιορισμούς του μετα-εγγελιανού λόγου. Το "Anti -Wagner" είναι ένα κείμενο που δεν μπορεί να καταταχθεί στα λεγόμενα "οικονομικά έργα" του Marx: Στο μεγαλύτερό του μέρος αναφέρεται σε προβλήματα που αφορούν στην ιδεολογία, στη γλώσσα, στη σχέση μεθόδου και αντικειμένου της έρευνας, και τελικά αντιμετωπίζει -σχετικά με τις αναλύσεις του για το εμπόρευμα και της αξίας- την πολεμική υποδοχή των πρώτων εκδόσεων του "Κεφαλαίου" από τους οικονομολογικούς και πανεπιστημιακούς κύκλους της Γερμανίας -στις λίγες περιπτώσεις όπου παραβιάστηκε η σιωπηρή του αντιμετώπιση-.

2. Ο δεύτερος σημαντικός λόγος επιλογής του "Anti-Wagner" είναι το γεγονός πως στο κείμενο αυτό μπορεί κανένας να αναγνωρίσει δίπλα στις αυστηρές πολεμικές

από την "έννοια" της αξίας, την οποία τέμνουν και φιλονικούν μετά προσπαθώντας να μάθουν ποιο από τα δύο φαντάσματα είναι το αληθινό (...)".

προτάσεις υποστήριξης των "θέσεων" του "Κεφαλαίου", διατυπώσεις που παραπέμπουν με εντυπωσιακή πιστότητα στις αναπτύξεις που χαρακτηρίζουν τα "χειρόγραφα του 1844" και τη "Γερμανική Ιδεολογία".

3. Τέλος, -κι αυτός είναι ο τρίτος και σημαντικότερος ίσως λόγος επιλογής του "Anti-Wagner" ως κειμένου αναφοράς- πρόκειται για μία γραφή, όπου ο Marx τοποθετεί τους περιορισμούς βάσει των οποίων ο ίδιος σημασιολογεί τις διατυπώσεις του. Πρόκειται για έναν μετα-λόγο, έναν λόγο που με πρόθεση τη διευκρίνιση, εισάγει στο κείμενο -ως σημείωση a posteriori- τη διανοητική συνάφεια της γραφής του. Ας δούμε όμως το περίγραμμα αυτής της όψιμης αυτο-οριοθέτησης της μαρξικής γραφής, που οργανώνεται γύρω από τέσσερεις θεωρητικές προτάσεις σχετικά με την ανάλυση του εμπορεύματος.

1^η Πρόταση

" Το σημείο αφετηρίας μου είναι η πιο απλή κοινωνική μορφή που παίρνει το προϊόν της εργασίας στη σύγχρονη κοινωνία: το εμπόρευμα [το απλούστερο από τα συγκεκριμένα οικονομικά δεδομένα]. Το εμπόρευμα το αναλύω κατά πρώτο λόγο με τη μορφή υπό την οποία εμφανίζεται. Δείχνω λοιπόν πως υπό τη φυσική του μορφή είναι πριν απ' όλα ένα αντικείμενο χρήσης - με άλλα λόγια, μία αξία χρήσης -, και κατά δεύτερο λόγο, πως είναι φορέας μίας ανταλλακτικής αξίας, πως είναι δηλαδή το ίδιο, από τη σκοπιά αυτή, μία "ανταλλακτική αξία". (...) Προχωρώντας την ανάλυσή του αντιλαμβάνομαι πως δεν είναι παρά μία "μορφή εμφάνισης" μία αυτόματη αναπαράσταση της αξίας που περιέχεται μέσα στο εμπόρευμα και τότε πιά προχωρώ στην ανάλυση της αξίας."

K.Marx, Το Κεφάλαιο
I:74

Όταν στην εισαγωγή αυτού του κεφαλαίου, χρησιμοποιώντας την τρέχουσα γλώσσα, είπαμε ότι το εμπόρευμα είναι αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία, εκείνη η διατύπωση, αν την πάρουμε κατά γράμμα, ήταν λανθασμένη. Το εμπόρευμα είναι αξία χρήσης ή αντικείμενο χρήσης και "αξία". Το εμπόρευμα παρουσιάζεται διττό, δηλαδή αυτό που είναι, μόλις η αξία του αποκτήσει δική της μορφή εμφάνισης, διαφορετική από τη φυσική του μορφή, μόλις αποκτήσει δηλαδή τη μορφή της ανταλλακτικής αξίας. Τη μορφή αυτή δεν την έχει ποτέ όταν το εξετάζουμε μεμονωμένα. Την αποκτά μόνο μέσα στην αξιακή ή ανταλλακτική σχέση με κάποιο δεύτερο, διαφορετικό εμπόρευμα.

"Το εμπόρευμα παρουσιάζεται διττό, έτσι όπως είναι δηλαδή, μόλις η αξία του αποκτήσει δική της μορφή εμφάνισης, διαφοροποιημένη από τη φυσική του μορφή, τη μορφή δηλαδή της ανταλλακτικής αξίας. Δεν διασπώ λοιπόν την αξία σε αξία χρήσης και ανταλλακτική

αξία ως αντιθέσεις, στις οποίες θα μπορούσε να επιμεριστεί η αφαίρεση "αξία". Το εμπόρευμα, δηλαδή η συγκεκριμένη κοινωνική μορφή εμφάνισης του προϊόντος της εργασίας, είναι εκείνο που αποτελεί αφ' ενός αξία χρήσης και αφ' ετέρου "αξία", και όχι ανταλλακτική αξία, γιατί η απλή μορφή εμφάνισής του δεν μπορεί να αποτελεί και το περιεχόμενό του."

2^η Πρόταση

"(...) γιά μένα η "αξία" ενός εμπορεύματος δεν είναι ούτε η αξία χρήσης του ούτε η ανταλλακτική του αξία (ό.π.:1544).

K.Marx, GRUNDRISSE
I:171 κ.ε.

'Όταν ένα εμπόρευμα γίνεται ανταλλακτική αξία αποκτά ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό: πρέπει να αποκτήσει απέναντι σε όλα τα άλλα εμπορεύματα το προνόμιο να αντιπροσωπεύει και να συμβολίζει την ανταλλακτική τους αξία. Πρέπει δηλαδή να γίνει χρήμα. Από την ίδια τη φύση της ανταλλακτικής αξίας απορρέει το γεγονός ότι η χρηματική ιδιότητα όλων των εμπορευμάτων εκφράζεται μέσα σε ένα ιδιαίτερο εμπόρευμα, στο χρήμα (...). Το χρήμα αποτελεί την ιδιαίτερη διαμεσολάβηση, προς την οποία συγκλίνουν οι ανταλλακτικές αξίες και αποκτούν μέσω αυτού, μιά μορφή που αντιστοιχεί στην οικουμενική τους λειτουργία.

Κατά την ανάλυση του εμπορεύματος δεν περιορίζομαι στη διττή μορφή με την οποία παρουσιάζεται, αλλά οδηγούμαι ταυτόχρονα στο συμπέρασμα πως η διττή ύπαρξη του εμπορεύματος αντανακλά τον διττό χαρακτήρα της εργασίας, από την οποία παράγεται: την χρήσιμη εργασία, δηλαδή τις συγκεκριμένες μορφές εργασίας που δημιουργούν αξίες χρήσης, και την αφηρημένη εργασία, την εργασία δηλαδή ως

κατανάλωση της εργασιακής δύναμης που είναι ανεξάρτητη από τον ιδιαίτερο "χρήσιμο" τρόπο με τον οποίο καταναλώθηκε (πρόκειται για τη βάση της ανάλυσης της παραγωγικής διαδικασίας). Κατά την ανάπτυξη της αξιακής μορφής του εμπορεύματος και, τελικά, της χρηματικής του μορφής, δηλαδή του χρήματος, η αξία ενός εμπορεύματος εκφράζεται μέσα στην αξία χρήσης, δηλαδή στη φυσική μορφή του άλλου εμπορεύματος: η ίδια η υπεραξία απορρέει από μία "ιδιαίτερη" αξία χρήσης, από την εργασιακή δύναμη, στην οποία και ανήκει αποκλειστικά. Συνεπώς η αξία χρήσης για μένα παίζει έναν ρόλο πολύ σημαντικό και ολότελα διαφορετικό απ' ό,τι στην παραδοσιακή Πολιτική Οικονομία.

3^η Πρόταση

"Ούτε η "αξία" ούτε η "ανταλλακτική αξία" συνιστούν ιδιαίτερα θέματα στη ανάλυσή μου. Μόνο το εμπόρευμα αποτέλεσε αντικείμενο [της εργασίας] μου. Το άτομο δεν βρίσκεται κατ'αρχήν απέναντι στην έννοια "αξία χρήσης", αλλά απέναντι σε συγκεκριμένες αξίες χρήσης, (...) στα πλαίσια μίας αυστηρά προσδιορισμένης "κοινωνικής οργάνωσης". (...) Στο Κεφάλαιο ειπώθηκε ότι η εργασιακή πρόβαση, ως δραστηριότητα προορισμένη να παράξει αξίες χρήσης κλπ., είναι ταυτόχρονα κοινή σε κάθε κοινωνική μορφή (της ανθρώπινης ζωής) και ανεξάρτητη από κάθε μία τους. (...) [Για να καταλήξει λοιπόν η ανάλυση

σε αποτέλεσμα, οφείλει να] απορρέει από δεδομένα οικονομικά φαινόμενα κι όχι από μία ατέρμονη εκλογίκευση εννοιών ή όρων όπως "αξία χρήσης" και "αξία".

Fr. Engels & K. Marx,
Γερμανική Ιδεολογία
I:323

Για τον αστό είναι πολύ εύκολο να αποδείξει με βάση τη γλώσσα του την ταυτότητα των εμπορικών, των ατομικών ή ακόμα και των γενικών ανθρώπινων σχέσεων, γιατί η ίδια αυτή γλώσσα είναι προϊόν της αστικής τάξης, και επομένως οι σχέσεις αγοράς και πώλησης έχουν γίνει τόσο στην πραγματικότητα όσο και στη γλώσσα η βάση όλων των άλλων σχέσεων. Λόγου χάρι: Propriété σημαίνει Eigentum (ιδιοκτησία) και Eigenschaft (ιδιότητα). Propriety σημαίνει Eigentum και Eigentümlichkeit (ιδιομορφία). Το Eigen (δικό μου) έχει εμπορική έννοια και ατομική έννοια. Τα Valeur, Value, Wert (αξία), τα Commerce, Verkehr (επικοινωνία), τα Echange, Exchange, Austausch (ανταλλαγή), είναι όροι που χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν τόσο εμπορικές σχέσεις, όσο και σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους. Το ίδιο συμβαίνει και σε όλες τις σύγχρονες γλώσσες."

Η αναλυτική μου μέθοδος έχει ως αφετηρία μία καθορισμένη -με οικονομικούς όρους- κοινωνική

1. Προβλ. Anti-Wagner, ό.π. 1541, σημείωση (α) (Marx): "A l'exemple de Rau, Wagner pouvait prouver, en se référant à l' "usage allemand", que "distinguer" (relever), en tant que "biens", des choses du monde extérieur qui sont des moyens de satisfaire les besoins des hommes, peut aussi s'appeler: "attribuer de la valeur" à ces choses; plus encore: voici le mot latin dignitas (dignité) = Würde, Würdigkeit, rang, ect., qui, attribué à des choses, veut aussi dire Wert (Valeur). Dignitas vient de dignus, qui vient du dic, point aut, show, auszeichnen [distinguer], zeigen [désigner]; dignus veut donc dire pointed out [distingué]; d'où aussi digitus, le doigt avec lequel on montre ou on indique une chose; en grec: δάκ-τυλος (finger); en gothique: ge-tecta (dico); en allemand: zeigen; nous pourrions pousser plus loin encore nos "dérivations", en considérant que δεικνυμι ou δεικνύω (révéler, faire apparaître, indiquer) a δέκ (tendre, prendre) pour racine commune avec δέχομαι (tendre, prendre).

Συγκρ. A.Compte, *Système de politique positive*, τ. II, "Statistique sociale". εκδ.5^η, Παρίσι, Siège de la société positiviste, 1929, σ.254 κ.ε. Προβλ. την ανάπτυξη που επιχειρεί ο Pierre Bourdieu στο έργο του: *Ce que parler veut dire; L'économie des échanges linguistiques*, Παρίσι, Fayard, 1982, σ.23 κ.ε.

περίοδο και είναι ολότελα ξένη προς τη μέθοδο των γερμανών καθηγητών, που αναλώνονται στο να συνδέουν έννοιες μεταξύ τους. (...) Γι' αυτό και στην ανάλυση του εμπορεύματος, ακόμα και σ' ό,τι αφορά στην αξία χρήσης, δεν επισυνάπτονται με άμεσο τρόπο ορισμοί του "κεφαλαίου". Αυτοί οι ορισμοί δεν θα μπορούσαν να είναι παρά καθαρές ασυναρτησίες εφ' όσον θα παραμέναμε περιορισμένοι στην ανάλυση των στοιχείων του εμπορεύματος.

4^η Πρόταση

"Πουθενά δεν μιλώ για την "κοινή κοινωνική ουσία της ανταλλακτικής αξίας". Αντίθετα, λέω πως οι ανταλλακτικές αξίες αντιπροσωπεύουν κάτι που έχουν μεταξύ του κοινό: την "αξία". Το κοινό στοιχείο, που εκφράζεται στη σχέση ανταλλαγής ή στην ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων είναι κατά συνέπεια η αξία του."

K.Marx, Το Κεφάλαιο
I:52

(...) Αν κάνουμε αφαίρεση από την αξία χρήσης του εμπορεύματος, κάνουμε αφαίρεση και από τα συστατικά μέρη και τις μορφές του σώματός του που το καθιστούν αξία χρήσης. (...) Μαζί με τον ωφέλιμο χαρακτήρα των προϊόντων των εργασιών, εξαφανίζεται και ο ωφέλιμος χαρακτήρας της ίδιας της εργασίας που περιέχεται σ' αυτά. Εξαφανίζεται επομένως η συγκεκριμένη μορφή της κάθε εργασίας (...) έχουν όλες αναχθεί σε αφηρημένη ανθρώπινη εργασία. Ας εξετάσουμε το residuum των προϊόντων της εργασίας: Απ' αυτά δεν έμεινε παρά μόνο η ίδια η φανταστική αντικειμενικότητα, ένα απλό πηγάδι αδιαφοροποίητης ανθρώπινης εργασίας (...) ως αποκρυστάλλωμα αυτής της κοινωνικής ουσίας που είναι κοινή για όλα τα εμπορεύματα, οι αξίες είναι αξίες εμπορευμάτων. (...) Η αξία του εμπορεύματος είναι ό,τι κοινό εκφράζεται στην ανταλλακτική σχέση ή στην ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος.

"(...) για τον K.Roßbertus, η "αξία χρήσης" και η "ανταλλακτική αξία" δεν είναι από τη φύση τους και

οι δυό τους παρά απλές "έννοιες". Τελικά (...) κάθε εμπόρευμα ακολουθεί εκείνη την παράλογη πρόβαση κατά την οποία διαφοροποιείται ως "αγαθό", ως "αξία χρήσης", -βαμβάκι, νήμα, σίδερο, σιτάρι κτλ-, αντιπροσωπεύοντας έτσι ένα "αγαθό", που από κάθε άποψη είναι ποιοτικά διαφορετικό από κάθε άλλο αντικείμενο. Η τιμή του αντίθετα αντιπροσωπεύει κάτι ποιοτικά ταυτόσημο και ποσοτικά διαφορετικό ως προς το ίδιο αυτό αντικείμενο. Εμφανίζεται υπό τη φυσική μορφή του σε όποιον το έχει ανάγκη, κι ακόμα, με τη μορφή της αξίας, εντελώς διαφορετική από την προηγούμενη και "κοινή" για κάθε εμπόρευμα, δηλαδή ως ανταλλακτική αξία. Δεν είναι λοιπόν μιά παράλογη αντίθεση παρά μόνο [για' κείνους που αντι] να ξεκινούν από το "κοινωνικό αντικείμενο", το εμπόρευμα, ξεκινούν από την "έννοια" της αξίας, την οποία τέμνουν και φιλονικούν μετά προσπαθώντας να μάθουν ποιο από τα δύο φαντάσματα είναι το αληθινό."

Με πλαίσιο τις παραπάνω "προτάσεις", θα εξετάσουμε τις διατυπώσεις του Marx σχετικά με το εμπόρευμα και την ανταλλακτική πρόβαση στην αστική κοινωνία. Τρεις είναι οι βασικές ενότητες ανάπτυξης και "μετα-γραφής" της μαρξικής ανάλυσης του εμπορεύματος: α. μελέτη του προβλήματος της "διττής υπόστασης του εμπορεύματος", β. ο "φετιχισμός του εμπορεύματος" και η "αλλοτρίωση" και γ. η "μορφή της αξίας.

* Για να κατανοήσει κανείς την ανταλλαγή, θα πρέπει πρώτα να κατανοήσει τον καταμερισμό της εργασίας. Και για να κατανοήσει τον καταμερισμό της εργασίας, πρέπει πρώτα να κατανοήσει τις ανάγκες που επιβάλλουν αυτόν τον καταμερισμό εργασίας.

MARX (1845:29)

Η πρόταξη της ανάλυσης του εμπορεύματος στο "Κεφάλαιο" και στην "Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας"¹

1. Σχετικά με τη σημασία της ανάλυσης της εμπορευματικής μορφής για τη μαρξική κριτική. Βλ. Georg Lukacs, "Η πραγμοποίηση και η συνείδηση του προλεταριάτου", στο: Ιστορία και ταξική συνείδηση, Αθήνα, Οδυσσέας, 1975, σ.149. "Όχι τυχαία, και τα δύο μεγάλα έργα της ωριμότητας του Marx, που επιχειρούν να παρουσιάσουν την κεφαλαιοκρατική κοινωνία στο σύνολο της και να δείξουν τον βαθύτερο χαρακτήρα της, ξεκινούν με την ανάλυση του εμπορεύματος. Πράγματι, δεν υπάρχει πρόβλημα, σ' αυτή τη βαθμίδα ανάπτυξης της ανθρωπότητας, που να μην πρέπει να αναζητηθεί στη λύση του αινίγματος της δομής του εμπορεύματος. Βέβαια, αυτή η καθολικότητα του προβλήματος γίνεται δεκτή μόνο εφ' όσον αυτό τοποθετηθεί με την ευρύτητα εκείνη και τη βαθύτητα που κατέχει στο έργο του Marx: αν το πρόβλημα του εμπορεύματος δεν εμφανίζεται μόνο ως ιδιαίτερο, ούτε απλά ως κεντρικό, πρόβλημα της οικονομίας -νοουμένης σαν ιδιαίτερης επιστήμης-, αλλά ως κεντρικό δομικό πρόβλημα της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής της. Μόνο σ' αυτή την περίπτωση, πράγματι, μπορεί να ανακαλυφθεί στη δομή της εμπορευματικής σχέσης το πρότυπο κάθε μορφής αντικειμενικοποίησης και κάθε αντίστοιχης μορφής υποκειμενικότητας στην αστική κοινωνία."

θεραπεύει, καθώς είδαμε, μία ιδιαίτερη λογική τόσο της οργάνωσης-συγγραφής όσο και της έκθεσης της κριτικής που ασκεί ο Karl Marx στην Πολιτική Οικονομία. Μιλήσαμε ήδη για τις πρώτες αναπτύξεις της ανάλυσης αυτής στα χειρόγραφα του 1844. Μπορούμε τώρα να επιχειρήσουμε, με βάση τις προτάσεις-υποδείξεις, που εκτέθηκαν στις προηγούμενες σελίδες, την ανάγνωση των διατυπώσεων της "Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας", των "Grundrisse" και του "Κεφαλαίου". Ας δούμε ένα απόσπασμα από το τελευταίο:

(...) Το εμπόρευμα είναι πριν απ' όλα ένα εξωτερικό αντικείμενο, που με τις ιδιότητές του ικανοποιεί ανθρώπινες ανάγκες οποιουδήποτε είδους. Κάθε ωφέλιμο αντικείμενο θα πρέπει να το εξετάσουμε από διπλή άποψη: από την άποψη της ποιότητας και από την άποψη της ποσότητας. Η ανακάλυψη των διαφόρων τρόπων χρήσης των πραγμάτων είναι έργο της ιστορίας (...) το ίδιο ισχύει και για την ανακάλυψη των κοινωνικών μέτρων των αντικειμένων χρήσης.

KARL MARX,
1863-6, I:49

Τι ακριβώς θα πρέπει να εννοήσουμε ως "ανθρώπινες ανάγκες" στα κείμενα του Marx; Κατ' αρχήν "είναι αδιάφορο αν πρόκειται για ανάγκες του στομαχιού ή της φαντασίας (...) είναι ακόμα αδιάφορο αν πρόκειται για άμεση ή για έμμεση ανάγκη" (ό.π.). Σ' αυτά τα κείμενα η ανάγκη δεν αντιπροσωπεύει κάποιο "ειδολο-

γικό" χαρακτηριστικό, μία "ιδιότητα" δηλαδή του "Ανθρώπου". Στα κείμενα του Marx, η "ανάγκη" παίρνει έναν χαρακτήρα αυστηρά ιστορικό¹, αντιμετωπίζεται δηλαδή

1. Στο έργο του Nicolas Barbon "A Discourse concerning Coining the New Money Lighter", Answer to Mr Locke's Considerations ... Λονδίνο, 1696, υποστηρίζεται: "Τα πράγματα έχουν μία εσωτερική ιδιότητα (virtue, αυτή είναι η ιδιαίτερη έκφραση που χρησιμοποιεί για την αξία χρήσης ο Barbon), που είναι παντού η ίδια, όπως η ιδιότητα του μαγνήτη να έλκει το σίδερο". Ο Marx (σημ.3) σχολιάζει αυτή την πρόταση: "Η ιδιότητα του μαγνήτη να

αποκλειστικά στα πλαίσια ενός ιστορικού κοινωνικού σχηματισμού, όπου αναδεικνύεται και μορφοποιείται σε αναφορά προς την "ιστορικότητά του" (εδώ με την έννοια που δίνει στον όρο ο Alain Touraine¹) και όπου θεραπεύεται μέσω της ενεργητικής ανάδειξης, παραγωγής και οικειοποίησης "αξιών χρήσης".

Ενώ αποτελεί "κοινό τόπο" η άποψη για τον ιστορικό χαρακτήρα της "ανταλλακτικής αξίας", η "αξία χρήσης" αντιμετωπίζεται ως διιστορική "ιδιότητα των πραγμάτων", που ανταποκρίνονται σε αντικειμενικές ανάγκες, "αυθεντικές", ανάγκες συνυφασμένες με την ανθρώπινη ύπαρξη.²

έλκει το σίδερο έγινε ωφέλιμη μόνο από τότε που με τη βοήθειά της ανακάλυψαν τη μαγνητική πόλωση" ο.π., 49-50.

1. Βλ. Alain Touraine, *La production de la société*, Παρίσι, Seuil, 1973 σ.28 κ.ε., 233 κ.ε. Πρβλ. *La voix et le regard*, Παρίσι, Seuil, 1978, σ. 17-18, καθώς και *Pour la sociologie*, Παρίσι, Seuil, 1974, σ.94 κ.ε.

2. Πρβλ. Agnes Heller, *Η θεωρία των αναγκών στον Μαρξ*, Αθήνα, Εξάντας, 1975, σ.81-82: "Ποιές είναι όμως αυτές οι πραγματικές κοινωνικές ανάγκες; Στον Μαρξ το περιεχόμενο αυτής της κατηγορίας αντιστοιχεί ουσιαστικά στο εμπειρικό ή κοινωνιολογικό περιεχόμενο των απαραίτητων αναγκών. Πρέπει εδώ να τονιστεί όμως ότι αυτό είναι ένας "μέσος όρος", και μάλιστα ο μέσος όρος ατομικών αναγκών (που έχουν αναπτυχθεί ιστορικά, μεταδόθηκαν με το έθιμο και περιέχουν ηθικά στοιχεία). Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια αντικειμενική κατηγορία: ένας δοσμένος άνθρωπος σε μία δοσμένη τάξη και σε μια καθορισμένη εποχή, γεννιέται μέσα σ'ένα σύστημα και μια ιεραρχία αναγκών που έχουν προκατασκευαστεί (αν και συνεχίζουν να εξελίσσονται) από τα έθιμα, από τα ήθη των προηγούμενων γενεών και κυρίως από τα αντικείμενα των αναγκών τους. Ο Μαρξ χρησιμοποιεί αυτό το σύστημα, ανάλογα με τις διάφορες κοινωνίες, με περισσότερο ή λιγότερο εξατομικευμένο τρόπο. Σε καμμία περίπτωση όμως δεν αποτελεί ανεξάρτητη δομή, που βρίσκεται "πάνω" από τα μέλη μιάς τάξης ή μιάς κοινωνίας. Ανάγκη του μεμονωμένου ατόμου είναι αυτό που γνωρίζει και αισθάνεται σαν δική του ανάγκη -άλλες ανάγκες δεν έχει. Γι'αυτό στα Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα, του 1844 ο Μαρξ καταγγέλλει την "έλλειψη αναγκών" της έργατικής τάξης. Το πρόβλημα

Πράγματι, σύμφωνα με τον Marx, στην αστική κοινωνία¹, η "αξία" του εμπορεύματος εκφράζει τον κοινωνικό χαρακτήρα της εργασίας. Η "αξία" του εμπορεύματος δεν είναι παρά μία ιστορικά προσδιορισμένη κοινωνική μορφή της σχέσης με το αντικείμενο.

Πρόκειται για μία ιστορική μορφή, τη συγχρονική θέαση ενός γεγονότος, που αν αντιμετωπιστεί υπό μία διαφορετική οπτική, ισχύει σε όλες τις προγενέστερες μορφές κοινωνίας. Το ίδιο θα πρέπει να πει κανείς και για την "αξία χρήσης" του εμπορεύματος. Πράγματι, η εργασιακή πρόβαση, ως δραστηριότητα προορισμένη να παράξει αξίες χρήσης, κλπ., είναι κοινή σε κάθε κοινωνι-

δεν είναι λοιπόν ότι δήθεν οι εργάτες έχουν επίγνωση των αναγκών που εμφανίζονται με τη μορφή της ζήτησης και όχι των "αληθινών" τους αναγκών που δεν εμφανίζονται μ' αυτή τη μορφή: "Στην τελευταία περίπτωση οι κοινωνικές ανάγκες δεν είναι "ελαστικές". Πρόκειται λοιπόν μάλλον για το ότι οι αληθινές κοινωνικές ανάγκες αντιπροσωπεύουν τις πραγματικές, απόλυτα συνειδητές ανάγκες, ενώ οι "κοινωνικές ανάγκες" που παρουσιάζονται στην αγορά δηλώνουν τη δυνατότητα ικανοποίησης των πρώτων σε μια δοσμένη κοινωνία. Κι εδώ δεν υπάρχει η αντίθεση συνειδητού και ασυνειδητού αλλά, όπως λέει ο Marx στην Αθλιότητα της Φιλοσοφίας, η αντίθεση ανάμεσα στο είναι και το μη είναι, ανάμεσα στην υλοποίηση και τη μη υλοποίηση, ανάμεσα στο ικανοποιήσιμο και το μη ικανοποιήσιμο.

Πρέπει να προσθέσουμε ότι ο Marx εφαρμόζει αυτή την ερμηνεία των κοινωνικών αναγκών μόνο στις υλικές ανάγκες και μόνο σε κείνες από τις μη υλικές που μπορούν ν' αποκτηθούν με τη μεσολάβηση της ανταλλακτικής αξίας. Όσο αφορά τις άλλες ανάγκες, η κατηγορία της "κοινωνικής ανάγκης" μ' αυτή την έννοια είναι εντελώς άσχετη".

1. "Σ' αυτή, και μόνο την αναπτυγμένη ιστορική μορφή -και για όσο καιρό η εργασία θα υφίσταται ως δαπάνη "κοινωνικής" εργασιακής δύναμης- η "αξία" εκφράζει τον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής. Κι αυτό παρ' όλο που ο κοινωνικός χαρακτήρας της παραγωγής υφίσταται επίσης σε κάθε άλλη κοινωνική μορφή, αν και υπό διαφορετική όψη." Marx, 1860:1550.

κή μορφή (της ανθρώπινης ζωής) και, ταυτόχρονα, είναι ανεξάρτητη από κάθε μιά τους, εφ'όσον, το άτομο δεν βρίσκεται κατ'αρχήν απέναντι στην κατηγορία "αξία χρήσης", αλλά απέναντι σε συγκεκριμένες αξίες χρήσης, στα πλαίσια μίας αυστηρά προσδιορισμένης "κοινωνικής οργάνωσης" (Βλ. Marx, 1880:1550-1551). Έτσι, αν και η "ανταλλακτική αξία, ως κατηγορία, έχει προκατακλυσμιαία ύπαρξη", η πραγματική, η υλική σχέση της ανταλλακτικής αξίας δεν μπορεί να υπάρξει παρά ως αφηρημένη, μονόπλευρη σχέση ενός ζωντανού όλου (Βλ. Marx, 1857-8:I.62).

Με αυτή την έννοια η "αξία χρήσης" δεν είναι "ιδιότητα των πραγμάτων", δεν είναι μιά εσωτερική "ουσία" των αντι-κειμένων του "Ανθρώπου", αλλά η κοινωνικά δημιουργημένη σχέση των "πραγματικών ανθρώπων" με το "αντικείμενο" καθώς και η αναπαράσταση αυτής της σχέσης στη συλλογική συνείδηση και στις νοοτροπίες.¹

Η "αξία χρήσης" λοιπόν, στα κείμενα του Marx, δεν αντιμετωπίζεται ως "ιδιότητα του αντικειμένου", αλλά ως ιστορική κοινωνική θέαση της -δυνάμει- οικειοποίησης αυτού του αντι-κειμένου. Ας θυμηθούμε πάλι μιά πρόταση από το "Anti-Wagner": "πολύ δύσκολα θα μπορούσε το πρόβατο να φανταστεί ότι το γεγονός ότι είναι φαγώσιμο από τον άνθρωπο, υπολογίζεται μεταξύ των "χρήσιμων" ιδιοτήτων του" (ό.π.:1539).

1. Πρβλ. ανωτέρω, Κεφάλαιο, II-i, όπου η διαπραγμάτευση του αποσπάσματος από τα "Χειρόγραφα 1844" σχετικά με την πολυμορφία των αισθημάτων και την ποικιλία των μορφών έκφρασής τους (Βλ. Marx, 1844:114).

Τελικά "οι άνθρωποι, οικειοποιούμενοι στην πρακτική τους τα πράγματα που τους είναι χρήσιμα, τους αποδίδουν αυτόν τον χρήσιμο χαρακτήρα, σαν να ήταν ίδιο χαρακτηριστικό των πραγμάτων αυτών, σαν να ήταν ο "χρήσιμος χαρακτήρας" η "ουσία του αντικειμένου" (Πρβλ. ό.π.).

Στα κείμενα του Marx, τέλος, δεν έχουμε να κάνουμε με την έννοια: "αξία χρήσης". Αντίθετα, πρόκειται για μία ανάλυση των πραγματικών αντικείμενων χρήσης, που σημασιοδοτούνται -εγκαλούν δηλαδή μία πρακτική σημασία- αποκλειστικά σε αναφορά προς την ορισμένη κοινωνική συνάφεια στα πλαίσια της οποίας είναι κοινωνικά οικειοποιήσιμα. Όσες δυνατές συνάφειες αυτής της σχέσης οικειοποίησης με το αντι-κείμενο της κοινωνικής ύπαρξης, τόσες πιθανές διαφορετικές σημασίες της αξίας χρήσης¹.

Η αξία χρήσης λοιπόν, δεν είναι μία αυθαίρετη μορφή-φορέας σημασιών ανεξάρτητων από την ίδια τη σχέση του αντικειμένου με την κοινωνική δραστηριότητα. Η "αξία χρήσης" αναπαριστά την "ωφέλιμη" υπόσταση, την οικειο-

1. "(...) οι αισθήσεις του κοινωνικού ανθρώπου είναι διαφορετικές από εκείνες του μη κοινωνικού ανθρώπου. Μόνο χάρη στη διεύρυνση του πλούτου του ανθρώπινου όντος, σχηματίζεται και αναπτύσσεται ο πλούτος της υποκειμενικής αισθαντικότητας του ανθρώπου, όπως το μουσικό αυτί, το βλέμμα που διακρίνει την ομορφιά των μορφών (...). Η αίσθηση που είναι περιορισμένη από την ωμή πρακτική ανάγκη, έχει μόνο ένα περιεχόμενο περιορισμένο. Για τον άνθρωπο που πεθαίνει από την πείνα, δεν υφίσταται η ανθρώπινη μορφή της τροφής. Υπάρχει μόνο η αφηρημένη ύπαρξη της τροφής. Θα μπορούσε να υπάρξει σε ωμότερη μορφή και, τότε, είναι δύσκολο να πούμε σε τι διαφέρει αυτή η πρακτική διατροφή του από τη βοσκή του ζώου" (Marx, 1844:85).

ποιούμενη -ή έστω την δύναμει οικειοποιήσιμη- από τον κοινωνικό άνθρωπο μορφή του αντικειμένου, στα πλαίσια μιας ορισμένης ιστορικής συνάφειας: "Το προϊόν που προσφέρεται δεν είναι χρήσιμο καθ'εαυτό. Εκείνος που το οικειοποιείται, επιβεβαιώνει τη χρησιμότητά του" (Marx, 1845:17)¹.

Συνοψίζοντας, και προσπαθώντας να μείνουμε πιστοί στο μαρξικό κείμενο, μπορούμε να πούμε ότι: η αξία χρήσης είναι η κοινωνική θέαση του αντικειμένου ως αντικειμένου της δράσης, των αισθήσεων, της φαντασίας ή της επιδίωξης, των "αισθημάτων" και του "πάθους"² του κοινωνικού ανθρώπου. Η αφαίρεση "αξία χρήσης" περιγράφει και κατηγοριοποιεί αυτήν ακριβώς την ιστορική -πρακτική- σχέση του ανθρώπου με το αντικείμενο της πράξης, της στρατηγικής ή του οραματισμού του.

1. Πρβλ. στο σημείο αυτό την ανάλυση του Michel Foucault σχετικά με τις ιδέες που κυριάρχησαν στην οικονομική σκέψη του Turgot, του Condillac, του Cantillon κ.α., ο.π., σ.282-283. "Οι δύο διαπραγματευτές...-καθένας για λογαριασμό του, άρα σύμφωνα με διαφορετικό υπολογισμό- πιστοποιούν μιάν ελάχιστη ανισότητα: τόσο βάρος αραβοσίτου που δεν έχω, λέει ο ένας, θα αξίζει για μένα λίγο περισσότερο από τόσο βάρος της ξυλείας μου. Η τάδε ποσότητα ξυλείας, λέει ο άλλος, θα μου είναι πιο πολύτιμη από τόσο αραβόσιτο. Αυτές οι δύο κατά εκτίμηση ανισότητες καθορίζουν για τον καθένα τη σχετική αξία που αποδίδει σε ό,τι κατέχει και σε ό,τι δεν κατέχει...Αυτή η ισότητα δεν σημαίνει ότι ανταλλάσσονται χρησιμότητα έναντι χρησιμότητας σε ίσες ποσότητες. Ανταλλάσσονται ανισότητες, δηλαδή και οι δύο πλευρές -και μολονότι κάθε στοιχείο της αγοράς έχει μιάν εσωτερική χρησιμότητα- αποκτούν περισσότερη αξία από όση κατείχαν. Αντί για δύο άμεσες χρησιμότητες, έχουμε δύο άλλες που λογίζονται ικανές να ικανοποιήσουν μεγαλύτερες ανάγκες."

2. "Το αισθητό είναι ταυτόσημο με το πάσχον. [Sinnlich sein ist leidend sein.] (...) " Βλ. Marx, 1844:128-9. Πρβλ. και ανωτέρω: κεφάλαιο, II-i : "(...) Η ενεργητική συμπεριφορά συνιστά κατάφαση -παθητικότητα- απέναντι στο αντικείμενο".

Η ίδια η παρουσία του αντικειμένου στη συνάφεια της κοινωνικής πρακτικής σημασιοδοτεί το αντικείμενο ως "ωφέλιμο αντικείμενο"¹. Ας θυμηθούμε στο σημείο αυτό τις διατυπώσεις του Marx για την ονοματοδοσία και τη γλώσσα, που μελετήσαμε στο Δεύτερο Κεφάλαιο αυτής της εργασίας -ειδικότερα τον σχολιασμό του αποσπάσματος: (Marx, 1880: 1538 κ.ε.)-.

Η "αξία χρήσης" του αντικειμένου της ανθρώπινης -κοινωνικά συγκροτημένης- ανάγκης δεν υπάρχει παρά σε άμεση αναφορά προς την κοινωνική πρόβαση της παραγωγής και της οικειοποίησης του². Με την έννοια αυτή, σύμφωνα με τον Marx πάντοτε- η "αξία χρήσης", η "ωφέλιμη συγκεκριμένη" υπόσταση του εμπορεύματος είναι αδιανότητη αν την αποχωρήσουμε από τη συγκεκριμένη κοινωνική μορφή των προϊόντων της εργασίας στην αστική κοινωνία³: Το ίδιο

1. Αυτή η πρόβαση, κατά την οποία το αντικείμενο σημασιοδοτείται "ως ωφέλιμο αντικείμενο", ενεργείται στα πλαίσια μιάς συνάφειας "φορτωμένης" από σημασίες. Αυτές οι σημασίες είναι προϊόντα της ιστορίας που διαμορφώνονται στη μακρά διάρκεια και που πλουτίζονται -ή και ανασηματοδοτούνται- όσο η επικοινωνία διευρύνει τα όρια της συνάφειας δημιουργίας και "χρήσης" τους. Τελικά, το "ωφέλιμο αντικείμενο" εμπλέκεται σ'ένα πλέγμα ιδεολογικών καθορισμών που αναδίδουν τη συγκεκριμένη ατμόσφαιρα συγκρότησης και πρόσληψης της "χρηστικής" σημασίας του αντικειμένου.

2. Πρβλ. Marx, 1845:36-7. "(...) η χρήση των προϊόντων προσδιορίζεται από τους κοινωνικούς όρους μέσα στους οποίους βρίσκονται οι καταναλωτές (...)" ο.π.:36.

3. Πρβλ. Marx, 1847:17-18 κ.ε. "Ο καταναλωτής είναι εκείνος που επιβεβαιώνει τη χρησιμότητα του [εμπορεύματος]. Κι όταν ακόμα αναγνωρίσουμε στο εμπόρευμα την ιδιότητα να είναι χρήσιμο, δεν είναι το αποκλειστικά χρήσιμο. Κατά τη διαδικασία της παραγωγής ανταλλάχτηκε με όλα τα παραγωγικά έξοδα, όπως οι πρώτες υλές, οι

εμπόρευμα συνιστά διαφορετικού τύπου αξίες χρήσης σε διαφορετικά περιβάλλοντα¹, ενώ, ένα εμπόρευμα που δεν μπορεί να ανταλλάξει (ή ένα εμπόρευμα που παραμένει συσσωρευμένο) δεν έχει καμία απολύτως αξία χρήσης, μίας και είναι αποκλεισμένο από την συνάφεια μέσα στην οποία σηματοδοτείται ως -δυνάμει- οικειοποιήσιμο κοινωνικά αντικείμενο. Υπό την οπτική αυτή θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια να "διαβάσουμε" κάποιες διατυπώσεις του Marx που καταδεικνύουν τη σημασία της "αξίας χρήσης" κατά την

μισθοί των εργατών κτλ. πράγματα που είναι όλα τους χρηματικές αξίες. Το προϊόν λοιπόν αντιπροσωπεύει στα μάτια του παραγωγού ένα ποσό από χρηματικές αξίες. Εκείνο που προσφέρει ο παραγωγός δεν είναι μόνο ένα χρήσιμο αντικείμενο: είναι και χρηματική αξία, είναι κυρίως χρηματική αξία. Όσο για τη ζήτηση, δεν θα είναι αποτελεσματική παρά υπό τον όρο ότι θα έχει στη διάθεση της μέσα ανταλλαγής. Τα μέσα ανταλλαγής είναι κι'εκείνα προϊόντα, χρηματικές αξίες (...).

Στην προσφορά και τη ζήτηση βρίσκουμε λοιπόν από τη μιά μεριά ένα προϊόν που κόστισε χρηματικές αξίες και την ανάγκη να πουληθεί. Από την άλλη μεριά, μέσα που κόστισαν χρηματικές αξίες και την επιθυμία της αγοράς. Ο καταναλωτής δεν είναι περισσότερο ελεύθερος απ'τον παραγωγό. Η εκτίμηση του περιορίζεται από τα μέσα που διατίθεται κι'απ'τις ανάγκες του. [σημ. εδώ ο Marx αναφέρεται στην "αξία εκτίμησης -*opinion*-" του Henri Storch (*Cours d'Economie Politique*, Παρίσι, 1823), την οποία παραλληλίζει με την "αξία χρησιμότητας" του Proudhon.] Τα μέσα, όπως και οι ανάγκες, προσδιορίζονται από την κοινωνική του θέση, που κι εκείνη πάλι προσδιορίζεται από όλη την κοινωνική οργάνωση(...).

Η διαφορά της εκτίμησης εξηγείται από τη διαφορά της θέσης των συναλλασσομένων μέσα στην κοινωνία, διαφορά που κι εκείνη είναι προϊόν της κοινωνικής οργάνωσης. Ολόκληρο το σύστημα των αναγκών είναι θεμελιωμένο πάνω στην εκτίμηση ή πάνω σε ολόκληρη την οργάνωση της παραγωγής; Τις περισσότερες φορές οι ανάγκες πηγάζουν από την παραγωγή, η από μιά κατάσταση πραγμάτων που βασίζεται στην παραγωγή. Το παγκόσμιο εμπόριο κυλάει στο σύνολό του σχεδόν, όχι πάνω στις ανάγκες της ατομικής κατανάλωσης, αλλά της παραγωγής."

1. Πρβλ. Marx, 1859: 52-53. "(...) Η αξία χρήσης κάθε εμπορεύματος, που είναι αντικείμενο ιδιαίτερης ανάγκης, έχει διαφορετική αξία σε διαφορετικά χέρια: άλλη λ.χ. αξία έχει στα χέρια εκείνου που το αλλοτριώνει κι άλλη στα χέρια εκείνου που το αποκτά."

ανάλυση της "αξίας" καθώς και τη διαπλοκή "αξίας" και "αξίας χρήσης" στη μορφή του εμπορεύματος.

Το εμπόρευμα είναι
αξία χρήσης και αξία

: ας επιχειρήσουμε μία προσέγγιση της πρότασης αυτής. Μιλήσαμε ήδη για την "αξία χρήσης", πρέπει λοιπόν να εξετάσουμε ορισμένες όψεις της μαρξικής ανάλυσης της "αξίας".

Εξετάζοντας την "αξία" του εμπορεύματος θα πρέπει να επιμελνουμε κατ'αρχήν σε ορισμένα ζητήματα που αφορούν στα εννοιολογικά εργαλεία της ανάλυσης. Ακριβέστερα, θα επιχειρήσουμε να ξαναδιαβάσουμε τις διατυπώσεις του Marx, υπό την οπτική που προτείνεται στο "Anti Wagner", οπτική που θα υπαγορεύσει σε ορισμένες περιπτώσεις μία αναδιατύπωση προηγούμενων προσεγγίσεων.¹

Είναι χαρακτηριστική σε έργα όπως "Το Κεφάλαιο", τα "Grundrisse", και ιδιαίτερα στις "Θεωρίες για της Υπεραξία", η μορφή της παράθεσης και της αναφοράς στις διατυπώσεις των "Πολιτικών Οικονομολόγων". Πράγματι, στο

1. Τελικά, η "τρέχουσα γλώσσα" της πολιτικής οικονομίας εμπεριέχει -σύμφωνα με τον Marx- μία οργανωμένη αντίληψη για το αντικείμενο που καλείται να αναλύσει. Αυτό δημιουργεί σοβαρά προβλήματα, δεδομένου ότι η ίδια η διατύπωση προκαταβάλλει το περιεχόμενό της. Αυτό το πρόβλημα διαγράφει μία ακόμα διάσταση εκείνου του τύπου ανάλυσης που ο Marx ονομάζει "κριτική". Ο μαρξικός λόγος οργανώνεται ως κριτική αναφορά στον λόγο της "Πολιτικής Οικονομίας", διαγράφοντας τους πραγματικούς περιορισμούς του λόγου της. ψιλαφώντας και εισάγοντας στη συζήτηση όχι μόνο την εσωτερική συνάφεια του λόγου αυτού, αλλά και την περιβάλλουσα συνάφεια -πνευματική, οικονομική ή πολιτισμική- στα πλαίσια της οποίας αρθρώνεται ο λόγος αυτός.

μαρξικό κείμενο συναντάμε διατυπώσεις που παραπέμπουν κατ'ευθείαν στα κείμενα του Smith, των Mill, του Ricardo κλπ. Πρόκειται αφ'ενός για "παραθέσεις" μίας προβληματικής και, αφ'ετέρου, για μία εκτεταμένη χρήση του εννοιολογικού πλούτου που συνοδεύει την ανάπτυξη της οικονομικής σκέψης.

Στο σημείο αυτό είναι πιθανή μία ανάγνωση του μαρξικού κειμένου υπό το βάρος της παράθεσης ή της "δάνειας γλώσσας" της Πολιτικής Οικονομίας". Αυτή η εννοιολογική συγγένεια και η μορφή των παραθέσεων αποκτούν, με τη διάσταση που παίρνουν στον μαρξικό λόγο μεγάλο ενδιαφέρον, εφ'όσον κανείς τις τοποθετήσει στο -επιστημολογικό θα λέγαμε σήμερα- πλαίσιο που οργανώνεται ήδη στη "Γερμανική Ιδεολογία" σχετικά με την "παράθεση" και τη "συνωνυμία".

Ας σημειωθεί ότι τόσο η "παράθεση" όσο και η "συνωνυμία" αναφέρονται τελικά στους "ιστορικούς" περιορισμούς του ίδιου του κειμένου που παρατίθεται, αλλά και στους περιορισμούς που τελικά η ίδια η παράθεση εισάγει στον λόγο εκείνου που τη χρησιμοποιεί, εκείνου δηλαδή ο οποίος "παραθέτει".¹

Ας προχωρήσουμε όμως, υπό τους όρους που θέσαμε στην προηγούμενη παράγραφο, στη μελέτη της μαρξικής ανάλυσης της αξίας.

1. Πρβλ. Engels & Marx, 1845-6: I.378 κ.ε. Σχετικά με το ζήτημα αυτό, βλ. ανωτ. Κεφάλαιο II-iii.

Η αξία του εμπορεύματος είναι ξεχωριστή από το ίδιο το εμπόρευμα. Το εμπόρευμα δεν είναι, αξία (ανταλλακτική αξία) παρά μόνο κατά την ανταλλαγή (πραγματική ή φανταστική). Η αξία δεν είναι μόνο η οικουμενική ανταλλαξιμότητα του εμπορεύματος, αλλά και η ιδιαίτερη ανταλλακτική του δυνατότητα. Αντιπροσωπεύει ταυτόχρονα τη σχέση στα πλαίσια της οποίας θα ανταλλάξει με άλλα εμπορεύματα, κι εκείνη στα πλαίσια της οποίας έχει ήδη ανταλλάξει, κατά την παραγωγή, με άλλα εμπορεύματα (αντικειμενοποιημένος χρόνος εργασίας). Μπορεί να ανταλλάξει γιατί είναι ποσοτικά καθορισμένο. (...) Marx, 1857-1858: I.126.

Όταν παράγω περισσότερα αντικείμενα απ' όσα θα μπορούσα να χρησιμοποιήσω άμεσα, τότε, αυτό το πλεόνασμα, το παρήγαγα συνειδητά, προσβλέποντας στη δική σου ανάγκη. Αυτό το πλεόνασμα το παρήγαγα μόνο ως πρόσχημα. Στην πραγματικότητα παρήγαγα προσανατολισμένος προς ένα διαφορετικό αντικείμενο, εκείνο που έχεις παράξει εσύ, και πού θα επιθυμούσα να το ανταλλάξω αντί του δικού μου πλεονάσματος. Παρήγαγα μάλιστα το πλεόνασμα αυτό, έχοντας ήδη πραγματοποιήσει στο μυαλό μου αυτή την ανταλλαγή. (Marx, 1844:31)

Στα παραπάνω κείμενα τοποθετείται το πλαίσιο και περιγράφεται η πραγματική πρόβαση της ανταλλαγής, σε αναφορά προς την οποία ο Marx οργανώνει και διατυπώνει την ανάλυση της αξίας στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία.¹

1. Δυό μικρά αποσπάσματα από το κείμενο που παρατίθεται παρακάτω, μας έχουν ήδη απασχολήσει στις προηγούμενες σελίδες (Βλ. Κεφάλαιο III-ii). Κρίνεται ωστόσο αναγκαία -για την κατανόηση του κειμένου- η παράθεσή τους έδω, με τη διάταξη που βρίσκονται στο χειρόγραφο του Marx (1844:31-2):

" (...) Τελικά, η ανταλλαγή ανάμεσα στα δύο μέρη πραγματοποιείται με τη διαμεσολάβηση των αντικειμένων της παραγωγής και της κατοχής τους αντίστοιχα. Η σχέση του καθενός από μας με τα αντικείμενα της αλλότριας παραγωγής είναι, σε ένα ιδεατό επίπεδο, η έκφραση της αμοιβαίας μας ανάγκης. Αλλά η πραγματική και υπαρκτή σχέση, που τελικά εγκαθιδρύεται ανάμεσά μας, οφείλεται στο ότι ο καθένας μας είναι αποκλειστικός κάτοχος του προϊόντος του. Εκείνο που στα μάτια μου προσδίδει αξία, κύρος και περιεχόμενο στην ανάγκη σου για το αντικείμενό μου, είναι μόνο το δικό σου αντικείμενο, το ισοδύναμο δηλαδή του αντικειμένου, που εγώ έχω παράξει. Το προϊόν γίνεται το μέσο, το διαμεσολαβούν αντικείμενο, το

Η ανάλυση του Marx προσανατολίζεται στη μελέτη της ανταλλακτικής πρόσβασης, που, ως γεγονός, "ενεργεί" την κοινωνική σχέση μεταξύ των "ιδιωτών" στην αστική κοινωνία. Και στη μελέτη αυτή της ανταλλακτικής πρόσβασης, κεντρικό σημείο καταλαμβάνει η αποδέσμευση και η θεωρητική αποτύπωση του ιστορικού πλαισίου, της κοινωνικής συνάφειας μέσα στην οποία ενεργείται η ανταλλαγή, δηλαδή του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Αν και ο Marx έχει διατυπώσει -καθώς είδαμε- ήδη από το 1844, στις σημειώσεις του σχετικά με το έργο του James Mill, "Elements d'Economie Politique", Παρίσι, 1923, το πρόβλημα του διττού χαρακτήρα της εργασίας στην αστική

εργαλείο, το αναγνωρισμένο κύρος των αναγκών του ενός απέναντι στις ανάγκες του άλλου. Η εκ μέρους σου ζήτηση για το προϊόν μου ταυτίζεται στο μυαλό μου με το ισοδύναμο της, το αντικείμενο δηλαδή που κατέχεις εσύ. Η ζήτησή σου δεν σημαίνει τίποτα για μένα, δεν παράγει κανένα αποτέλεσμα, αν η σημασία και το αποτέλεσμα της δεν με αφορούν κατά κάποιο τρόπο. Εφ'όσον δεν διαθέτεις το μέσο [το αντικείμενο που ικανοποιεί τη δική μου ανάγκη], εφ'όσον δηλαδή παρουσιάζεις μπροστά μου μόνο με την ανθρώπινή σου ιδιότητα, η ζήτηση σου αποτελεί για σένα μια επιθυμία που δεν μπορείς να πραγματοποιήσεις, ενώ απο μένα εκλαμβάνεται σαν μια ιδιοτροπία σου που δεν μπορώ να ικανοποιήσω. Δεν έχεις ως ανθρώπινη ύπαρξη καμιά σχέση με το αντικείμενό μου γιατί κι έχω δεν έχω μαζί του καμιά ανθρώπινη σχέση. (...) Είμαστε λοιπόν εμείς οι ίδιοι αποκλεισμένοι από την πραγματική ιδιοκτησία, επειδή ακριβώς, ό,τι αποτελεί δική μας ιδιοκτησία αποκλείει απ'αυτό κάθε άλλον πέρα από μας τους ίδιους. Η μόνη γλώσσα που είμαστε ικανοί να κατανοήσουμε και να απευθύνουμε ο ένας στον άλλον, είναι η γλώσσα της συναλλαγής των αντικειμένων μας. Μια γλώσσα ανθρώπινη (που θα έκφραζε τον πόθο, την ανάγκη μας για το αντικείμενο που παρήγαγε ο άλλος) θα έμενε χωρίς αποτέλεσμα. Θα είμασταν ανίκανοι να κατανοήσουμε έναν παρόμοιο λόγο. Ο ένας θα τον εξέφερε νοιώθοντας πως παρακαλά και ικετεύει, και συνεπώς ότι εξευτελίζεται, ενώ ο άλλος θα τον αντιμετώπιζε σαν ανοησία και απορριπτικό παραλογισμό. Είμαστε τόσο ξένοι προς την ανθρώπινη φύση, που μια παρόμοια άμεση γλώσσα μάς φαίνεται σαν βιασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Αντίθετα, η αλλοτριωμένη γλώσσα των υλικών αξιών φαντάζει σε μάς ως η μόνη που αρμόζει στον άνθρωπο (...).

κοινωνία και έχει επεξεργαστεί την "αξία της χρησιμότητας-valeur d'utilité" και την "αξία ανταλλαγής" μέσω της κριτικής του στον Proudhon (βλ. ενδεικτικά, Marx, 1847:9 κ.ε., §1-2), ωστόσο, για να προχωρήσει σε περισσότερο ολοκληρωμένες διατυπώσεις σχετικά με το πρόβλημα της αξίας, θεωρεί απαραίτητη την ανάλυση της ανταλλακτικής σχέσης στο εσωτερικό μιάς συγκεκριμένης ιστορικής συνάφειας. Έτσι, στα Grundrisse, ο Marx ασχολείται διεξοδικά με τον "κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας στην αστική κοινωνία"¹. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο αποδεδειγμένο ο μηχανισμός της ανταλλαγής και φωτίζεται το πρόβλημα της αξίας. Αναδεικνύεται έτσι -μέσω αυτής της a posteriori τοποθέτησης- η διάσταση που ο Marx και ο Engels επιχειρούν να δώσουν κατά τη γραφή της "Γερμανικής Ιδεολογίας", στη σχέση του καταμερισμού της εργασίας με τις μορφές και τα πρότυπα οργάνωσης της κοινωνικής πράξης στην αστική κοινωνία: "'Καταμερισμός της εργασίας" και "ατομική ιδιοκτησία" είναι εκφράσεις ταυτόσημες: η πρώτη εκφράζει σε σχέση με τη δραστηριότητα, εκείνο που η δεύτερη εκφράζει σχετικά με το προϊόν

1. Βλ. ενδεικτικά ολόκληρο το περιεχόμενο του "τετραδίου Μ", που τοποθετείται ως "εισαγωγή" στα Grundrisse (I:30-78), κι όπου ο Marx διαπραγματεύεται το πρόβλημα αναλύοντας τις σχέσεις ανάμεσα στην παραγωγή, τη διανομή, την ανταλλαγή και την κατανάλωση. Ήδη στις διατυπώσεις αυτές υπάρχει ολόκληρη η λογική που θα συγκροτήσει τη βάση των μετέπειτα διατυπώσεων σχετικά με την "παραγωγική" και τη "μη παραγωγική εργασία" στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Βλ. ακόμα και: I:57 κ.ε., 140 κ.ε., 229 κ.ε., II:286 κ.ε., III:135 κ.ε., 229 κ.ε. και IV:27-36 κ.ε.

της δραστηριότητας αυτής" (Engels & Marx, 1845-6:78)¹.

Στα πλαίσια λοιπόν αυτής της ανάλυσης του "κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας" στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία -που μορφοποιείται στα Grundrisse-, η παραπάνω διατύπωση, καθώς κι εκείνες του 1844 που είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αποκτούν την πρωτότυπη σημασία τους², μπορούμε δηλαδή να τις θεωρήσουμε ως επεξεργασίες, η ανάπτυξη των οποίων, θα οδηγήσει τον Marx στις διατυπώσεις της "Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας" και του "Κεφαλαίου"³.

1. Υπό την οπτική των διατυπώσεων που προτείνονται στα Grundrisse, αναδεικνύεται μιιά νέα δυνατότητα στην ανάγνωση των "πρώιμων γραφών" του Marx. Πρόκειται για ζήτημα αντίστοιχο μ'εκείνο για το οποίο μιλήσαμε αντιμετωπίζοντας τη σχέση του "Anti-Wagner" με το "Κεφάλαιο". Μιιά a posteriori σημείωση δεν αναιρεί κάποιες προβληματικές ή ανολοκλήρωτες προσεγγίσεις, διευκρινίζει ωστόσο ορισμένες από τις διατυπώσεις αυτές αναφορικά με προβλήματα, ερωτήματα ή ερμηνείες (μεταγραφές), που δεν έχουν ακόμα τεθεί την εποχή της γραφής.

2. Στο σημείο αυτό υπάρχει ένα ιδιαίτερο πρόβλημα, που αφορά στην "ανάγνωση" των "νεανικών έργων" του Marx και στην περίφημη αντίληψη -που δεν είναι μόνο του Althusser αλλά και της αντίθετης ακριβώς θεολογίζουσας ερμηνείας, που αναζητά στο μαρξικό έργο ένα περίγραμμα του Ανθρώπινου Είδους- σχετικά με την "τομή" που διακρίνει τον "μαρξιστή Marx" από τον "νεαρό εγγελιανό-ριζοσπάστη Marx", ή τον "ανθρώπιστή Marx των παρισινών χειρογράφων" από τον "οικονομιστή Marx του Κεφαλαίου".

3. Με αυτή την έννοια, ο "Marx των παρισινών χειρογράφων του 1844" βρίσκεται μέσα στο "Κεφάλαιο" κι ο "Marx του Κεφαλαίου" στο "Anti-Wagner". Αυτή η αντίληψη θα πρέπει ίσως να διέπει την ανάγνωση των "πρώιμων γραφών". Τα μεταγενέστερα έργα δίνουν τα κλειδιά της ανάγνωσης των προγενέστερων γραφών, που υπ'αυτή την οπτική διατηρούν την πρωτοτυπία, τη δημιουργικότητα και -σε πολλές περιπτώσεις- την αυτονομία τους ως προς τη θεματολογία της ανάλυσης. Αντίστροφα, υπό την οπτική αυτή, τα "νεανικά έργα" διαγράφουν το πλαίσιο και την ευρύτητα της θεματικής του Marx, όπου αντιμετωπίζονται αργότερα -ως ιδιαίτερες όψεις της κοινωνικής πρόβασης-, οι "οικονομικές" αναλύσεις του. Η παραχώνριση αυτών των

Στη συνάφεια της εμπορευματικής ανταλλαγής κυρι-
αρχεί ένας τύπος επικοινωνίας, που επιβάλλει τη μετάθεση
κάθε σχέσης στο επίπεδο του *quid pro quo*¹. Ανεξάρτητα
από τις πραγματικές ιστορικές ιεραρχίες, ανεξάρτητα
ακόμα από τις ιεραρχίες που διέπουν το οικοσύστημα,

"πρώτων γραφών" σημαίνει την παραγνώριση μιάς βασικής
αναφοράς του συνολικού έργου του Marx ακρωτηριάζοντας
τις αναλύσεις και τις διατυπώσεις λ.χ. του "Κεφαλαίου"
σε ένα οικονομιστικό σχήμα ερμηνείας κι ένα μονοσήμαντο
σχέδιο αλλαγής του κόσμου.

1. Πρβλ. Michel Foucault, *Οι λέξεις και τα Πράγματα*,
ο.π., σ.217-218 κ.ε. "Γι'ά την κλασική σκέψη αξίζω
σημαίνει αρχικά αξίζω όσο κάτι, μπορώ να υποκαταστήσω
αυτό το κάτι μέσα σε μιά διαδικασία ανταλλαγής... Η
ανταλλαγή εις είδος γίνεται αν ο καθένας αναγνωρίζει
μιάν αξία σε εκείνο που κατέχει ο άλλος... Ο,τι τρώει και
πίνει ο καθένας, ό,τι έχει ανάγκη γι'ά να ζήσει, δεν έχει
αξία εφόσον δεν το παραχωρεί. Και ό,τι δεν έχει ανάγκη
είναι εξίσου στερημένο αξίας εφόσον δεν το χρησιμοποιεί
γι'ά να αποκτήσει κάτι που θα είχε ανάγκη. Με άλλα λόγια,
γι'ά να μπορεί ένα πράγμα να αναπαριστά ένα άλλο σε μιά
ανταλλαγή, θα πρέπει ήδη και τα δύο να είναι φορτισμένα
με αξία. Κι όμως η αξία υπάρχει μόνο μέσα στην παράσταση
(τωρινή ή πιθανή), δηλαδή μέσα στην ανταλλαγή ή στην
ανταλλαξιμότητα. Εξ ου και δύο ταυτόχρονες δυνατότητες
ερμηνείας: η μιά αναλύει την αξία μέσα στην ίδια την
πράξη της ανταλλαγής, στο σημείο τομής αυτού που δίνεται
και αυτού που γίνεται δεκτό. Η άλλη την αναλύει ως
προτερόχρονη από την ανταλλαγή και ως προαπαιτούμενη
συνθήκη ώστε αυτή να μπορεί να γίνει. Η πρώτη ερμηνεία
αντιστοιχεί σε μιά ανάλυση που τοποθετεί και εγκλείει
όλη την ουσία της γλώσσας μέσα στην πρόταση. Η δεύτερη
ερμηνεία αντιστοιχεί σε μιά ανάλυση που ανακαλύπτει
αυτή την ίδια ουσία της γλώσσας στην πλευρά των αρχέγο-
νων υποδηλώσεων -κινητική γλώσσα ή ρίζα... Το ρήμα... αν-
τιστοιχεί στην ανταλλαγή που... θεμελιώνει την αξία των
ανταλλασσομένων πραγμάτων και την τίμη με την οποία τα
παραχωρούμε. Στην άλλη μορφή ανάλυσης, η γλώσσα είναι
ριζωμένη έξω από τον εαυτό της, στη φύση, θα έλεγε
κανείς, η στις αναλογίες των πραγμάτων. Η ρίζα, η πρώτη
κραυγή που γέννησε τις λέξεις προτού να γεννηθεί η
γλώσσα, αντιστοιχεί στην άμεση διαμόρφωση της αξίας
πριν από την ανταλλαγή και την αμοιβαία μέτρηση της
ανάγκης... Μέσα στην τάξη της οικονομίας αυτή η διάκριση
δεν υπάρχει, διότι γι'ά την επιθυμία η αναφορά στο
αντικείμενο της και η βεβαίωση ότι είναι επιθυμητό
αποτελούν ένα και το αυτό."

κάθε σχέση μετατοπίζεται στο ίδιο επίπεδο: στο επίπεδο του εμπορεύματος. Το κεφάλαιο, η εργασιακή ικανότητα, η εργασία, τα μέσα παραγωγής, το αντι-κείμενο της παραγωγικής δραστηριότητας, όλα αυτά τοποθετούνται και ανασχηματοδοτούνται υπό την κυριαρχία του *quid pro quo*. Τελικά, τα πάντα μεταγράφονται στη "γλώσσα των εμπορευμάτων", υποτάσσονται στο μέτρο του *quid pro quo*, δεν υπάρχουν ως "ανθρώπινα αντικείμενα" παρά στον βαθμό που η παραγωγή, η κυκλοφορία και η κοινωνική τους οικειοποίηση διαμεσολαβείται από την εμπορευματική μορφή.

"Οι πιο εξελιγμένες κι οι πιο καθυστερημένες γλώσσες, έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Η εξέλιξή τους συνίσταται ακριβώς στη διαφοροποίησή τους από τον γενικό και κοινό τους τύπο."

MARX (1857-8:I.35)

Στην προηγούμενη ενότητα αντιμετωπίστηκαν κάποια προβλήματα που θέτει η μαρξική ανάλυση της "αξίας χρήσης". Επρόκειτο, ακριβέστερα, για μία προσέγγιση της απλούστερης -αφηρημένης- σημασίας που παίρνει η "αξία χρήσης" στη μαρξική σκέψη. Μία περισσότερο αναπτυγμένη μελέτη του θέματος, δεν μπορεί να γίνει, παρά υπό την προϋπόθεση μίας ευρύτερης μελέτης της ανταλλακτικής πρόβας και της "αξίας"¹.

1. Η οργάνωση αυτής της ενότητας, σχετικά με την ανάλυση της "αξίας", ακολουθεί και παραπέμπει στο παρακάτω απόσπασμα από την Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας (ο.π., σ.52-57), γιατί η δομή του αναδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο το λεγόμενο "πρόβλημα του φετιχισμού του εμπορεύματος". Στην ενότητα αυτή θα επιχειρήσουμε να ελέγξουμε αυτές τις διατυπώσεις του 1859, σε αναφορά προς τα νεανικά έργα, αλλά και προς τις μετέπειτα αναπτύξεις του ζητήματος αυτού:

Τα εμπορεύματα συσχετίζονται και συγκρίνονται κατά την ανταλλαγή, βάσει ενός κοινωνικά ορισμένου "μέτρου", το οποίο είναι ανεξάρτητο από τα αντικείμενα που εμπλέκονται στην ανταλλακτική σχέση καθ'εαυτήν. Τελικά, η

./.. Όλα τα εμπορεύματα σχετίζονται μεταξύ τους ως ανταλλακτικές αξίες (...) ως απλές ποσότητες αντικειμενοποιημένου γενικού χρόνου εργασίας. Όμως ως ανταλλακτικές αξίες δεν αντιπροσωπεύουν παρά διαφορετικές ποσότητες από το ίδιο αντικείμενο, λ.χ. από το λινό ύφασμα. Ο γενικός χρόνος εργασίας παρουσιάζεται, συνεπώς, σαν κάποιο ιδιαίτερο αντικείμενο, σαν ένα εμπόρευμα πάλι και έξω από τα άλλα εμπορεύματα. Όμως την ίδια στιγμή, η εξίσωση κατά την οποία τό εμπόρευμα παρουσιάζεται μπροστά στο εμπόρευμα ως ανταλλακτική αξία, λ.χ.: 2 λίβρες καφέ = 1 πήχυς λινό, αποτελεί μιά ισοότητα που ακόμα περιμένει να πραγματοποιηθεί. Έτσι, μόνο όταν αλλοτριώνεται ως αξία χρήσης, μόνο δηλαδή όταν θα γίνει αντικείμενο μιάς ανάγκης κατά την ανταλλακτική πρόβαση, μόνο τότε το εμπόρευμα μεταμορφώνεται από τη μορφή του καφέ ή του λινού. Παίρνει έτσι τη μορφή του γενικού ισοδύναμου και γίνεται πραγματικά ανταλλακτική αξία για όλα τα άλλα εμπορεύματα. Αντίστροφα, από το γεγονός ότι όλα τα εμπορεύματα μετατρέπονται, καθώς χάνουν την αξία χρήσης τους, μεταμορφώνονται σε λινό, το λινό μετατρέπεται στη μεταμορφωμένη υπόσταση όλων των άλλων εμπορευμάτων. Μόνο ως αποτέλεσμα της μεταμόρφωσης κάθε άλλου εμπορευμάτων σ' αυτό, το λινό γίνεται άμεσα αντικειμενοποίηση του γενικού χρόνου εργασίας, προίον δηλαδή της ολόπλευρης αλλοτρίωσης, εξαφάνιση κάθε ατομικής εργασίας.

Όταν τα εμπορεύματα, για να γίνουν ανταλλακτικές αξίες τα μεν απέναντι στα δε, αποκτούν μιά διττή υπόσταση, το εμπόρευμα που, ως γενικό ισοδύναμο, ξεχωρίζει από τα άλλα, παρουσιάζεται κι' εκείνο διττό ως αξία χρήσης. Εκτός από την ιδιαίτερή του αξία χρήσης που έχει ως ιδιαίτερο εμπόρευμα, αποκτά και γενική αξία χρήσης. Αυτή η ίδια αποτελεί έναν τυπικό προσδιορισμό που απορρέει τελικά από τον ειδικό ρόλο που το εμπόρευμα παίζει στην ανταλλακτική πρόβαση, εξ' αιτίας της καθολικής δράσης που ασκούν πάνω της τα άλλα εμπορεύματα. Αντικείμενο μιάς ειδικής ανάγκης, η αξία χρήσης κάθε εμπορεύματος έχει διαφορετική αξία σε διαφορετικά χέρια. Έχει λ.χ. διαφορετική αξία στα χέρια εκείνου που το εκποιεί (αλλοτριώνει) και άλλη στα χέρια εκείνου που το οικειοποιείται. Το εμπόρευμα όμως, που ξεχώρισε από τα άλλα σαν γενικό ισοδύναμο, αποτελεί τώρα το αντικείμενο μίας γενικής ανάγκης, που ξεπήδησε απ' αυτήν την ίδια την ανταλλακτική πρόβαση. Έχει για τον καθένα την ίδια χρησιμότητα, να είναι δηλαδή φορέας της ανταλλακτικής αξίας, καθολικό μέσο ανταλλαγής. Έτσι υπερβαίνεται σ' αυτό το ένα εμπόρευμα η αντίφαση που περικλείει το εμπόρευμα σαν τέτοιο: ότι είναι ιδιαίτερο ως αξία

ανταλλακτική πρόβαση -και στη απλούστερη σχέση της ανταλλαγής εμπορεύματος αντί εμπορεύματος (E-E), λειτουργεί ως μιά διαδικασία μεταβίβασης -μιά πρακτική δηλαδή δράση-, που συμμορφώνεται στους περιορισμούς μιάς

χρήσης, και ότι ταυτόχρονα είναι γενικό ισοδύναμο και συνεπώς, αξία χρήσης για τον καθένα, γενικό αντικείμενο ανταλλακτική πρόβαση -και στην απλούστερη σχέση της χρήσης. Ενώ όλα τα άλλα εμπορεύματα αναπαριστούν τώρα την ανταλλακτική τους αξία σε μιά ιδεατή εξίσωση, που πρέπει πρώτα να πραγματοποιηθεί μέσω του αποκλειστικού εμπορεύματος, του οποίου η αξία χρήσης, παρ'όλο που είναι πραγματική, παρουσιάζεται, μέσα σ'αυτή τη διαδικασία, σαν καθαρά τυπική υπόσταση, που δεν πρόκειται να πραγματοποιηθεί παρά μόνο με την μεταμόρφωσή του σε πραγματικές αξίες χρήσης. Αρχικά το εμπόρευμα, σαν εμπόρευμα γενικά, παρίσταται γενικό χρόνο εργασίας, αντικειμενοποιημένο σε κάποια ιδιαίτερη αξία χρήσης.

Κατά την ανταλλακτική πρόβαση, όλα τα εμπορεύματα ανάγονται στο αποκλειστικό εμπόρευμα, που αποτελεί το εμπόρευμα, έκφραση του γενικού χρόνου εργασίας σε μιά ιδιαίτερη αξία χρήσης. Σαν ιδιαίτερα εμπορεύματα, βρίσκονται αντιμέτωπα με κάποιο ξεχωριστό εμπόρευμα, που εκλαμβάνεται ως γενικό εμπόρευμα. Έτσι οι κάτοχοι των εμπορευμάτων έρχονται σε σχέση ο καθένας με την εργασία κάθε άλλου ως γενική κοινωνική εργασία: συμπεριφέρονται λοιπόν απέναντι στα εμπορεύματά τους σαν να βρίσκονται απέναντι σε ανταλλακτικές αξίες. Η αμοιβαία σχέση μεταξύ των εμπορευμάτων, ως χρήσιμα αντικείμενα, εμφανίζει, κατά την ανταλλακτική πρόβαση, τη μορφή μιάς γενικής σχέσης προς ένα ιδιαίτερο εμπόρευμα, ως την κατάλληλη έκφραση της ανταλλακτικής τους αξίας. Πρόκειται γι'αυτό που με τη σειρά του παίρνει τη μορφή της ειδικής σχέσης αυτού του ιδιαίτερου εμπορεύματος προς κάθε άλλο εμπόρευμα, ως ο φυσικός, κατά κάποιο τρόπο, κοινωνικός χαρακτήρας ενός πράγματος. Το ιδιαίτερο εμπόρευμα, που αντιπροσωπεύει μ'αυτό τον τρόπο την αρμόζουσα πραγματικότητα της ανταλλακτικής αξίας κάθε εμπορεύματος, ή ακόμα, την ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων, με τη μορφή του ιδιαίτερου, του αποκλειστικού εμπορεύματος, είναι το χρήμα. Το χρήμα είναι η αποκρυστάλωση της ανταλλακτικής αξίας των εμπορευμάτων, που σχηματίζεται σ'αυτή την ίδια την διαδικασία της ανταλλαγής.

Ενώ, κατά συνέπεια, τα εμπορεύματα, μέσα στη διαδικασία της ανταλλαγής, γίνονται το ένα για το άλλο αξίες χρήσης, χάνοντας κάθε ειδική μορφή και συσχετιζόμενα μεταξύ τους υπό την άμεση υλική τους όψη, για να παρουσιαστούν το ένα απέναντι στο άλλο ως ανταλλακτικές αξίες, επιβάλλεται να αποκτήσουν μιά καινούργια ιδιαίτερη μορφή: πρέπει τελικά να προσλάβουν τη μορφή του χρήματος. Το χρήμα δεν είναι σύμβολο. Και δεν υπάρχει τίποτα το συμβολικό στο γεγονός ότι μιά αξία χρήσης γίνεται εμπόρευμα. Το ότι μιά κοινωνική παραγωγική

ιστορικής επικοινωνιακής πρόσβασης, οι οποίοι προ-υποτίθενται της καθεαυτώ ανταλλαγής των εμπορευμάτων.

σχέση παρουσιάζεται με τη μορφή ενός συγκεκριμένου αντικειμένου, που βρίσκεται πέρα από τα άτομα και πως οι καθορισμένες σχέσεις υπό τις οποίες τα άτομα μετέχουν στην παραγωγή της κοινωνικής τους ζωής, παρουσιάζονται σαν ειδικές ιδιότητες ενός πράγματος, το αναποδογύρισμα αυτό, ο φαινακισμός αυτός, που δεν είναι κάτι το φανταστικό, αλλά η πεζή πραγματικότητα, χαρακτηρίζει όλες τις κοινωνικές μορφές της εργασίας η οποία δημιουργεί ανταλλακτική αξία. Μόνο που στο χρήμα εκδηλώνονται μ'έναν τρόπο πολύ πιο εντυπωσιακό απ'ότι στο εμπόρευμα.

Οι αναγκαίες φυσικές ιδιότητες του ξεχωριστού εμπορεύματος, όπου θα αποκρυσταλλωθεί η χρηματική υπόσταση όλων των εμπορευμάτων, εφ'όσον καθορίζονται άμεσα από τη φύση της ανταλλακτικής αξίας, είναι: απεριόριστη διαιρετότητα, ομοιογένεια στα μέρη του και έλλειψη κάθε διαφοράς ανάμεσα σε όλα τα δείγματα του εμπορεύματος αυτού. Ως αντικειμενοποίηση του γενικού χρόνου εργασίας πρέπει να είναι ομοειδής ύλη και ικανή να αναπαριστά πιστά ποσοτικές διαφορές. Η άλλη ιδιότητα που πρέπει απαραίτητα να έχει, είναι η αντοχή της αξίας χρήσης του, γιατί δεν πρέπει να φθείρεται κατά τη διαδικασία της ανταλλαγής. Τα πολύτιμα μέταλλα έχουν τις ιδιότητες αυτές σε εξαιρετικό βαθμό. Επειδή το χρήμα δεν είναι προϊόν σκέψης ή συμφωνίας, αλλά διαμορφώθηκε αυτόματα μέσα στη διαδικασία της ανταλλαγής, τον ρόλο του χρήματος τον έπαιξαν διαδοχικά πολύ διαφορετικά, περισσότερο ή λιγότερο ακατάλληλα εμπορεύματα. Η ανάγκη, σε μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης της διαδικασίας ανταλλαγής, να χωριστούν τα εμπορεύματα σε δύο αντίθετους πόλους, σε ανταλλακτική αξία και αξία χρήσης, έτσι που το ένα εμπόρευμα να είναι λ.χ. μέσο ανταλλαγής, ενώ το άλλο να αλλοτριώνεται ως αξία χρήσης, είχε παντού για συνέπεια το εμπόρευμα (...) με την πιο γενική αξία χρήσης να παίζει αρχικά τυχαία τον ρόλο του χρήματος.

(...) το άμεσο ανταλλακτικό εμπόριο, η μορφή που πήρε αυτόματα η διαδικασία της ανταλλαγής αντιπροσωπεύει πολύ περισσότερο την αρχή της μετατροπής των αξιών χρήσης σε εμπορεύματα, παρά τη μετατροπή των εμπορευμάτων σε χρήμα. Η ανταλλακτική αξία δεν αποκτά καμιά ανεξάρτητη μορφή αλλά εξακολουθεί να είναι ακόμα άμεσα συνδεδεμένη με την αξία χρήσης. Αυτό εκδηλώνεται με δύο τρόπους. Η ίδια η παραγωγή σ'ολόκληρη τη δομή της έχει σκοπό να κατασκευάζει αξίες χρήσης, όχι ανταλλακτικές αξίες, και γι'αυτό μόνο το πλεόνασμά τους (...) παύει να είναι αξία χρήσης και γίνεται μέσο ανταλλαγής, εμπόρευμα: Από το άλλο μέρος εμπορεύματα γίνονται μόνο μέσα στα όρια που καθορίζει η άμεση αξία χρήσης, παρ'όλο που είναι χωρισμένα σε αντίθετους πόλους, έτσι που τα εμπορεύματα που θα ανταλλάξουν οι κάτοχοί τους πρέπει να είναι αξίες χρήσης και γι'αυτούς δύο, το καθένα όμως αξία χρήσης για εκείνον που δεν είναι κάτοχός του. Τα

Ας ξεκινήσουμε από τη μελέτη της πιο απλής μορφής ανταλλαγής εμπορευμάτων, εκείνης που αναπαρίσταται στην αφηρημένη εξίσωση: $E - E$, εξίσωση που "αντιπροσωπεύει πολύ περισσότερο την αρχή της μετατροπής των αξιών χρήσης σε εμπορεύματα παρά των εμπορευμάτων σε χρήμα". Στην περίπτωση αυτή τα ανταλλασσόμενα εμπορεύματα είναι αξίες χρήσης και για τους δύο ιδιοκτήτες-κατόχους εμπορεύματος, που εμπλέκονται στην ανταλλακτική σχέση, "το καθένα όμως συνιστά αξία χρήσης για εκείνον που δεν είναι ο κάτοχός του" (Marx, 1859, ό.π.).

Εδώ δημιουργούνται κάποια ερωτήματα: κατά την εμπορευματική πρόβαση, ποιά είναι το στοιχείο, σε αναφορά προς το οποίο -ή με τη διαμεσολάβηση του οποίου- γίνεται δυνατή η πραγματοποίηση μιας αμοιβαίας παραχώρησης-οικειοποίησης των προς ανταλλαγή εμπορευμάτων, μιά ανταλλαγής δηλαδή που να θεωρείται από όλους τους συναλλασσόμενους ως "νόμιμη" και "λογική"; Ποιός είναι τελικά -και πως κινητοποιείται- ο μηχανισμός που νομιμοποιεί και εκλογικεύει αυτήν την μεταβίβαση του εμπορεύματος-προϊόντος της εργασίας, ως *quid pro quo*, προς το αντικείμενο της αλλότριας εργασίας του οποίου επιδιώκεται η οικειοποίηση;

εμπορεύματα συσχετίζονται και συγκρίνονται κατά την ανταλλαγή, βάσει ενός ορισμένου κοινωνικά "μέτρου", το οποίο είναι ανεξάρτητο από τα αντικείμενα που εμπλέκονται στην ανταλλακτική σχέση καθ'εαυτήν. Τελικά, η ανταλλακτική πρόβαση -και στην απλούστερη σχέση της ανταλλαγής εμπορεύματος αντί εμπορεύματος ($E-E$), λειτουργεί ως μιά διαδικασία μεταβίβασης -μιά πρακτική δηλαδή δράση-, που συμμορφώνεται στους περιορισμούς μιάς ιστορικής επικοινωνιακής πρόβασης, οι οποίοι και προ-υποτίθενται της καθ'εαυτώ ανταλλαγής των εμπορευμάτων."

Η εκλογίκευση της ανταλλακτικής πρόβασης στη μορφή μίας αφάιρεσης, της αξίας, που προκύπτει από την ανάλυση της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, προϋποθέτει την αναγωγή των ανταλλασσόμενων εμπορευμάτων σ'ένα κοινό μέτρο, βάσει του οποίου να είναι δυνατή η εγκαθίδρυση ανάμεσά τους μίας σχέσης ισοδυναμίας. Μέτρο σημαίνει εδώ έναν διυποκειμενικό προσδιορισμό, κοινό για όλα τα εμπορεύματα, προϊόν μιας συμβατικής κοινωνικής σχέσης. Αυτό το "κοινό μέτρο" δεν μπορεί να συγκροτηθεί στην βάση του σχήματος: "αξία χρήσης αντί αξίας χρήσης".

Η αξία χρήσης δεν είναι άμεσα αναγώγιμη σ'ένα αντικειμενικό μέτρο. Η ίδια μάλιστα η πραγμάτωσή της, η "κατάφαση απέναντι στο αντι-κείμενο", αποτελεί, για τον Marx, την κατ'εξοχήν εκδήλωση της ιδιαιτερότητας του ενεργούντος υποκειμένου. Μία εκδήλωση που δεν προσαρμόζεται καθόλου εύκολα σε συντακτικές κατηγοριοποιήσεις του τύπου: "εάν..., τότε...", "είτε... ..είτε", "πριν... τώρα... μετά..." κλπ. Αντίθετα, η αξία χρήσης διαθέτει μία απεριόριστη, και απόλυτα προσαρμοσμένη στη σχέση οικειοποίησης της, σημαντική δυνατότητα¹. Κινητοποιούνται εδώ μηχανισμοί κι αναδεικνύονται ικανότητες, που η διαμόρφωσή τους ξεπερνά το όρια του βιωμένου χρόνου: αίσθηση, ενέργεια, κίνηση, ύλη, αίσθημα κ.α.

1. Πρόκειται, καθώς άλλωστε είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, για μία ιστορική "σημαντική" (sémantique) ιδιότητα του αντικειμένου, ως αντι-κείμενου της κοινωνικής πρακτικής, μία κατ'εξοχήν διαδικασία διαπλοκής του συλλογικού με το ατομικό, του διαχρονικού με το συγχρονικό, του εσκεμμένου με το ασυνείδητο, του ειδικού με το γενικό.

Αυτή ωστόσο η σημασιολόγηση του υλικού κόσμου, δεν είναι, καθώς είδαμε, άμεσα μεταγράψιμη σε μια διαδικασία εξορθολογισμού της βιούμενης σχέσης με αυτόν τον κόσμο. Αυτή η πρόβαση εκλογίκευσης απαιτεί τη μεταγραφή της βίωσης σε έναν κώδικα περισσότερο ελαστικό και πολύπλοκο, ικανό να προσδιορίσει με ακρίβεια τη φύση της σχέσης αυτής. Η μεταγραφή ωστόσο αυτή οδηγεί σε μία σοβαρή απώλεια πληροφορίας, δεδομένου ότι η "σημαντική" δυνατότητα της βίωσης δεν μπορεί να μεταφερθεί, χωρίς να χάσει την ιδιαιτερότητά της, σ'ένα επίπεδο λογισμού ή ακόμα και απλής αναπαράστασης. Ας χρησιμοποιήσουμε πάλι το παράδειγμα του Marx: το όνομα Ιάκωβος, δεν ενσωματώνει στη φωνητική του διάσταση καμιά πληροφορία για τον άνθρωπο. Καθιστά ωστόσο τον πραγματικό Ιάκωβο εγγράψιμο σε μία ιδιαίτερη συνάφεια όπου είναι δυνατή η σύνταξή της με τρόπο που να αποδίδει το: "αν..., τότε ο Ιάκωβος..." ή, "είτε..., είτε ο Ιάκωβος", "χθές ο Ιάκωβος..., αύριο ο Ιάκωβος...", "αυτός δεν είναι ο Ιάκωβος" κλπ.

Σ'ότι λοιπόν αφορά στην ανταλλαγή, ο Marx διαπιστώνει την ταύτιση αυτού του κώδικα "εκλογίκευσης" της εμπορευματικής σχέσης στην αστική κοινωνία, με τον μηχανισμό της αξίας, δηλαδή του "κοινού" που υπάρχει ανάμεσα σε όλα τα προϊόντα της ανθρώπινης εργασίας, του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου για την παραγωγής τους, μίας ποσότητας δηλαδή "γενικής εργασίας". Αυτή ακριβώς η παρεμβολή του "μέτρου", απαιτεί και επιβάλλει ένα κοινό "tertium comparationis", που θα εγγράψει στους δικούς του περιορισμούς, στον κώδικά του, ό,τι "κοινό" -και

συνεπώς μετρήσιμο και συγκρίσιμο) έχουν μεταξύ τους τα εμπορεύματα: την αξία. Πρόκειται για ένα ζήτημα, το οποίο είναι επαρκώς αναλυμένο -τουλάχιστον στο επίπεδο αφαίρεσης, όπου περιορίζεται η δική μας ανάλυση- ήδη στα κείμενα του Marx.

Η μελέτη ωστόσο της ανάλυσης της "ανταλλακτικής αξίας" στο μαρξικό έργο, παρουσιάζει μεγαλύτερες δυσκολίες: Σύμφωνα με τον Marx, η μελέτη της ανταλλαγής των εμπορευμάτων προϋποθέτει ότι καθένα από αυτά τα εμπορεύματα συνιστά μια "αξία χρήσης" -και συνεπώς ενεργοποιεί μία επιδίωξη οικειοποίησής του- για τον μη κάτοχό του. Ταυτόχρονα, η ίδια η έκθεση του αντικειμένου από τον κάτοχό του ως εμπόρευμα, του προσδίδει μία σημασία εντελώς ανεξάρτητη και αυτόνομη από τη δύναμη οικειοποιήσιμη από τον αγοραστή αξία χρήσης του. Τη σημασία ότι πρόκειται "περί ενός αντικειμένου, το οποίο προορίζεται να ανταλλάξει αντί τινός ισοδυνάμου". Αυτή η παρατήρηση δημιουργεί ένα σοβαρό πρόβλημα ερμηνείας. Το αντικείμενο, μέσα στην άμεση συνάφεια οικειοποίησής του από τον άνθρωπο, δεν είναι με κανέναν τρόπο σύμβολο, είναι άμεσα αντικείμενο χρήσης. Αντίθετα, το προτεινόμενο προς οικειοποίηση αντικείμενο, συμβολίζει τη δυνατότητα του ενδεχόμενου κατόχου του να το οικειοποιηθεί- μέχρι όμως να πραγματοποιηθεί η μεταβίβαση-ανταλλαγή, δεν συνιστά γι'αυτόν, με κανέναν τρόπο, ένα αντικείμενο χρήσης. Παραμένει μία αξία χρήσης, δηλαδή είναι ένα δύναμι-αντικείμενο-χρήσης και αυτή η δυνατότητα συμβολίζεται στην υλική του μορφή. Η πραγματοποίηση της

αξίας χρήσης, η οικειοποίηση δηλαδή του αντικειμένου χρήσης, καταλύει τελικά την αξία χρήσης του, μέσω της "κατάφασης" προς το αντι-κείμενο¹. Τελικά, η "αξία χρήσης" δεν αποτελεί "ιδιότητα" του αντικειμένου: περιγράφει έναν μηχανισμό, εγγεγραμμένο στην ανταλλακτική πρόβαση², περιγράφει δηλαδή μία εν-προβάσει κοινωνική σχέση και αναφέρεται αποκλειστικά στη κοινωνικά προσδιορισμένη θέαση του χρήσιμου χαρακτήρα του προσφερόμενου προς ανταλλαγή εμπορεύματος.

Ως εμπόρευμα, ως αντικείμενο προς ανταλλαγή, συμβολίζει -εγγράφει στη φυσική του υπόσταση- τον χαρακτήρα του ως "χρήσιμο αντικείμενο". Ταυτόχρονα όμως, ενσωματώνει σ' αυτόν τον συμβολισμό και τον απαραίτητο όρο εκδήλωσης αυτού του ωφέλιμου χαρακτήρα του: της αντί-ισοδυνάμου ανταλλαγής του. Αυτή η -υποταγμένη στον

1. Βλ. Marx, 1844:114 "Τα ανθρώπινα αισθήματα (...) αποτελούν γνήσιες οντολογικές εκφράσεις της φυσικής τους ύπαρξης (...) Η ιδιαιτερότητα της ύπαρξης και της ζωής τους θεμελιώνεται στην ποικιλία έκφρασης των αισθημάτων του. (...) Συνιστούν κατάφαση προς το αντικείμενο, ακόμα και στην περίπτωση που η κατάφαση αυτή σημαίνει την απώλεια της ιδιαίτερης μορφής του αντικειμένου -εκεί δηλαδή όπου το αντικείμενο (...) μετασχηματίζεται (από την ανθρώπινη δράση)-.

2. Με αυτή την έννοια είναι προβληματική λ.χ. η συχνά απαντώμενη σε μαρξιστικά κείμενα διατύπωση: "οι προ-καπιταλιστικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από την παραγωγή αξιών χρήσης". Η αξία χρήσης δεν είναι -στην ανάλυση του Marx- το γενικώς χρήσιμο αντικείμενο, αλλά μία *sine qua non* προϋπόθεση της δυνατότητας του εμπορεύματος να ανταλλαχθεί. Είναι μία αφαίρεση που προκύπτει από την ανάλυση της εμπορευματικής μορφής, και που δεν είναι επιχειρησιακή σε αναλύσεις που δεν αναφέρονται στην αυστηρά προσδιορισμένη συνάφεια της ανταλλαγής εμπορευμάτων. Πρβλ. την κριτική του Marx στον Proudhon και μέσω αυτής την αναφορά του στις αναπτύξεις των Sismondi και Lauderdale -αλλά και του Ricardo- σχετικά με το προσδιορισμό της αξίας χρήσης. Marx, 1847:12-13.

καταναγκασμό της ανταλλαγής- χρήσιμη υπόσταση του εμπορεύματος, που η έκθεσή του και μόνο διαχέει ως μήνυμα στην κοινωνική συνάφεια της "αγοράς", είναι, για τον Marx, η "αξία χρήσης".¹

Καθώς είπαμε παραπάνω, η έκθεση του προς ανταλλαγή προϊόντος, διαχέει το μήνυμα, ότι πρόκειται "περί εμπορεύματος, που προορίζεται να ανταλλάξει αντί κάποιου ισοδυνάμου". Στην περίπτωση αυτή το εμπόρευμα ενσωματώνει μία ιδιαίτερη "αξία χρήσης" με την έννοια που προσδιορίσαμε παραπάνω: συνιστά το μέσο που συγκροτεί τη δυνατότητα κινητοποίησης του κοινωνικού μηχανισμού, μέσω του οποίου το προσφερόμενο εμπόρευμα αποκτά τη μορφή του αντικειμένου ανταλλαγής, παίρνει δηλαδή τη μορφή της ανταλλακτικής αξίας. Αυτός ο τελευταίος προσδιορισμός είναι εντελώς ανεξάρτητος από την φυσική μορφή του αντικειμένου χρήσης και από το μήνυμα της "αξίας χρήσης".

Για την ανάλυση της ανταλλακτικής αξίας, ο Marx καταφεύγει και πάλι στην αναφορά της ομολογίας του φαινομένου αυτού προς την γλώσσα: "Οι άνθρωποι, κατά την ανταλλαγή, όταν εξισώνουν ως αξίες τα διαφορετικά προϊόντα τους, εξισώνουν μεταξύ τους τις διάφορες εργασίες τους ως ανθρώπινη εργασία. (...) Η αξία

1. Η μορφή της έκθεσης αυτών των προτάσεων σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης από τον Marx του προβλήματος της αξίας χρήσης, αφήνει τη διατύπωση ανολοκλήρωτη. Πρόκειται για μία εσκεμμένη οργάνωση της επιχειρηματολογίας, με τρόπο που να αποκλείει την πιθανότητα να εκληφθεί η προσέγγιση αυτή, ως ανάλυση της αξίας χρήσης καθ'εαυτήν.

μετατρέπει το προϊόν της εργασίας σε κοινωνικό ιερογλυφικό. Αργότερα οι άνθρωποι προσπαθούν να αποκρυπτογραφήσουν το νόημα του ιερογλυφικού και να ανακαλύψουν το μυστικό του δικού τους κοινωνικού προϊόντος, γιατί ο καθορισμός των αντικειμένων χρήσης ως αξιών είναι δικό τους κοινωνικό προϊόν, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τη γλώσσα" (Marx, 1863-6:I.87), όπου το φώνημα ως υλικός φορέας νοήματος "αντικειμενοποιεί" ένα μήνυμα ανεξάρτητο από τη φυσική του μορφή, ως "αισθητή διαφορά"¹.

Στη συνάφεια της αγοράς, το προς ανταλλαγή εμπόρευμα αποτελεί φορέα μιάς διττής σημασίας. Κατ'αρχήν συμβολίζει τη δύναμη κοινωνική του χρησιμότητα (και βάσει αυτής της "αξίας χρήσης" το εμπόρευμα καταγράφεται σ'έναν "γενικό κατάλογο" ως αντι-κείμενο της κοινωνικής δράσης). Συμβολίζει δηλαδή την ίδια του την ύπαρξη, ως ύπαρξη έναντι της ανθρώπινης δράσης, στα πλαίσια μιάς ορισμένης ιστορικής πραγματικότητας. Ταυτόχρονα, το εμπόρευμα σημαίνει² ότι αποτελεί ένα προς ανταλλαγή -υπό

1. Πρόκειται για τη διαδικασία της διάκρισης, που ο Bateson ορίζει ως "μιά διαφορά που εφελκύει μιά διαφορά".

2. Για τη διαφορά "σημαίνει" και "συμβολίζει" βλ. Wilden, ο.π., σ.32-33. Σύμφωνα με τον Wilden, θα ήταν καλύτερο να κρατήσουμε τη λέξη "σύμβολο" για τα "αναλογικά σημεία" ή τις απεικονίσεις, που δεν συνιστούν "αυθαίρετες αναπαραστάσεις". Πρβλ. F. de Saussure, **Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας**, Αθήνα, Παπαζήσης, 1979, σ.101 κ.ε. "Το γλωσσικό σημείο είναι αυθαίρετο (...), δηλαδή ανατιμολόγητο, αυθαίρετο σε σχέση προς το σημαινόμενο, με το οποίο δεν έχει στην πραγματικότητα κανέναν φυσικό δεσμό. (...) Έχουν χρησιμοποιήσει τη λέξη σύμβολο για να δηλώσουν το γλωσσικό σημείο ή, ακριβέστερα, αυτό που ονομάζουμε σημαίνον. Υπάρχουν ιδιαίτερες δυσκολίες για να παραδεχτούμε τη λέξη (...) Το σύμβολο έχει ως χαρακτήρα να μην είναι ποτέ εντελώς αυθαίρετο. Δεν είναι κενό, έχει μέσα του στοιχεία φυσικού δεσμού ανάμεσα στο σημαίνον και στο σημαινόμενο."

τους καθορισμένους περιορισμούς της συνάφειας- αντικείμενο", μια "δυνάμει ανταλλακτική αξία".

Και στις δύο αυτές διαστάσεις της μορφής του, το εμπόρευμα λειτουργεί ως αντικείμενο μιάς κοινωνικά συγκροτημένης επιδίωξης: το νόημα ή ο συμβολισμός της "αξίας χρήσης"¹. Στην πραγματικότητα αυτές οι μορφές διαπλέκονται με τρόπο που τις καθιστά πρακτικά αδιάκριτες στη μορφή του εμπορεύματος. Το εμπόρευμα δηλαδή μέσα σε μια κοινωνική συνάφεια "σημαίνει" την κοινωνικά οργανωμένη αντίληψη περί της υπόστασης του ως αντικει-

1. Ας δούμε μιά τυπική "μαρξιστική" αντιμετώπιση των προβλημάτων της "διαχρονίας" που παρουσιάζει η μελέτη της ανταλλαγής, που στην πραγματικότητα αποτελεί μιά περιπλάνηση στην ιστορία, με τα μάτια κλειστά και με οδηγό σταθερό και γνώστη της διαδρομής: την "έννοια". "Η εμπορευματική παραγωγή έχει τις ρίζες της στο μακρινό παρελθόν της ανθρώπινης κοινωνίας. Οι ρίζες της εμφανίζονται ακόμη στο πρωτόγονο κοινωνικό σύστημα (...) Σ' αυτή την περίοδο όμως το φαινόμενο είναι σποραδικό (...) Ουσιαστικά η εμπορευματική παραγωγή παρουσιάζεται με την εμφάνιση του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας και τον διαχωρισμό των παραγωγών, ο οποίος μετά την εγκαθίδρυση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής αποκτά πιο έντονο χαρακτήρα. Έχοντας σαν απαρχή της ιστορίας της την περίοδο της αποσύνθεσης της πρωτόγονης κοινωνίας, η εμπορευματική παραγωγή συνεχίζει την πορεία της στη εποχή της δουλοκτησίας, αλλά και μετά απ' αυτήν, στον φεουδαρχισμό, όπου σημειώνεται παραπέρα ανάπτυξη. Όλη αυτή η πορεία -από τη στιγμή της εμφάνισης της εμπορευματικής παραγωγής μέχρι τη μετατροπή της σε κυρίαρχο σύστημα που πραγματοποιείται στον καπιταλισμό- συντελείται μέσα σε 5-7 χιλιετηρίδες. Σ' όλη αυτή την περίοδο, αν και υποταγμένη στην κυρίαρχη τότε φυσική οικονομία, η εμπορευματική παραγωγή αναπτύσσεται συνεχώς και βαθμιαία αντικαθιστά την τελευταία, υποσκάπτοντας τα θεμέλια της μέχρι την τελική διάλυση της, οπότε και καταλαμβάνει τη θέση της." Στέλιος Παυλίδης, Εμπορευματική παραγωγή, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1986, σ.9. Πρβλ. τις αναλύσεις σχετικά με την αξία χρήσης και την αξία (ο.π.:31 κ.ε.), τον εμπορευματικό φετιχισμό και το μυστικό του (ο.π.:63 κ.ε.).

μένου της κοινωνικής δράσης και επικοινωνίας. Έχουμε δηλαδή μια διττή σημειοποίηση του αντικειμένου της ανθρώπινης εργασίας. Όταν το αντικείμενο γίνεται αντικείμενο οικειοποίησης τότε η σημειωτική του αξία περιορίζεται αλλά και ολοκληρώνεται μέσα στη στενά περιορισμένη συνάφεια αυτής της πρακτικής οικειοποίησης. Γίνεται άμεσα αντικείμενο της ανθρώπινης δράσης και επικοινωνίας¹.

1. Στο σημείο αυτό θα ήταν χρήσιμη μια αναφορά στη διακίνηση του "δώρου", καθώς μελετήθηκε από τον Marcel Mauss (*Essais sur le don -Forme et Raison de l'Echange dans les Sociétés Archaiques* Παρίσι, P.U.F., 1973. Ελλην. Μτφ. Το Δώρο, Μορφές και Λειτουργίες της Ανταλλαγής. Καστανιώτης, Αθήνα, 1979.) Ο Mauss επιχειρεί μία μεταφορά: "Τα σημαντικότερα αντικείμενα ανταλλαγής είναι τα "βαΐγκου'α", μία μορφή χρήματος (ο.π. 95 κ.ε. -η υπογράμμιση δική μου-, Πρβλ. και Malinowski Bron.:1922). Πρόκειται για αντικείμενα-σημεία- πλούτου, που συνιστούν μια ιδιότυπη "ιδιοκτησία", στην οποία συμπυκνώνονται πολλές μορφές του "έχειν", που ο "μοντέρνος" πολιτισμός έχει απομονώσει σε "ιδιοκτησία", "κατοχή", "εχέγγυο" και "δάνειο" (ο.π.:96). Θα πρόσθετα και "πίστη". Αυτή η μορφή αναφέρεται σ'ένα ιδιαίτερο οικονομικό, συμβατικό-ηθικό και αξιακό πλαίσιο, μέσα στο οποίο πραγματοποιείται η επικοινωνία. Εδώ δημιουργείται εύκολα ένα σημαντικό σφάλμα: "η τρέχουσα θεωρία, εμπλουτισμένη με σύγχρονες ιδέες, διαμορφώνει a priori έννοιες για την εξέλιξη, υποστηρίζοντας μάλιστα ότι ακολουθεί μία αναγκαία δήθεν λογική" (ο.π.:113). -Το ίδιο σφάλμα βέβαια κάνει και ο Mauss, όταν καταφεύγει στην αντίστροφη γενίκευση και συνθέτει με βάση το "δώρο" μία γενεαλογία της μεταβίβασης αντικειμένων γενικά.- Όμως έδω δεν πρόκειται γι'αυτό. Στα "βαΐγκου'α" ο Mauss διακρίνει μία ομολογία με το χρήμα. Και η παρατήρηση αυτή αναδεικνύει ένα πρόβλημα: Τι ακριβώς είναι το χρήμα και σε ποιο σημείο μπορούμε να διακρίνουμε αυτή την ομολογία. Το ίδιο το χρήμα είναι ιδιοποίησιμο αποκλειστικά στα πλαίσια της ορισμένης συνάφειας μέσα στην οποία εκφράζει το γενικό ισοδύναμο. Η μή υποταγή στους όρους παραγωγής και επικοινωνίας που διέπουν αυτή τη συνάφεια καθιστά το χρήμα ένα κομμάτι χαρτί -ή μέταλλο- που κανείς δεν μπορεί να το οικειοποιηθεί ως χρήμα (βλ. Engels & Marx, 1845-6:I.123). Η ακριβέστερη λοιπόν διατύπωση θα ήταν: τα "βαΐγκου'α" συνιστούν "αντικείμενα-σημασίες", σημεία μίας ιδιαίτερης "γλώσσας", πλάϊ στη γλώσσα, που μορφοποιεί και μεταβιβάζει μηνύματα μέσα στα πλαίσια μίας ορισμένης συνάφειας.

Ας καταφύγουμε ακόμα μια φορά στην αναλογία, που προτείνει ο Marx, της ανταλλαγής με την γλώσσα: όταν εκφέρεται ένα φώνημα μέσα σε μία ορισμένη κοινωνική συνάφεια, η φυσική μορφή του φωνήματος καθ'εαυτήν, -ανεξάρτητα από το σημειολογικό του περιεχόμενο- ελκύει την προσοχή του προσλαμβάνοντος προς την αποδέσμευση νοήματος, τοποθετώντας το φώνημα, ως αισθητή διαφορά, μέσα σε ένα σύστημα λεκτικών και συντακτικών περιορισμών, όπου και μόνο το φώνημα -ως λέξη- σημαίνει κάτι.

Με ανάλογο τρόπο, η πρόταση του εμπορεύματος μέσα στη συνάφεια της ανταλλαγής, ελκύει την προσοχή, εγκαλεί τον "άλλον" ως δύναμις συναλλασσόμενο. Αυτό σημαίνει ότι ο προσλαμβάνων το μήνυμα: "αυτό είναι ένα προς ανταλλαγή εμπόρευμα", υποτάσσεται ταυτόχρονα στον κώδικα και τους περιορισμούς που εγκαλεί η συνάφεια της εμπορευματικής σχέσης. Δηλαδή, το μήνυμα: "αυτό είναι ένα εμπόρευμα", όπως ακριβώς το μήνυμα: "αυτό είναι ένα φώνημα", δημιουργεί έναν αυτοματισμό προσήλωσης στην συνάφεια όπου το "φώνημα" γίνεται "λέξη" ή "πρόταση", ή όπου το προτεινόμενο προϊόν αναγνωρίζεται και λειτουργεί ως εμπόρευμα, υποτάσσοντας τόσο τον προσλαμβάνοντα όσο και τον εκπέμποντα, στους εσωτερικούς καταναγκασμούς του εμπορευματικού κώδικα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ (11) : Η ΑΝΤΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΒΑΣΗ

Όταν ο Mill χαρακτήρισε το χρήμα ως "μεσολαβητή της ανταλλαγής", είπε κάτι ουσιώδες. Εκείνο που πριν απ'όλα χαρακτηρίζει το χρήμα (...) είναι ότι σ' αυτό αλλοτριώνεται η μεσολαβητική δραστηριότητα, η διαμεσολαβούσα κίνηση, η ανθρώπινη, η κοινωνική πράξη, μέσω της οποίας τα προϊόντα του ανθρώπου αλληλοσυμπληρώνονται: αυτή η μεσολαβητική πράξη γίνεται η λειτουργία ενός υλικού πράγματος (...) γίνεται λειτουργία του χρήματος.

MARX (1844:17)

Μιλήσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια για την ομολογία "γλώσσα-εμπόρευμα" που διακρίνεται στην προσπάθεια του Marx να συγκροτήσει την κριτική του στις θεωρίες της "Πολιτικής Οικονομίας", που αφορούν στην ανάλυση της εμπορευματικής σχέσης. Στην κριτική αυτή διαγράφεται ένα "πρότυπο" προσέγγισης και ανάλυσης της εμπορευματικής σχέσης, όπου τίθεται, καθώς είδαμε, το πρόβλημα της "υλικής" επικοινωνίας στην αστική κοινωνία.

Στο σημείο όμως αυτό είναι πιθανή μία ερμηνεία που θα κατέληγε να θέσει το ερώτημα: μπορούμε από τη θεώρηση αυτή του Marx για την εμπορευματική επικοινωνία να αποδεσμεύσουμε ένα επιχειρησιακό σχήμα κατανόησης της επικοινωνίας ή, ειδικότερα, του γλωσσικού φαινομένου; Μία τέτοιου τύπου προσέγγιση, όχι του εμπορεύματος αλλά της γλώσσας, ορίζει αυτή την τελευταία ως μία αντικειμενικά δεδομένη πραγματικότητα, μονοσήμαντη και τετελεσμένη. Στην πραγματικότητα μία τέτοια ανάγνωση θα αναδεικνυε μία θεμελιώδη αντίφαση στις διατυπώσεις αυτές του Marx¹: Μία αναλλοίωτη "ανθρώπινη ουσία" με δεσπόζον

1. Μία τέτοιου τύπου ανάγνωση, λ.χ., συναντάμε στη σταλινική ανάλυση των προβλημάτων της γλωσσολογίας. Βλ. J. Stalin, *Le marxisme et les problèmes de linguistique*, ο.π. Το εντυπωσιακό εδώ είναι ότι, αναγνώσεις που βρίσκονται στον αντίποδα ακριβώς της σταλινικής οπτικής, κατανοούν το μαρξικό κείμενο με τον ίδιο τρόπο: ως ένα εγχείρημα καθυπόταξης του συνόλου της ιστορίας σε κατηγορίες "που δεν έχουν νόημα παρά μόνο για την αναπτυγμένη καπιταλιστική κοινωνία, και των οποίων η εφαρμογή σε προηγούμενες μορφές της κοινωνικής ζωής δημιουργεί περισσότερα προβλήματα απ'όσα επιλύει" Κ.Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, Αθήνα, Ράππας, 1981, σ.46-47.

"Ο μαρξισμός διατηρεί την ιδέα των προσδιορισμών σημασιών των γεγονότων και των ιστορικών φάσεων, διαβεβαιώνει περισσότερο από κάθε άλλη αντίληψη τη δύναμη της εσωτερικής λογικής των ιστορικών διαδικασιών, αθροίζει αυτές τις σημασίες σε μία εφεξής δεδομένη σημασία του συνόλου της ιστορίας (την εμφάνιση του κομμουνισμού), -ενώ συγχρόνως ισχυρίζεται ότι μπορεί να αναγάγει τελείως το επίπεδο των σημασιών στο επίπεδο των αιτιώσεων." ο.π., σ.78-79.

Σγκρ. Marx, 1861-1863: I.13 κ.ε. "Για τους φυσιοκράτες οι αστικές μορφές παραγωγής εμφανίζονται κατ'ανάγκην σαν οι φυσικές μορφές της. Η μεγάλη υπηρεσία που πρόσφεραν είναι ότι αυτές τις μορφές τις αντιλαμβάνονταν σαν φυσιολογικές μορφές της κοινωνίας: σαν μορφές που προκύπτουν από τη φυσική αναγκαιότητα της ίδιας της παραγωγής, που είναι ανεξάρτητες από τη θέληση, την πολιτική κλπ. Είναι υλικοί νόμοι. Το λάθος συνίσταται μόνο στο ότι τον υλικό νόμο μιάς καθορισμένης ιστορικής βαθμίδας της κοινωνίας τον αντιλαμβάνονται σαν αφηρημένο νόμο, που εξουσιάζει εξίσου όλες τις κοινωνικές μορφές."

κίνητρο το οικονομικό και ένας απελευθερωτικός λόγος που ξεπερνά την παραδοσιακή και αιωνόβια ιδέα της θεωρίας "ως κλειστού συστήματος και ως θέασης"¹.

Μιά τέτοια τοποθέτηση παραγνωρίζει την εσωτερική συνάφεια του μαρξικού λόγου μέσα στην οποία, αποκλειστικά και μόνο, θα πρέπει να αντιμετωπισθούν οι διατυπώσεις αυτές. Η αναγωγή τους λοιπόν στο συμφραζόμενό τους υποδεικνύει πως εδώ δεν πρόκειται για μία θεώρηση της επικοινωνίας και της γλώσσας, αλλά για την οργάνωση μίας "διδασκτικής αναλογίας" που ο Marx θεωρεί απαραίτητη για την κατανόηση της λειτουργίας του εμπορεύματος καθώς και των καταναγκασμών της επικοινωνιακής συνάφειας μέσα στην οποία διενεργείται η ανταλλακτική πρόβαση. Ο Marx δηλαδή περιγράφει μία κατεξοχήν μονολογική λειτουργία της γλώσσας, όπου οι προ-υπάρχοντες περιορισμοί λειτουργούν ως καταναγκασμοί που επιβάλλουν μία μονολογική σημασιολόγηση του σήματος².

1. Σε αυτούς τους αντιθετικούς πόλους διακρίνει ο Καστοριάδης αυτή την θεμελιώδη αντίθεση του μαρξικού λόγου (πρβλ. ο.π. 56, 78-79 κ.ε., 84 κ.ε.) που επίσης σχηματοποιείται σε ένα "βολικό" σχήμα, σε κείνο της αντίθεσης του "νεαρού Marx" με τον "οικονομιστή Marx της ωριμότητας".

2. Ο αυταρχικός λόγος, καθώς επισημαίνει ο Bakhtine (Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής, ο.π., σ.210-211), είναι δυσπρόσιτος στις ανασηματοδοτήσεις που εισχωρούν από τη συνάφεια εκφοράς-πρόσληψης και από το συμφραζόμενο που τον πλαισιώνει. "Η σημασιοδοτική του δομή είναι ακίνητη και άμορφη, γιατί είναι περατωμένη και μονοσημική", η σημασία του προσκολλάται στο "γράμμα" και σκληρυνεται.

"Ο αυταρχικός λόγος απαιτεί από μάς να αναγνωριστεί άνευ όρων, και όχι να δαμαστεί, να απομοιωθεί ελεύθερα με τα δικά μας λόγια. Ετσι δεν επιτρέπει κανένα παιχνίδι με το συμφραζόμενο που το περικλείει ή με τα όρια του, ούτε βαθμιαίες ή αστάθεις αντιμεταθέσεις, ελεύθερες

Είναι συνεπώς λανθασμένο να ανάγουμε αυτή την περιορισμένη θεώρηση του μονολογικά συγκροτημένου επικοινωνιακού πεδίου της ανταλλαγής στην αστική κοινωνία, των περιορισμών του και του κώδικά του, σε γενική θεωρία του Marx για την επικοινωνία και τη γλώσσα. Μπορούμε εντούτοις να ανιχνεύσουμε τους καθορισμούς που θέτει στην "καθ'όλου επικοινωνία" η γενικευμένη και καθολική στην αστική κοινωνία κυριαρχία των εμπορευματικών σχέσεων και οι καταναγκασμοί που ωθούν στη θεώρηση του αντι-κειμένου της κοινωνικής δράσης ως "αντικειμενικά" αναγκώγιμου σε ένα ολικό μέτρο, σε μία καθολικής εμβέλειας και κύρους αξιολόγηση.

παραλλαγές, δημιουργούσες και υποποιητικές. Εισχωρεί στη λεκτική μας συνείδηση, σαν μάζα συμπαγής και αδιαίρετη. Πρέπει να τον δεχτούμε ακέραιο, ή ακέραιο να τον απορρίψουμε. Είναι απόλυτα συγκολλημένος με την αυθεντία (...): με αυτή διαρκεί, με αυτή πέφτει. Δεν μπορούμε να τον μοιράσουμε, να εκκρίνουμε το μεν, να ανεχθούμε το δε, να απορρίψουμε το τρίτο... Γι' αυτό, η απόσταση σε σχέση με τον αυταρχικό λόγο παραμένει αμετάθετη απ' άκρη σ' άκρη: το παιχνίδι των αποστάσεων -σύγκλιση και απόκλιση, προσέγγιση και απομάκρυνση- είναι εδώ αδιύνατο." (ο.π.) Πρβλ. Julia Kristeva, Σημειωτική, *Recherches pour une sémanalyse*, Παρίσι, Seuil, 1969.

Η ανταλλακτική αξία του προϊόντος δημιουργεί λοιπόν το χρήμα δίπλα στο εμπόρευμα. Είναι αδύνατον να εξαλειφθούν οι επιπτώσεις και οι αντιφάσεις που πηγάζουν από την ύπαρξη του χρήματος πλάι στα ειδικά εμπορεύματα με μόνη την αλλαγή της μορφής του χρήματος. (...) Κι είναι το ίδιο αδύνατο να καταργηθεί το χρήμα, όσο η ανταλλακτική αξία παραμένει η κοινωνική μορφή των προϊόντων.

MARX (1857-8: I.135)

Στη συνάφεια της ανταλλαγής εμπορευμάτων, η ελεύθερη σημασιολόγηση του μηνύματος: "αυτό είναι ένα εμπόρευμα" αποκλείεται -κι αυτό αποτελεί *sine qua non* περιορισμό της εμπορευματικής επικοινωνίας-. Η μονοσημία αυτή, που χαρακτηρίζει την ανταλλαγή εμπορευμάτων δεν εδράζεται μόνο σε μια κυρίαρχη νοοτροπία και λογική περί της ισοδυναμίας, αλλά τοποθετείται, ως προϋπόθεση της ίδιας της ανταλλαγής, στο θεσμικό και νομικό πλαίσιο που διέπει την κοινωνική ιστορική δράση¹. Με άλλα λόγια, το μήνυμα: "αυτό είναι ένα εμπόρευμα" παραπέμπει στους

1. Εδώ θα μπορούσε να ανοίξει ένα μεγάλο κεφάλαιο. Ας περιοριστούμε στην ερμηνευτική πρόταση του Πασουκάνις (ο.π.) και στα ελάχιστα που σημειώθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο σχετικά με την ιδιοκτησία.

μηχανισμούς και τους καταναγκασμούς της ανταλλακτικής-αστικής συνάφειας. Αντίθετα, η μή-συμμόρφωση σ'αυτούς τους καταναγκασμούς και η προσπάθεια μιάς ελεύθερης σημασιολόγησης του προβαλλόμενου αντι-κειμένου, δημιουργεί μιά συνθήκη, όπου το προβαλλόμενο ή το ζητούμενο αντικείμενο δεν είναι εμπορεύσιμο, δεν είναι ιδιοκτησία, δεν είναι συνεπώς οικειοποιήσιμο ή διαθέσιμο ως ανταλλακτική αξία.¹

Ας ξαναδούμε, μετά από τις διευκρινήσεις αυτές, μιά διατύπωση του προηγούμενου κεφαλαίου:

Το αντικείμενο, μέσα στην άμεση συνάφεια οικειοποίησής του δεν είναι κατά κανέναν τρόπο σύμβολο. Είναι αντικείμενο χρήσης. Αντίθετα, το προτεινόμενο προς οικειοποίηση αντικείμενο, συμβολίζει τη δυνατότητα του ενδεχόμενου κατόχου του να το οικειοποιηθεί. Μέχρι όμως να πραγματοποιηθεί η μεταβίβαση-ανταλλαγή, δεν συνιστά γι'αυτόν, με κανέναν τρόπο, ένα αντικείμενο χρήσης.

Η διατύπωση αυτή, αν την πάρουμε κατά γράμμα, δεν είναι επαληθεύσιμη παρά σ'ένα ορισμένο επίπεδο της ανάλυσης,

1. "Στην πραγματικότητα διαθέτω ατομική ιδιοκτησία μόνο στον βαθμό που έχω κάτι, το οποίο μπορεί να πουληθεί. Αντίθετα, κάτι που αφορά την ιδιαίτερη ύπαρξή μου (...) μπορεί και να μην είναι καθόλου εμπορεύσιμο. Το ρούχο μου αποτελεί ατομική μου ιδιοκτησία (...) μόνο στο βαθμό που είναι εμπορεύσιμο. Αν χάσει αυτή του την ιδιότητα, αν λόγου χάρη κουρελιαστεί, μπορεί να διατηρήσει κάποιες χρήσιμες σε μένα ιδιότητες, μπορεί μάλιστα να προσδώσει και σε μένα μια ιδιότητα χαρακτηρίζοντάς με κουρελή, όμως κανένας οικονομολόγος δεν θα σκεφτόταν ποτέ να το χαρακτηρίσει ατομική μου ιδιοκτησία, μιάς και δεν μου παρέχει την παραμικρή δυνατότητα να ιδιοποιηθώ αλλότρια εργασία." (Engels & Marx, 1845-6:I.322)

όπου η ανταλλακτική πρόβαση διασπάται, για να εξεταστούν οι επιμέρους μηχανισμοί που συναρθρώνουν την επικοινωνία μέσω εμπορευμάτων. Για την κατανόηση όμως της ανταλλαγής ως κοινωνικής πρόβασης που ενεργείται στα πλαίσια μίας δεδομένης ιστορικής συνθήκης, απαιτούνται κάποιες επαναδιατυπώσεις "που θα εγκαταλείπουν την αφάιρεση", εγγράφοντας την ταυτόχρονα στα διάδοχα επίπεδα της ανάλυσης. Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται η λογική σχέση -η ιεραρχία- των τύπων και των επιπέδων αναφοράς. Έτσι, όταν ο Marx γράφει: "θέμα μου αποτελεί μόνο το εμπόρευμα· ούτε η αξία, ούτε η αξία χρήσης συνιστούν κατά την άποψή μου ιδιαίτερα θέματα" (Marx, 1880:1532), δεν αναιρεί τη λογική της ανάλυσης που προτείνει στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, στο Κεφάλαιο κλπ, αλλά την τοποθετεί στο επίπεδο της "πραγματικής" πρόβασης: "η αφετηρία [μου] είναι η πιο απλή μορφή που παίρνει το προϊόν της εργασίας στη σύγχρονη κοινωνία, το εμπόρευμα" (Marx, 1880:1543).

Καθώς σημειώνεται στα Grundrisse (ό.π.:I.126-127), το εμπόρευμα δεν είναι αξία (ανταλλακτική αξία) παρά μόνο κατά την ανταλλαγή (πραγματική ή φανταστική¹). Η

1. Ως "φανταστική" ανταλλαγή θα πρέπει εδώ να θεωρήσουμε έναν "λογισμό επί της ανταλλαγής". Μιά πρώτη προσέγγιση αυτού του λογισμού διατυπώνεται στα Παρίσινα Χειρόγραφα (Marx, 1844:31): "Όταν παράγω περισσότερο από εκείνο που μου είναι άμεσα χρήσιμο, το υπερπροϊόν εκείνου που παράγω έχει υπολογιστεί βάσει της ανάγκης σου. Τελικά μόνο φαινομενικά παράγω αυτό το υπερπροϊόν. Στην πραγματικότητα παράγω ένα διαφορετικό αντικείμενο, το αντικείμενο της δικής σου παραγωγής, που θα ήθελα να ανταλλάξω αντί αυτού του υπερπροϊόντος, έχω μάλιστα ήδη πραγματοποιήσει αυτή την ανταλλαγή στο μυαλό μου." Μιά περισσότερο σύνθετη μορφή λογισμού επί της ανταλλαγής

αξία του εμπορεύματος αποκτά μία αυτόνομη μορφή έκφρασης αποκλειστικά στη συνάφεια της ανταλλαγής (ή στη μεταγραφή αυτής της συνάφειας -ως *sine qua non* αναφορά- στους λογαριασμούς ή τα κατάστιχα, όπου -υπ'αυτή και μόνο την προϋποτιθέμενη αναφορά- τα εμπορεύματα "μετατρέπονται σε σύμβολα αξίας, στερεοποιούνται σε αμιγείς ανταλλακτικές αξίες με την αφάιρεση της υλικής τους υπόστασης και των φυσικών τους χαρακτηριστικών" (ό.π.:131).

Ως αξία το εμπόρευμα ενεργεί μία πρόβαση ισοδυναμίας, που με τη σειρά της απαιτεί αφ'ενός την καθολική παραδοχή πως κάθε ιδιοκτησία είναι "ιδιοκτησία με αξιοπιστία και κυκλοφορία" -δηλαδή χρήμα- και αφ'ετέρου την οικουμενοποίηση¹ μίας τεχνικής εγκαθίδρυσης ομολογίων βάσει των οποίων επιτυγχάνεται, επιβεβαιώνεται και

εδράζεται επί του μηχανισμού της πίστης (ό.π.:21): "Στην περίπτωση της πίστης, αντί για μέταλλο ή χαρτί, ο ίδιος ο άνθρωπος γίνεται ο μεσολαβητής της ανταλλαγής, όχι ως άνθρωπος, αλλά ως ύπαρξη ενός κεφαλαίου και των συμφερόντων του."

1. Η εγκαθίδρυση ενός γενικού κώδικα της εμπορευματικής ανταλλαγής -με τη μεσολάβηση και μόνο του οποίου είναι δυνατή η αναγωγή των διαφορετικών εμπορευμάτων στο κοινό μέτρο και η ανάδειξη μίας σχέσης ισοδυναμίας- βασίζεται σε μία πολιτική και οικονομική συγκέντρωση (Πρβλ. την ανάπτυξη της προβληματικής περί "μίας εθνικής γλώσσας", Engels & Marx, 1845-6:II.174), όπου αναδεικνύεται η "κοινωνία των ιδιωτών" ως "η υπάρχουσα μορφή επικοινωνίας" στην αστική κοινωνία (ό.π.:I.82).

Το "αξιωματικό" στοιχείο της παραπάνω τοποθέτησης αίρεται εφ'όσον προϋποθέσουμε πως μιλώντας για την πολιτική συγκέντρωση, η θέσμιση του κανόνα δεν είναι η δημιουργία της πολιτικής λειτουργίας: "η νομοθετική εξουσία δεν κάνει τον νόμο: τον ανακαλύπτει και τον διατυπώνει μόνο" (Marx, 1843.A:97).

νομιμοποιείται το *quid pro quo*¹. Μιά τεχνική που απαιτεί την εξαφάνιση, στο επίπεδο της εφαρμογής της, κάθε ποιοτικής σχέσης μεταξύ των προς ανταλλαγή αντικειμένων.

1. Η ομολογία αυτή, όταν μετατεθεί από το επίπεδο του λογισμού (*calcul*) στο επίπεδο του αναγκαίου ή της στέρσης, όταν δηλαδή τοποθετηθεί σ'ένα επίπεδο φυσικών αναλογιών παράγει παράδοξες -για την αστική συνάφεια- μορφές ανταλλαγής. Ας θυμηθούμε το απόσπασμα των παρισινών χειρογράφων που σχολιάσαμε παραπάνω, όπου διατυπώνεται η θέση, πως στην άστική συνάφεια της ανταλλαγής, κάθε συμπεριφορά απέναντι, στο αλλότριο αντικείμενο που δεν διαμεσολαβείται από το *quid pro quo* είναι απορριπτέα και κολάσιμη.

Κάτι ανάλογο συμβαίνει όταν διαταραχθούν οι θεσμικοί, πολιτικοί ή οικονομικοί όροι που επιτρέπουν την "ομαλή λειτουργία" του *tertium comparationis*, όταν τελικά η πίστις δεν μπορεί να ανατροφοδοτήσει "τη γενική ανταλλακτική πρόβαση και τη γενική παραγωγή" (Βλ. Engels & Marx, 1845-6:136, όπου αναδύεται μία προβληματική -που θέτει ερωτήματα και όχι απαντήσεις ή εξηγήσεις- σχετικά με την κρίση): "Η νομισματική κρίση συνίσταται κατ'αρχήν στο γεγονός ότι όλες οι "περιουσίες" (*Vermogen*) βρίσκονται μονομιάς υποτιμημένες σε σχέση με το μέσο ανταλλαγής και χάνουν τη "δύναμή" (*Vermogen*) τους πάνω στο χρήμα. Υπάρχει κρίση όταν δεν μπορείς πιά να πληρώσεις με "αυτό που κατέχεις", αλλά πρέπει να πληρώσεις με χρήμα. (...) Κι αυτό συμβαίνει επειδή η ειδοποιός διαφορά που διαφοροποιεί το χρήμα -καθολικό εμπόρευμα, ιδιοκτησία που να μπορεί να κυκλοφορεί- από κάθε άλλο εμπόρευμα παγώνει, ώστε και τα εμπορεύματα αυτά παύουν ξαφνικά να είναι ιδιοκτησία που να μπορεί να κυκλοφορεί. (...) Η δυσκολία στη διάρκεια μιάς κρίσης έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι "η κάθε περιουσία" έπαψε να είναι "χρήμα". Άλλωστε αυτό ανάγεται στην πρακτική του αστού να δέχεται για πληρωμή "κάθε μορφή του έχειν" όσο αυτή είναι χρήμα, και να μην δημιουργεί δυσκολίες παρά όταν γίνεται δύσκολη η μετατροπή αυτού του "έχειν" σε χρήμα. Σ'αυτή την τελευταία περίπτωση, αρνείται στο εξής να αποδεχτεί το "έχειν" ως πραγματικό" (ο.π.:136-137).

"Η άμεση επιδίωξη του εμπορίου δεν είναι η κατανάλωση αλλά η απόκτηση χρήματος, ανταλλακτικής αξίας. Αυτός ο διχασμός της ανταλλαγής, από τη μία ανταλλαγή για την κατανάλωση κι από την άλλη ανταλλαγή για την ανταλλαγή, προκαλεί μία νέα ανισορροπία (...) εισάγει μία αναντιστοιχία ανάμεσα στην κυκλοφορία και στην περάτωσή της (...) Αυτός ο απλός διαχωρισμός αναδεικνύει ήδη τη δυνατότητα των κρίσεων. Δεδομένου ότι η παραγωγή κατευθύνεται με άμεσο τρόπο προς το εμπόριο και διαμεσολαβημένα προς την κατανάλωση, θα πρέπει να επιρρεάζεται από τη διατάραξη της ισορροπίας ανάμεσα στο εμπόριο και στην κατανάλωση: ακόμα περισσότερο, να την προκαλεί" (Marx, 1857-8:I.140-142).

Η εκτός του εμπορευματικού κώδικα ζήτηση-διάθεση κινητοποιεί έναν μηχανισμό που παραπέμπει σε νοοτροπικές καταστάσεις -αισθητικές, ιδεολογικές κλπ., θεάσεις του αντικειμένου-, "μη ορθολογικά" μεταφράσιμες στον κώδικα της επικοινωνίας-διά-μέσου-εμπορευμάτων. Επανερχόμαστε λοιπόν στις διατυπώσεις των χειρογράφων του 1844. Στο πεδίο της ανταλλαγής που διαμεσολαβεί την οικειοποίηση του αντι-κειμένου στον αστικό κόσμο, "η μόνη γλώσσα που είμαστε ικανοί να κατανοήσουμε είναι η γλώσσα της σύγκρισης των αντικειμένων μας". Κάθε άλλη γλώσσα "φαντάζει σαν παράκληση, εξευτελισμός και βιασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας" (Marx, 1844:31).

Μεσα στο πλαίσιο της ανταλλαγής, ο κώδικας και οι καταναγκασμοί βάσει των οποίων σημασιολογείται η ανταλλακτική αξία -βάσει των οποίων εγκαλείται και μορφοποιείται ως μήνυμα η αξία του εμπορεύματος- τίθενται εκ των προτέρων, προϋποτίθενται δηλαδή της ανταλλακτικής επικοινωνιακής πρόσβασης, εκβιάζοντας τη μονολογική σημασιολόγηση της επικοινωνίας βάσει του κοινωνικά διαμορφωμένου μέτρου, της αξίας.¹

1. Στο σημείο αυτό απαιτείται μία διευκρίνιση: η εργασία δεν παράγει *a priori* "γενικά προϊόντα". Ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας δεν αποτελεί μία προϋπόθεση που θα μπορούσε να διαμεσολαβήσει αυτόματα τη σχέση παραγωγής-και κοινωνικής αξίωσης του προϊόντος. Ο κοινωνικός χαρακτήρας προσδίδεται στο προϊόν της ατομικής παραγωγής μέσα στον μηχανισμό της ανταλλαγής, που με τη σειρά του προϋποθέτει και σημειοποιεί στη μορφή της "αξίας" τον κοινωνικό χαρακτήρα της εργασίας.

Στα Grundrisse ο Marx (1857-8: I.177-179) εξετάζει την άποψη του Adam Smith, ότι "ο εργάτης οφείλει να παράξει, πέρα από το ιδιαίτερο εμπόρευσμά του, ένα γενικό προϊόν".

Το σημαντικό εδώ είναι πως πρόκειται για έναν κώδικα ο οποίος αναφέρεται στη μικρά διάρκεια, δηλαδή αναφέρεται στην άμεση συγχρονία, ενώ η ανταλλαγή καθ'εαυτήν, ως μηχανισμός "ισοδυναμίας", παραπέμπει και ανακαλεί στάσεις που ανταποκρίνονται στη μεγάλη διάρκεια: η προβολή ενός εμπορεύματος προς ανταλλαγή, το σημασιοδοτεί ως ανταλλακτική αξία, δηλαδή ως φορέα αξίας, επικαιροποιώντας το "μέτρο" της σύγκρισης/ισοδυναμίας στον συγχρονικά αναγκαίο για την παραγωγή του χρόνο εργασίας.¹

Στο μέτρο, σημειώνει ο Marx, που το προϊόν δεν χρησιμεύει στον παραγωγό ως "αξία χρήσης", αλλά ως "ανταλλακτική αξία", οφείλει να προσδώσει σε ένα μέρος του προϊόντος του τη μορφή του "γενικού προϊόντος".

"Η εργασία που αναλώνει το άτομο κατά την παραγωγική δραστηριότητα, του χρησιμεύει ως χρήμα που αγοράζει αδιαμεσολάβητα το προϊόν, το αντικείμενο δηλαδή της ιδιαίτερης δραστηριότητάς του. Πρόκειται όμως για ένα ιδιαίτερο χρήμα που δεν μπορεί να αγοράσει παρά αυτό και μόνο το συγκεκριμένο προϊόν. Για να μπορεί, χωρίς άλλη διαμεσολάβηση, να υφίσταται ως γενικό χρήμα, θα έπρεπε να είναι γενική και όχι συγκεκριμένη, ιδιαίτερη εργασία, με άλλα λόγια, θα έπρεπε να είναι αυτονόητα ένα στοιχείο της γενικής παραγωγής. (...) Η ανταλλαγή όμως που πραγματοποιείται βάσει της ανταλλακτικής αξίας πρέπει πρώτα να καταστήσει γενική την εργασία. (...[Εδω]) κάποια διαμεσολάβηση είναι αναγκαία. Στην περίπτωση αυτή ξεκινούμε από την αυτόνομη παραγωγή των ατόμων, που θα προσδιοριστεί και θα διαμορφωθεί *post festum* από πολύπλοκες σχέσεις: η διαμεσολάβηση πραγματοποιείται με την ανταλλαγή των εμπορευμάτων, την αξία και το χρήμα, ως εκφράσεις μίας και μόνης σχέσης. (...) Ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας επιτυγχάνεται *-post festum-* καθιστώντας τα προϊόντα αξίες και ανταλλάσσοντάς τα."

1. Η αναπαράσταση του "γενικού χρόνου εργασίας" στη μορφή του γενικού ισοδύναμου προϋποθέτει μία διάσταση τόπου και χρόνου (Βλ. Marx, 1857-8:I.140 και III.50), μία πραγματική δηλαδή συνάφεια, όπου συγκροτείται και ενεργείται η ανταλλακτική πρόβαση. Το "γενικό ισοδύναμο" μιλάει διάφορες γλώσσες και φοράει τις τοπικές ενδυμασίες (Marx, 1859:124, πρβλ. Marx, 1857-8:I.268). Τελικά, η αναγωγή της αξίας στον "κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας" υποβάλλεται στους ειδικούς περιορισμούς

Η συσκότιση του μέτρου και η νόθευση του κώδικα δημιουργούν μια κατάσταση, στην οποία είναι αδύνατη η οργάνωση του μηνύματος της ισοδυναμίας με βάση την αξία. Η ανταλλακτική αξία, μιάς και "η αξία δεν γράφει στο κούτελό της τι πράγμα είναι", δεν παράγει στην περίπτωση αυτή μια σύστοιχη σημασία και το προϊόν δεν μπορεί να υπάρξει ως εμπόρευμα και ταυτόχρονα ως "ατομική ιδιοκτησία". Πρόκειται για τη στοιχειώδη, την απλούστερη περιγραφή της "κρίσης", όπως διατυπώνεται στη Γερμανική Ιδεολογία, κατά την οποία το "έχειν" δεν μπορεί να μετατραπεί σε οικειοποιήσιμο αγαθό, γιατί χάνει την κοινωνική σημασία βάσει της οποίας και μόνο είναι ανταλλάξιμο ως *quid pro quo*. Στην περίπτωση αυτή το "έχειν" παύει να λειτουργεί ως ανταλλακτική αξία.

Ας επανέλθουμε στο μοντέλο αναπαράστασης της απλής ανταλλαγής ισοδυνάμων, που εκφράζεται στην εξίσωση:

$$E - E \text{ ή } \chi.A = \gamma.B$$

Εδώ εκφράζεται μία σχέση ισοδυναμίας, μία εξίσωση όπου τα εμπορεύματα συγκρίνονται, σημασιοδοτούνται βάσει ενός κοινού μέτρου. Στην πραγματικότητα το $E - E$ προϋποθέτει την αναγωγή των δύο μερών σε ένα κοινό κώδικα¹,

-χρόνου και τόπου- της συνάφειας της ανταλλαγής. Για να ακριβολογούμε, η αξία δεν παραπέμπει στον πραγματικά "ενσωματωμένο", στο εμπόρευμα χρόνο παραγωγής του, αλλά στον "κοινωνικά αναγκαίο χρόνο" που διαμορφώνεται "*post festum*" στην ειδική συνάφεια της ανταλλαγής.

1. Αναφερόμαστε στην ανάλυση της "απλής, μεμονωμένης ή τυχαίας μορφής της αξίας", που αναλύεται από τον Marx στο πρώτο μέρος του Κεφαλαίου (Marx, 1863-66: I.62 κ.ε.). "Η σχετική μορφή της αξίας και η ισοδύναμη μορφή είναι

που εδώ εκφράζεται με το σημείο της ισοδυναμίας. Η εξίσωση λοιπόν των εμπορευμάτων εντάσσει τους εμπλεκόμενους στην ανταλλακτική σχέση στον αυστηρά προσδιορισμένο κώδικα της αξίας, που διαμεσολαβεί μονολογικά και περιορίζει τη σημειωτική ελευθερία των ενεχομένων στην πρόβαση αυτή.

Μιά περισσότερο αναπτυγμένη μορφή της παραπάνω εξίσωσης θα έδινε ένα σχήμα αντιστοιχίας με το επικοινωνιακό "μοντέλο" του Peirce, για το οποίο μιλήσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια. Έτσι, το σχήμα E - E μπορεί να αποδοθεί με τρόπο που να καθιστά εμφανή τη διαμεσολάβηση του κώδικα της ανταλλαγής ισοδυνάμων (quid pro quo):

$$E (x.A) - (\text{κώδικας})^1 - E (y.B)$$

δύο στοιχεία αχώριστα το ένα από το άλλο, που ανήκουν το ένα στο άλλο και που καθορίζουν το ένα το άλλο, μα ταυτόχρονα είναι δύο αλληλοαποκλειόμενα ή αντίθετα άκρα, δηλαδή δύο πόλοι της ίδιας έκφρασης της αξίας". Στα πλαίσια της ανταλλακτικής πρόβασης κάθε σχέση υποτάσσεται στον μονολογικό κώδικα της αξιακής μορφής. Κάθε εμπόρευμα δηλαδή, υποχρεώνεται "να προδίδει τις σκέψεις του στη μοναδική γλώσσα που του είναι οικεία, στη γλώσσα των εμπορευμάτων."

1. "Έτσι μέσω της αξιακής σχέσης η φυσική μορφή του εμπορεύματος B γίνεται η μορφή αξίας του εμπορεύματος A, ή το σώμα του εμπορεύματος B γίνεται ο καθρέφτης της αξίας του εμπορεύματος A*. Αναφερόμενο το εμπόρευμα A στο εμπόρευμα B σαν προς σωμα αξίας, σαν προς υλοποίηση ανθρώπινης εργασίας, μετατρέπει την αξία χρήσης B σε υλικό που εκφράζει τη δική του αξία. Η αξία του εμπορεύματος A, εκφρασμένη έτσι με την αξία χρήσης του εμπορεύματος B, έχει τη μορφή της σχετικής αξίας".

* (σημ. του Marx) "Απο μια ορισμένη άποψη με τον άνθρωπο γίνεται ότι και με το εμπόρευμα. Μιάς και ο άνθρωπος δε γεννιέται μαζί με έναν καθρέφτη, ούτε γεννιέται σαν φιλόσοφος της σχολής του Fichte: "Εγώ είμαι Εγώ", ο άνθρωπος βλέπει τον εαυτό του να καθρεφτίζεται σ'έναν άλλον άνθρωπο. Μόνο από τη στιγμή που θα αναφερθεί στον άλλον ως προς όμοιόν του, αρχίζει να αναφέρεται και στον εαυτό του ανθρώπινα." Marx, 1863-66: I.66-67.

Τελικά, αυτή η διαμεσολάβηση του κώδικα, εισάγει στην επικοινωνιακή πρόβαση το *tertium comparationis*,¹ βάσει του οποίου η σύγκριση τοποθετείται σε ένα ενιαίο πλαίσιο, μέσα στο οποίο επιτυγχάνεται η "αντικειμενική" -και έγκυρη στο διύποκειμενικό πεδίο- νοηματοδότηση της "ανταλλακτικής αξίας"². Υπό την προϋπόθεση αυτή, μπορούμε να κατανοήσουμε την πρόταση: "Όταν στην εισαγωγή αυτού του κεφαλαίου ακολουθώντας τη συνήθεια είπαμε ότι το εμπόρευμα είναι αξία χρήσης και αξία ανταλλακτική, η διατύπωση αυτή ήταν λαθεμένη, αν θέλουμε ν'ακριβολογήσουμε. Το εμπόρευμα είναι αξία χρήσης ή αντικείμενο χρήσης και "αξία" (Marx,ό.π.,σ.74).

1. "Καθένα από αυτά τα εμπορεύματα πρέπει τελικά να αναχθεί σε ένα τρίτο. Πρόκειται περί αυτού που λέγεται να είναι κάτι άνισο προς αυτό το ίδιο. Αυτό το τρίτο εμπόρευμα, ξεχωριστό από τα δύο προηγούμενα, εκφράζει τη σχέση τους: κατ'αρχήν δεν υπάρχει παρά μόνο νοητά. Η διαδικασία είναι η ίδια όπως για κάθε σχέση. Για να την νοήσουμε ξεκινούμε από το να την ξεχωρίσουμε από τα άλλα στοιχεία ώστε να μπορέσουμε να την φέρουμε αντιμέτωπη με αυτά. Με το να γίνεται ανταλλακτική αξία, ένα προϊόν (η μία υπηρεσία) δεν μεταμορφώνεται απλά σε κάποια ποσοτική σχέση, σε έναν αριθμό που εκφράζει αναλογία, δηλαδή, έναν αριθμό με τον οποίο εκφράζεται μία ίση ποσότητα ενός άλλου εμπορεύματος, το ισοδύναμό του, ή η σχέση στα πλαίσια της οποίας ισοδυναμεί με τα άλλα εμπορεύματα. Χρειάζεται επιπλέον να μεταμορφωθεί ποιοτικά σε άλλο στοιχείο, με τρόπο ώστε τα δύο εμπορεύματα να γίνουν δύο μεγέθη που έχουν την ίδια μονάδα μέτρησης, με άλλα λόγια, υπολογίσιμα με κοινό τρόπο. Πρέπει κατ'αρχήν να μετατραπεί το εμπόρευμα σε χρόνο εργασίας, δηλαδή σε ένα στοιχείο που είναι διαφορετικής ποιότητας." (Marx, 1957-8:I.131-132).

2. "Επειδή κανένα εμπόρευμα δεν μπορεί να συγκροτήσει μία σχέση ισοδυναμίας με τον εαυτό του, επομένως επειδή δεν μπορεί τη φυσική του όψη να την κάνει έκφραση της δικής του αξίας είναι υποχρεωμένο να συγκροτήσει την ισοδυναμία του απέναντι σε ένα άλλο εμπόρευμα ή να καταστήσει τη φυσική μορφή ενός άλλου εμπορεύματος μορφή της δικής του αξίας." Marx. 1963-66:I.70-71.

Στην απλή, λοιπόν, μορφή της αξίας, μπορούμε ήδη να αποδεσμεύσουμε το "κοινό", "γενικό" χαρακτηριστικό, σε αναφορά προς το οποίο είναι δυνατό να αποκατασταθεί μεταξύ των εμπορευμάτων μιά σχέση ισοδυναμίας. Στα πλαίσια, δηλαδή, αυτής της ολοποιού ανταλλακτικής πρόβασης, η επικοινωνία διά μέσου εμπορευμάτων υποτάσσεται στον γενικό κώδικα της αξίας, με τρόπο που "η αξία ενός εμπορεύματος να αντικατοπτρίζεται στο σώμα κάθε άλλου εμπορεύματος (Βλ. Marx, ό.π. σ.76).

Μπορούμε τώρα να επιχειρήσουμε μιά δοκιμή αναδιατύπωσης της πρότασης που αποτέλεσε την αφετηρία του προβληματισμού που αναπτύχθηκε στις προηγούμενες σελίδες αυτού του κεφαλαίου. Είχαμε πει λοιπόν:

Το αντικείμενο, μέσα στην άμεση συνάφεια οικειοποίησης του δεν είναι με κανέναν τρόπο σύμβολο. Είναι αντικείμενο χρήσης. Αντίθετα, το προτεινόμενο προς οικειοποίηση αντικείμενο συμβολίζει τη δυνατότητα του ενδεχόμενου κατόχου του να το οικειοποιηθεί. Μέχρι όμως να πραγματοποιηθεί η μεταβίβαση-ανταλλαγή, δεν συνιστά γι'αυτόν, με κανέναν τρόπο, ένα αντικείμενο χρήσης.

Στην πραγματικότητα, αυτή η δυνατότητα οικειοποίησης του αντικειμένου-που-προβάλλεται-προς-ανταλλαγή αναδεικνύεται μέσω ενός πλέγματος τεχνικών, όπου το προς ανταλλαγή εμπόρευμα αποκτά μιά χρηστική-εργαλειακή λειτουργία. Μέχρι να πραγματοποιηθεί η ανταλλαγή, το εμπόρευμα, η "αισθητή μορφή" του, ως εμπόρευμα που

ζητιέται και κυκλοφορεί -ως εμπόρευμα γενικά-, γίνεται το μέσο έκφρασης της αξίας του και τής αξίας κάθε άλλου εμπορεύματος και ταυτόχρονα γίνεται ο "αντιπρόσωπος" του ιδιοκτήτη του στη συνάφεια της ανταλλαγής. "Κατά την ανάπτυξη της μορφής της αξίας του εμπορεύματος, και τελικά της χρηματικής της μορφής -του χρήματος-, η αξία ενός εμπορεύματος εκφράζεται μέσα στην αξία χρήσης, δηλαδή στη φυσική μορφή ενός άλλου εμπορεύματος (...). Σ' αυτό συνίσταται η διαφορετική σημασία που έχει για μένα η αξία χρήσης απ' αυτήν που έχει στην παραδοσιακή Πολιτική Οικονομία" (Marx, 1880:1545).

"Το χρήμα δεν μπορεί να θέτει τα εμπορεύματα σε κυκλοφορία, παρά μόνο αν κι αυτά μετατραπούν, ιδεατά τουλάχιστον, σε χρήμα, όχι απλά στο μυαλό του ατόμου, αλλά στις κοινωνικές αναπαραστάσεις (στα μέρη δηλαδή που εμπλέκονται άμεσα στη διαδικασία της αγοράς και της πώλησης)".

KARL MARX (1857-8:Ι.206)

Το γενικό ισοδύναμο, το χρήμα ή -και σε ένα άλλο επίπεδο- και η πίστις, συνιστά ένα πλέγμα τεχνικών¹, που

1. "[Χρήμα και πίστις] αποτελούν μία μοναδική και ομογενή γλώσσα, που κάθε μέλος της κοινωνίας τη μιλάει με τον τρόπο του, που κάθε άτομο υποχρεούται να τη μάθει. Μπορεί να μη γνωρίζει να μιλάει και να γράφει, (...) μα το να μη μπορεί να μετράει θα τον καταδίκασε να μη μπορεί να επιβιώσει. Η καθημερινή ζωή υποβάλλεται σε υποχρεωτική μαθητεία στους αριθμούς." Fernand Braudel, "Les Structures du Quotidien", *Civilisation Matérielle, Economie et Capitalisme, XVe-XVIIIe Siècles*, τμ.Ι, Παρίσι, Bibl. Armand Colin, 1979, σ. 419 (βλ. κ.ε.).

Ο Max Weber μας δίνει μία πολύ ενδιαφέρουσα διάσταση αυτού του προβλήματος (βλ. *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, Αθήνα, Gutenberg, 1978, σ.21-22).

"Τώρα, η ειδικά σύγχρονη δυτική μορφή του καπιταλισμού επιρρεάζεται, κατά πρώτο, έντονα από την ανάπτυξη των τεχνικών δυνατοτήτων. Η εκλογίκευση ουσιαστικά σήμερα εξαρτάται από τη δυνατότητα υπολογισμού των τεχνικά πιο σημαντικών παραχόντων. Αλλά αυτό σημαίνει ότι εξαρτάται από τις ιδιότητες της σύγχρονης επιστήμης, ιδιαίτερα των φυσικών επιστημών που στηρίζονται στα μαθηματικά και στο θετικό έλλογο πείραμα. Η εξέλιξη των επιστημών αυτών και της τεχνικής που στηρίζεται σ'αυτές, δέχεται εξ'άλλου τώρα σπουδαία ώθηση απο τα καπιταλιστι-

κληροδοτούνται στην κοινωνική πράξη, "όπως ακριβώς συμβαίνει και με τη γλώσσα"¹. Τεχνικές που διαμορφώνονται και μετατρέπονται μέσα από την πορεία της εμπειρίας, της ανάπτυξης και της επέκτασης των εμπορευματικών δεσμών.

Η ολική εμπλοκή της παραγωγικής δράσης στο πλέγμα των εμπορευματικών σχέσεων συγκροτεί μία ειδικού τύπου θέαση του συλλογικού και του ατομικού, που

κά αυτά συμφέροντα στην πρακτική οικονομική της εφαρμογή. Είναι αλήθεια ότι η καταγωγή της δυτικής επιστήμης δεν μπορεί να αποδοθεί σε τέτοια συμφέροντα. Ο υπολογισμός, ακόμα και με δεκαδικούς και άλγεβρα, γινόταν στις Ινδίες, όπου εφευρέθηκε το δεκαδικό σύστημα. Αλλά το χρησιμοποίησε μόνο ο καπιταλισμός [... που οδήγησε στη δημιουργία] ενός σύγχρονου υπολογιστικού συστήματος ή μιάς λογιστικής." Θα μπορούσαμε εδώ να προσθέσουμε ότι ο υπολογισμός αυτού του τύπου διέπει, στη συνάφεια όπου κυριαρχούν οι εμπορευματικές σχέσεις, κάθε πρόβαση εξορθολογισμού της κοινωνικής δράσης. Η δυναμική των αριθμών αποτελεί μέρος του αέρα που αναπνέουν οι άνθρωποι στην αστική κοινωνία.

1. Μιλήσαμε ήδη για το απόσπασμα του Κεφαλαίου, απ' όπου η πρόταση περί "ομολογίας γλώσσας-εμπορεύματος (Marx, 1863-66: I.87): "Οι άνθρωποι δεν συσχετίζουν τα προϊόντα της εργασίας τους ως αξίες επειδή τα αντικείμενα αυτά χρησιμεύουν ως απλά εμπράγματα περιβλήματα ομοειδούς ανθρώπινης εργασίας. Αντίστροφα. Εξισώνοντας κατά την ανταλλαγή τα διαφορετικά προϊόντα τους ως αξίες, εξισώνουν τις διαφορετικές εργασίες τους ως ανθρώπινη εργασία. Δεν το ξέρουν, αλλά αυτό κάνουν -γι' αυτό, όταν ο Galiani λεί: "Η αξία είναι μία σχέση ανάμεσα σε δύο πρόσωπα" θα έπρεπε να προσθέσει: μία σχέση που κρύβεται κάτω από ένα εμπόρευμα περιβλήμα" (σημ. του Marx στη 2^η έκδοση του Κεφαλαίου) -.

Η πραγματοποίηση αυτής της εξίσωσης απαιτεί την εκμάθηση των τεχνικών της νοηματοδότησης του εμπορεύματος, της συγκρότησης δηλαδή αυτού του "κοινωνικού ιερογλυφικού" που παράγει αυτόματα σημασίες.

"Οι μορφές που βάζουν στα προϊόντα της εργασίας τη σφραγίδα του εμπορεύματος και που, επομένως, αποτελούν προϋποθέσεις της εμπορευματικής κυκλοφορίας, έχουν κι'όλας αποκτήσει τη σταθερότητα φυσικών μορφών της κοινωνικής ζωής, προτού οι άνθρωποι προσπαθήσουν να κατανοήσουν, όχι τον ιστορικό χαρακτήρα αυτών των μορφών -που μάλλον τις θεωρούν ήδη αναλλοίωτες-, αλλά το περιεχόμενό τους." (Marx, ο.π. 89).

αρθρώνεται γύρω από την ανταλλαγή και τους μηχανισμούς της αγοράς. Κάθε εργασιακή δραστηριότητα και σχέση καθώς και κάθε καταναλωτική συμπεριφορά, εξορθολογίζονται κοινωνικά μέσω της βίωσης των τεχνικών της ανταλλαγής στο επίπεδο του καθημερινού και του αυτοματικού. Πρόκειται τελικά για τη διαμόρφωση μιάς ειδικού χαρακτήρα κοινωνικής στάσης και αξιοδότησης απέναντι στην εργασία, την ανταλλαγή και το χρήμα,¹ μιά καθολικού/οικουμενικού χαρακτήρα κοινωνική πρόβαση που, καθώς διευρύνεται, μεταβάλλει και διαμορφώνει το "απόρροιο περιεχόμενο της σκέψης των ανθρώπων", αλλοιώνει τις "αρχές" που διέπουν την πράξη, την υλική ζωή, μ'έναν τρόπο που φαντάζει φυσικός και που περνά απαρατήρητος.²

1. Στο σημείο αυτό αναφέρεται κανείς "συνειρμικά" στη βεμπεριανή προσέγγιση της ηθικής του προτεσταντισμού. Max Weber, ο.π. σ. 47-48. "Η σημερινή καπιταλιστική οικονομική τάξη είναι ένας απέραντος κόσμος, μέσα στον οποίο γεννιέται το άτομο και παρουσιάζεται, τουλάχιστον από την ατομική σκοπιά του, σαν αμετάβλητη τάξη πραγμάτων, στην οποία πρέπει να ζήσει. Μιά τάξη που εξαναγκάζει το άτομο, εφ'όσον εντάσσεται στις σχέσεις της αγοράς, να συμμορφωθεί με τους κανόνες της καπιταλιστικής συμπεριφοράς. Ο βιομήχανος που μακροχρόνια ενεργεί εναντίον αυτών των κανόνων, αναπόφευκτα θα εξαφανιστεί οικονομικά, όπως ο εργάτης που δε θέλει ή δεν μπορεί να προσαρμοστεί σ'αυτούς, θα πεταχτεί άνεργος στο δρόμο. Έτσι ο σημερινός καπιταλισμός, που έφτασε να κυριαρχεί στην οικονομική ζωή, εκπαιδεύει και διαλέγει τα υποκείμενα της οικονομίας -εργοδότες και εργάτες- που τα έχει ανάγκη."

2. Βλ. Jacques Le Goff, "Οι νοοτροπίες: μιά διφορούμενη ιστορία", στο, Jacques Le Goff & Pierre Nora, Το έργο της Ιστορίας, τ.Ι, σ.330-332: "Σημασία έχει να μη διαχωρίζουμε την ανάλυση των νοοτροπιών από τη μελέτη των τόπων και των μέσων παραγωγής τους. (...) Παρ'όλα τα δάνεια που έχουν δεχτεί από πολύ παλιές παραδόσεις, οι νοοτροπίες (αυτές) δεν εξηγούνται από τους σκοτεινούς καιρούς ή τα μυστήρια του συλλογικού ψυχισμού. Η γένεση και διάδοσή τους πηγάζει από συγκεκριμένα κέντρα επεξεργασίας, από συγκεκριμένα περιβάλλοντα που τις εκλαϊκεύουν οι ενδιαμέσες ομάδες και επαγγέλματα (...). Οι νοοτροπίες δεν είναι ξεκομμένες από τις κοινωνικές

Η εμπλοκή στην ανταλλακτική πρόβαση προϋποθέτει/επιβάλλει μία διαδικασία εκμάθησης, τόσο του κώδικα της μεταγραφής της προσφοράς/αξίωσης του αντι-κειμένου της πράξης στο πεδίο της ανταλλαγής εμπορευμάτων, όσο και της λογικής που διέπει τη χρήση αυτού του κώδικα. Η διαρκής επανάληψη της ανταλλαγής, την αναδεικνύει σε κανονική κοινωνική πρόβαση.

Η συνήθεια στις κανονικότητες αυτές παχύνει στην αντίληψη και στην οπτική των ανθρώπων μία θεμελιώδη διάκριση ανάμεσα "στην ωφελιμότητα των πραγμάτων για την άμεση ανάγκη και στην ωφελιμότητά τους για την ανταλλαγή" (Marx, 1863-66:I.102).

Κατά την ανταλλακτική πρόβαση συμπλέκονται οι εσωτερικευμένες μορφές άρθρωσης της κοινωνικής αξίωσης και οι αδράνειες που τις χαρακτηρίζουν με τα ενδεχόμενα και τις προκλήσεις που θέτουν η διεύρυνση της επικοινωνίας και ο πολιτισμός. Οι εγκαλούμενες αποκρίσεις τοποθετούνται ωστόσο σε ένα πλαίσιο, όπου οι δυνατές επιλογές/απαντήσεις περιορίζονται από τους ισχυρούς καταναγκασμούς, που διέπουν την ανταλλαγή τόσο στο επίπεδο των θεσμών, όσο και στο επίπεδο των νοοτροπιών. Η απόκλιση ενέχει την πιθανότητα ενός κόστους που οδηγεί

δομές. Διατηρούν μαζί τους σύνθετες σχέσεις. Το ερώτημα είναι αν σε μία κοινωνία υπάρχει μία κυρίαρχη νοοτροπία ή, αντίθετα, πολλές νοοτροπίες. (...) Εξ'ίσου λεπτή είναι και η κατανόηση των μετασχηματισμών στις νοοτροπίες. Πότε μία νοοτροπία παύει να υφίσταται και πότε εμφανίζεται μια άλλη; (...) Πότε εμφανίζεται και πότε εξαφανίζεται ένας κοινός τόπος; (...) Πότε χάνει την επαφή του με το πραγματικό;"

σε ανυπέρβλητες εμπλοκές: "η ζήτηση θα έμενε χωρίς αποτέλεσμα" και η ανταλλαγή δεν θα μπορούσε να συντελεστεί (Marx, 1844:30).

Οι άνθρωποι πλουτίζουν τη ζωή τους με νέες ανάγκες, διαμορφώνουν νέες στάσεις απέναντι στα αντικείμενα και τους άλλους ανθρώπους, νέες αναπαραστάσεις του κόσμου, αισθητικές αντιλήψεις και συναισθηματικές φορτίσεις. "Το μεγαλείο και η ομορφιά αυτού του συστήματος στηρίζεται σ'αυτή τη συνένωση κι'αυτές τις οργανικές υλικές και πνευματικές ανταλλαγές, που δημιουργούνται αυθόρμητα, ανεξάρτητα από την επίγνωση και τη βούληση των ατόμων, και που προϋποθέτουν αυτή τη συνάρτηση αμοιβαίας αδιαφορίας και αλληλεξάρτησης. (...) Πρόκειται για αμοιβαίες σχέσεις αυτών των ατόμων που ζουν σε καθορισμένες, προσδιορισμένες σχέσεις. (...) Η καθολική ανάπτυξη ατόμων, που οι κοινωνικές τους σχέσεις -ως συλλογικοί και ατομικοί δεσμοί- βρίσκονται κάτω από τον συλλογικό τους έλεγχο, δεν είναι δημιουργία της φύσης, αλλά της ιστορίας. Η επέκταση και η καθολική ανάπτυξη των δυνατοτήτων που καθιστούν δυνατή μιά τέτοια ατομικότητα, απαιτούν την ανάπτυξη μιάς παραγωγής θεμελιωμένης στην ανταλλακτική αξία. Αυτός ο τρόπος παραγωγής δημιουργεί για πρώτη φορά, παράλληλα με τη γενικευμένη αλλοτρίωση του ατόμου (...), την καθολικότητα και την ολοκλήρωση αυτών των σχέσεων κι αυτών των δυνατοτήτων"

(Marx, 1857-8:I.161-3)¹.

Με βάση αυτές τις σκέψεις διαμορφώνεται μιά αντίληψη που στα νεανικά κυρίως έργα του Marx αρθρώνεται ως κριτική της εγγελιανής "έννοιας" της αλλοτρίωσης. "Κάθε αποξένωση του ανθρώπου από τον εαυτό του και τη φύση εκδηλώνεται στη σχέση που ο ίδιος δημιουργεί ανάμεσα στον εαυτό του, στη φύση και στους άλλους ανθρώπους που βρίσκονται έναντί του" (Marx, 1844:66). "Πως όμως ο άνθρωπος κατέληξε να αλλοτριώσει την εργασία του, να διαχωριστεί απ' αυτήν; Πως αυτή η αλλοτρίωση θεμελιώθηκε στη φύση της ανθρώπινης ύπαρξης; Έχουμε ήδη φθάσει καντά στη λύση αυτού του προβλήματος μετατρέποντας το ερώτημα της καταγωγής της ατομικής ιδιοκτησίας σε ερώτημα σχετικά με τη σχέση της αλλοτριωμένης εργασίας με την πορεία της ανάπτυξης της ανθρωπότητας. Μιλώντας για την ατομική ιδιοκτησία, σκέπτεται κανείς

1. Marx, 1857-8:I.161-163. Βλ. συνέχεια του κειμένου: "Αυτή η εμπράγματο σχέση αλληλεξάρτησης είναι ασφαλώς προτιμότερη από την απουσία σχέσεων η από τοπικούς δεσμούς θεμελιωμένους είτε πάνω στη συγγένεια, είτε πάνω σε ιεραρχικές σχέσεις υποταγής και κυριαρχίας. Κι είναι εξ' ίσου βέβαιο πως τα άτομα δεν μπορούν να ελέγξουν τις αμοιβαίες τους σχέσεις προτού τις δημιουργήσουν. Μα είναι παράλογο να θεωρήσουμε αυτούς τους καθαρά εμπράγματος δεσμούς σαν φυσική εξέλιξη, σαν αναπόσπαστους και συνυφασμένους με τη φύση της ατομικότητας, σε αντίφαση με τη συνειδητοποιημένη γνώση και βούληση. Αυτοί οι δεσμοί είναι προϊόν των ατόμων, ένα ιστορικό προϊόν. Εμφανίζονται σε μιά συγκεκριμένη φάση της ανάπτυξης του ατόμου. (...) Σε προγενέστερα στάδια της εξέλιξης, το ιδιαίτερο άτομο φαντάζει πληρέστερο, ακριβώς γιατί δεν έχει ακόμα αναδειχθεί η πληρότητα αυτών των κοινωνικών σχέσεων, ώστε να τις αντικρίσει σαν αυτόνομες κοινωνικές δυνάμεις και σχέσεις. Η νοσταλγία αυτής της πρωτόγονης πληρότητας είναι εξ' ίσου φαιδρή με την εμμονή στη διατήρηση της σημερινής καθολικής απουσίας της. Η αστική αντίληψη δεν υπερέβη ποτέ την αντίφαση αυτής της ρομαντικής οπτικής, που θα την ακολουθεί και θα την σπρώχνει ως την ευτυχισμένη ώρα του τέλους της."

ότι αναφέρεται σε κάτι που είναι εξωτερικό ως προς τον άνθρωπο, ενώ, μιλώντας για την εργασία αναφέρεται άμεσα στον ίδιο τον άνθρωπο. Αυτός ο νέος τρόπος τοποθέτησης του προβλήματος, περικλείει ήδη τη λύση του" (Marx, ο.π.:69).

Εργασία και ατομική ιδιοκτησία διαπλέκονται σε μία ενιαία μορφή, στη μορφή του εμπορεύματος, αν και η κάθε μία τους παραπέμπει σε διαφορετική συνάφεια της κοινωνικής πράξης. Η πρώτη στη συνάφεια της υλικής ζωής, της παραγωγής και της οικειοποίησης του αντικειμένου, η δεύτερη στη συνάφεια του λογισμού και της ανταλλαγής.¹ Στην αστική κοινωνία, οι αξιώσεις και τα νοήματα που παράγονται στην άμεση συνάφεια της παραγωγής και της οικειοποίησης είναι απορριπτέα στη συνάφεια της ανταλλαγής, εφ'όσον δεν διαμεσολαβούνται από τη μορφή της ατομικής ιδιοκτησίας². Τελικά διαμορφώνονται δύο διακρι-

1. "Η σχέση ανθρώπου προς άνθρωπο, παίρνει τη μορφή σχέσης ανάμεσα σε ατομικούς ιδιοκτήτες. (...) Ο δεσμός που θέτει εν-σχέσει τους ατομικούς ιδιοκτήτες βρίσκεται στην ιδιαίτερη φύση των αντικειμένων, που συνιστούν το περιεχόμενο της ατομικής τους ιδιοκτησίας. Ο εκατέρωθεν πόθος τους γι'αυτά τα αντικείμενα, η ανάγκη που νοιώθει καθένας τους για το αντικείμενο [που κατέχει ο άλλος], τους δείχνουν και τους μαθαίνουν πως με τα αντικείμενα αυτά συνδέονται με μία σχέση διαφορετική από τη σχέση κατοχής, σε έναν δεσμό καθοριστικό, που υπερβαίνει την ατομική ιδιοκτησία. Η ανάγκη είναι εκείνη που δείχνει πως κανένας τους δεν είναι, καθώς νόμιζε, αυθύπαρκτος. Αποδεικνύει πως καθένας τους αποτελεί μία ύπαρξη ολική που οι ανάγκες της τη φέρνουν αντιμέτωπη με τα προϊόντα της εργασίας κάποιου άλλου, σε μία σχέση εσωτερικότητας." (Marx, 1844:24-25)

2. "Η προβολή και μόνο της ανθρώπινης ιδιότητας δεν δίνει σε κανέναν δικαίωμα απόλαυσης αλλότριου προϊόντος. Απέναντι στα δημιουργήματα των άλλων δεν υπάρχουμε ως ανθρώπινα όντα. Τα αντικείμενα της παραγωγής μας δεν τα συνδέει μεταξύ τους η ανθρώπινη μας ιδιότητα. Η ανταλλα-

τοι τύποι ανθρώπινων ενεργειών απέναντι στο αντι-κείμενο της κοινωνικής πράξης, δύο διαφορετικού τύπου θεάσεις και αναπαραστάσεις του, σε τελευταία ανάλυση, δύο διακριτές συνάψεις μέσα στις οποίες τοποθετείται η σχέση με το αντικείμενο. Η συνάφεια παραγωγής/οικειοποίησης κι εκείνη της ανταλλαγής -της διαμεσολάβησης που τοποθετεί το αντικείμενο ως κοινωνικό αντικείμενο-.¹

γή στην οποία προβαίνουμε δεν αναδεικνύεται λοιπόν ως η διαμεσολαβούσα κίνηση που θα επιβεβαιώνει πως το δικό μου προϊόν προορίζεται για σένα ως αντικείμενο της ανάγκης και της ύπαρξής σου. Η ανταλλαγή αυτή ωστόσο ωθεί και επιβεβαιώνει τη συμπεριφορά του καθενός από 'μάς απέναντι στο προϊόν που πραγματικά του ανήκει, απέναντι δηλαδή στο αντικείμενο της αλλότριας εργασίας. Καθένας μας προβάλλει το συμφέρον του αντικειμενοποιημένο στο προϊόν του που κατέχει, γιαυτό και διακρίνει στο αλλότριο προϊόν μία διαφορετική εχθίστική επιδίωξη, ανεξάρτητη από αυτόν, μια επιδίωξη που του είναι ξένη.

Επειδή είσαι άνθρωπο ον η συμπεριφορά σου απέναντι στο προϊόν [της εργασίας] μου είναι ανθρώπινη συμπεριφορά. Το προϊόν μου λοιπόν γίνεται αντικείμενο της ανάγκης και της επιθυμίας σου (...). Παρ'όλα αυτά η ανάγκη σου και η επιθυμία σου παραμένουν ανίσχυρες απέναντι στο προϊόν μου. Με άλλα λόγια, η ανθρώπινη σου ιδιότητα (που ένας βαθύς δεσμός τη συνδέει με τη δική μου ανθρώπινη παραγωγική δραστηριότητα) δεν σου παρέχει καμιά δύναμη, κανένα δικαίωμα να ιδιοποιηθείς το δικό μου προϊόν. Κι αυτό επειδή στο προϊόν αυτό δεν αναγνωρίζονται ούτε η ιδιαιτερότητα, ούτε το κύρος της ανθρώπινης φύσης σου. Αυτά δεν αποτελούν το μέσο που σου παρέχει εξουσία πάνω στην παραγωγή μου, αποτελούν μάλλον το μέσο που παρέχει σε μένα εξουσία πάνω σου. Συνιστούν τον δεσμό που σε εξαρτά από μένα, επειδή σε εξαρτούν από το προϊόν μου." (Marx, 1844:30).

1. "Εκείνο που αποξενώνεται είναι η διαμεσολαβητική δραστηριότητα, η διαμεσολαβούσα κίνηση, είναι το ανθρώπινο/κοινωνικό ενέργημα, δια του οποίου τα προϊόντα του ανθρώπου αλληλοπληρούνται. Αυτό το διαμεσολαβούν ενέργημα καθίσταται η λειτουργία ενός υλικού πράγματος, πέρα από τον άνθρωπο, μία λειτουργία του χρήματος. Δια μέσου αυτού του αλλότριου διαμεσολάβητη, ο άνθρωπος, αντί να διαμεσολαβεί ο ίδιος για τον άνθρωπο, εννοεί τη θέληση, τη δραστηριότητα, τη σχέση του με τον άλλον σαν να ήταν μία δύναμη ανεξάρτητη απ'αυτό και τους άλλους. Ιδού ο άνθρωπος στο έσχατο όριο της υποδούλωσης. (...) αυτός ο διαμεσολαβητής αναδεικνύεται σε αληθινό θεό, γιατί ο διαμεσολαβητής βασιλεύει με πραγματική δύναμη πάνω στα πράγματα για τα οποία μου χρησιμεύει ως

Στη εμπορευματική σχέση "αλλοτριώνεται" η διαμεσολαβητική δραστηριότητα, εκείνο το ανθρώπινο/κοινωνικό ενέργημα, που ολοκληρώνει την παραγωγική πρόβαση, καθώς τοποθετεί τα προϊόντα της εργασίας, ως "κοινωνικά αντικείμενα", στο πεδίο της πράξης. Στην αστική κοινωνία, αυτή η διαμεσολάβηση ενεργείται και εξορθολογίζεται αποκλειστικά μέσω του "γενικού εμπορεύματος", στο οποίο εκφράζεται η βούληση, η δραστηριότητα, η σχέση του με τον άλλον, σαν να ήταν μια δύναμη ανεξάρτητη απ' αυτόν και τους άλλους¹. Αυτός ο διαμεσολαβητής, "βασιλεύει με

διαμεσολαβητής. Η λατρεία του καθίσταται έτσι ένας αυτοσκοπός. Τα αντικείμενα που απομονώνονται από αυτόν τον διαμεσολαβητή έχουν χάσει την αξία τους. Μόνο εφ' όσον τον αντιπροσωπεύουν διαθέτουν μιά αξία, ενώ, αρχικά, φαίνεται πως το χρήμα δεν είχε αξία παρά υπό την αναλογία κατά την οποία εκείνο αντιπροσώπευε αυτά τα πράγματα. Αυτή η αντιστροφή της πρωταρχικής σχέσης είναι αναγκαία. Αυτός ο διαμεσολαβητής είναι συνεπώς η ουσία της ατομικής ιδιοκτησίας, που έχει απωλεσθεί, που είναι αλλοτριωμένη. Είναι η ατομική ιδιοκτησία που έχει καταστεί εξωτερική προς τον εαυτό της, που έχει εξοριστεί από τον εαυτό της." (Marx, 1844:17)

1. "Όταν παράγω περισσότερα αντικείμενα απ' όσα θα μπορούσα να χρησιμοποιήσω άμεσα, τότε, αυτό το πλεόνασμα, το παρήγαγα συνειδητά προσβλέποντας στη δική σου ανάγκη. Αυτό το πλεόνασμα το παρήγαγα μόνο ως πρόσχημα. Στην πραγματικότητα παρήγαγα προσανατολισμένος προς ένα διαφορετικό αντικείμενο, εκείνο που έχεις παράξει εσύ, και που θα επιθυμούσα να το ανταλλάξω αντί του δικού μου πλεονάσματος. Παρήγαγα μάλιστα το πλεόνασμα αυτό, έχοντας ήδη πραγματοποιήσει στο μυαλό μου αυτή την ανταλλαγή. (...) Τελικά, η ανταλλαγή ανάμεσα στα δύο μέρη πραγματοποιείται με τη διαμεσολάβηση των αντικειμένων της παραγωγής και της κατοχής τους αντίστοιχα. Η σχέση του καθενός από μάς με τα αντικείμενα της αλλότριας παραγωγής είναι, σε ένα ιδεατό επίπεδο, η έκφραση της αμοιβαίας μας ανάγκης. Αλλά η πραγματική και υπαρκτή σχέση, που τελικά εγκαθιδρύεται ανάμεσά μας, οφείλεται στο ότι ο καθένας μας είναι αποκλειστικός κάτοχος του προϊόντος του. Εκείνο που στα μάτια μου προσδίδει αξία, κύρος και περιεχόμενο στην ανάγκη σου για το αντικείμενο μου, είναι μόνο το δικό σου αντικείμενο, το ισοδύναμο δηλαδή του αντικειμένου, που εγώ έχω παράξει. Το προϊόν γίνεται το μέσο, το διαμεσολαβούν αντικείμενο, το εργαλείο, το αναγνωρισμένο κύρος των αναγκών του ενός

πραγματική δύναμη πάνω σε πράγματα" τα οποία χωρίς τη διαμεσολάβησή του δεν υπάρχουν ως κοινωνικά αντικείμενα. Τα αντικείμενα που διαφεύχουν της διαμεσολάβησής του χάνουν την αξία τους, δεν συνιστούν ιδιοκτησία και δεν παρέχουν τη δυνατότητα άρθρωσης οιασδήποτε κοινωνικής αξίωσης απέναντί τους.

Η μεταγραφή της αξίωσης του αντικειμένου, που συγκροτείται στο πεδίο της καθημερινής ζωής, σε ζήτηση του αντικειμένου/προϊόντος μιάς αλλότριας παραγωγής διαμεσολαβείται αναγκαστικά από τον κώδικα και τους περιορισμούς που διέπουν την ανταλλακτική πρόβαση.

απέναντι στις ανάγκες του άλλου. Η εκ μέρους σου ζήτηση για το προϊόν μου ταυτίζεται στο μυαλό μου με το ισοδύναμό της, το αντικείμενο δηλαδή που κατέχεις εσύ. Η ζήτηση σου δεν σημαίνει τίποτα για μένα, δεν παράγει κανένα αποτέλεσμα, αν η σημασία και το αποτέλεσμά της δεν με αφορούν κατά κάποιο τρόπο. Εφ'όσον δεν διαθέτεις το μέσο [το αντικείμενο που ικανοποιεί τη δική μου ανάγκη], εφ'όσον δηλαδή παρουσιάζεσαι μπροστά μου μόνο με την ανθρώπινη σου ιδιότητα, η ζήτηση σου αποτελεί για σένα μια επιθυμία που δεν μπορείς να πραγματοποιήσεις, ενώ από μένα εκλαμβάνεται σαν μιά ιδιοτροπία σου που δεν μπορώ να ικανοποιήσω. Δεν έχεις, ως ανθρώπινη ύπαρξη, καμιά σχέση με το αντικείμενο μου γιατί κι εγώ δεν έχω μαζί του καμιά ανθρώπινη σχέση. (...) Είμαστε λοιπόν εμείς οι ίδιοι αποκλεισμένοι από την πραγματική ιδιοκτησία, επειδή ακριβώς, ό,τι αποτελεί δική μας ιδιοκτησία αποκλείει απ'αυτό κάθε άλλον πέρα από μας τους ίδιους.

Η μόνη γλώσσα που είμαστε ικανοί να κατανοήσουμε και να απευθύνουμε ο ένας στον άλλον, είναι η γλώσσα της συναλλαγής των αντικειμένων μας. Μιά γλώσσα ανθρώπινη (που θα έκφραζε τον πόθο, την ανάγκη μας για το αντικείμενο που παρήγαγε ο άλλος) θα έμενε χωρίς αποτέλεσμα. Θα είμασταν ανίκανοι να κατανοήσουμε έναν παρόμοιο λόγο. Ο ένας θα τον εξέφερε νοιώθοντας πως παρακαλάει και ικετεύει, και συνεπώς ότι εξευτελίζεται, ενώ ο άλλος θα τον αντιμετώπιζε σαν ανοησία και απορριπτικό παραλοχισμό. Είμαστε τόσο ξένοι προς την ανθρώπινη φύση, που μιά παρόμοια άμεση γλώσσα μας φαίνεται σαν βιασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Αντίθετα, η αλλοτριωμένη γλώσσα των υλικών αξιών φαντάζει σε μας ως η μόνη που αρμόζει στον άνθρωπο" (Marx, 1844:31).

Τελικά, η θέαση του αντι-κειμένου της ανάγκης διαμεσολαβείται από τους καταναγκασμούς που το τοποθετούν ως αλλότρια ιδιοκτησία. Η αξίωση/ζήτηση αυτού του "αλλότριου" αντικειμένου προσδίδει αναγκαστικά στο προϊόν της εργασίας τη μορφή της ιδιοκτησίας, τη μορφή του εμπορεύματος, μέσω της οποίας και μόνο αρθρώνεται η ζήτηση στην αστική κοινωνία¹. "Έτσι ο παραγωγός παρουσιάζεται απλά σαν "φύλακας" της παραγωγής του, που αντιπροσωπεύει για τον ίδιο ένα απρόσιτο και αδιάφορο αντικείμενο, ένα εμπόρευμα, που ενσωματώνει και νομιμοποιεί την αξίωσή του για ένα πραγματικό αντι[-]κείμενο των αναγκών του, το αντικείμενο της αλλότριας παραγωγής" (Marx, 1844:33).

Ο Marx διακρίνει στην αστική κοινωνία, μία "σχιζοειδή" φύση του "ιδιοκτήτη", που, ως κοινωνικό υποκείμενο, δρά και οργανώνει τις αναπαραστάσεις του αναφερόμενος σε σχέσεις που παραπέμπουν σε διαφορετικές συνά-

1. Τα εμπορεύματα, ως υλικά/αισθητά αντικείμενα "δεν είναι συμ-μετρήσιμα" (Marx, 1857-8:I.126) Εδώ εγκαλείται το χρήμα. "Το χρήμα είναι η ανταλλακτική αξία που αυτονομείται από το εμπόρευμα. Έτσι τα εμπορεύματα τοποθετούνται δίπλα-δίπλα, μετατρέπονται το ένα στο άλλο, γίνονται συμ-μετρήσιμα" (ο.π.:V.169-170). "Η ανταλλακτική αξία αποκτά ιδιαίτερη υπόσταση μεταλλασσόμενη σε ένα σημείο που την αναπαριστά ως ανταλλακτική αξία με την αυστηρή σημασία του όρου" (ο.π.:I.134).

"Το εμπόρευμα, ως γενικό μέσο ανταλλαγής, δεν είναι "πράγμα, είναι κοινωνική σχέση" (Marx, 1847.A:53).

"[Το χρήμα], αυτό το σύμβολο, το υλικό σημείο της ανταλλακτικής αξίας, είναι το ίδιο μία δημιουργία της ανταλλαγής, δεν είναι σε καμιά περίπτωση η πραγμάτωση μίας *a priori* ιδέας." (Marx, 1857-8:I.133) "Γιὰ να μπορεί το εμπόρευμα να αναγνωρίζεται ως ανταλλακτική αξία, ανταλλάσσεται αντί ενός σημείου, που αντιπροσωπεύει με καθαρό τρόπο την ανταλλακτική του αξία. Εφ'όσον με αυτόν τον τρόπο η ανταλλακτική του αξία συμβολοποιείται, μπορεί πιά να ανταλλάγεί, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, αντί οποιουδήποτε άλλου εμπορεύματος" (ο.π. 134-135).

φειες, σ'εκείνη του Λόγου και του Όλου και στη συνάφεια της υλικής ζωής, της παραγωγής και της οικειοποίησης του αντι-κειμένου κόσμου. Η δράση αυτή και η πολλαπλότητα των αναφορών της πλουτίζει τη ζωή του δίνοντας πολλαπλές σημασίες στο κάθε γεγονός. Αυτές ωστόσο οι σημασίες δεν είναι ομόλογες, δεν παραπέμπουν άμεσα η μία στην άλλη. Η σύγχυση των σημασιών και των γλώσσων -σύγχυση που προκαλούν οι αναντιστοιχίες γλώσσας, σημείων και σημασιοδοτούσας συνάφειας- ενέχει την πιθανότητα της ποινής: του αποκλεισμού ή της ακύρωσης κάθε αξίωσης έναντι οποιδήποτε αντικειμένου των αναγκών του. Χωρίς τη διαμεσολάβηση του "κώδικα", χωρίς την αναγωγή κάθε αξίωσης -προσφοράς ή ζήτησης- στο μέτρο του "γενικού ισοδυνάμου" οι σημασίες και τα νοήματα που παράγονται στη συνάφεια της υλικής ζωής αποκλείονται/ ποινικοποιούνται με ποικίλους τρόπους στη συνάφεια της ανταλλαγής εμπορευμάτων.

Οι σημασίες που αναδίδει η άρθρωση της αξίωσης των αντι-κειμένων της δράσης προσδιορίζουν, κατά τον Marx, τη φύση των αναγκών και, μέσω αυτών, συγκροτούν τις κοινωνικές θεάσεις της δράσης και της ταυτότητας του υποκειμένου:

"Η μοναδική γλώσσα που είμαστε ικανοί να κατανοήσουμε και να απευθύνουμε ο ένας στον άλλον είναι η αλλοτριωμένη γλώσσα των αντικειμένων μας (...) η αλλοτριωμένη γλώσσα των υλικών αξιών φαντάζει σε μας ως η μόνη που αρμόζει στον άνθρωπο". "Ως ανθρω-

πινό ον δεν έχεις καμιά σχέση με το προϊόν μου, γιατί κι εγώ ο ίδιος δεν έχω μαζί του καμιά ανθρώπινη σχέση (...) Επειδή είσαι ανθρώπινο ον η συμπεριφορά σου απέναντι στο προϊόν μου είναι ανθρώπινη συμπεριφορά: το προϊόν μου γίνεται αντικείμενο της ανάγκης και της επιθυμίας σου (...) παρ'όλα αυτά, η ανάγκη και η επιθυμία σου παραμένουν ανίσχυρες απέναντι στο προϊόν μου" (Marx, 1844:30-33).

Σύμφωνα με την παραπάνω τοποθέτηση, η ανθρώπινη ταυτότητα τίθεται με διαφορετικό τρόπο στη συνάφεια της υλικής ζωής, όπου στοιχειοθετείται η αξίωση του αντικειμένου, και στη συνάφεια της ανταλλαγής, όπου πραγματοποιείται η αξίωση αυτή.

Πρόκειται για δύο θεάσεις του "ανθρώπινου", που εφ'όσον τεθούν αντιμέτωπες είναι αντιθετικές και αλληλοαποκλειόμενες. Αν η συμπεριφορά είναι ανθρώπινη, τότε κρίνεται ως "μη αρμόζουσα στον άνθρωπο", Αν η συμπεριφορά δεν είναι ανθρώπινη, τότε θεωρείται "ως η μόνη που αρμόζει στον άνθρωπο". Κάτω από αυτόν τον διπλό καταναγκασμό, καθένας είναι υποχρεωμένος να μιλάει την αντίστοιχη γλώσσα στην αντίστοιχη συνάφεια. Το αμάλγαμα και η σύγχυση των γλωσσών παράγει σημασίες που ποινικοποιούνται ή που απορρίπτονται.¹ Η εκμάθηση αυτών των γλωσσών και της διακρίσης των συναφειών στις

1. Πρβλ. Gregory Bateson, ο.π. τ.Ι, σ.9, 42, 250, 270-276 και τ.ΙΙ, σ.42-49, 82-88, όπου αναπτύσσεται η θεωρία του διττού καταναγκασμού (Double Bind).

οποίες αναφέρονται ανάγει στη σφαίρα του αυτονόητου και του αυτοματικού την "ορθή" χρήση των κωδίκων στο αντίστοιχο περιβάλλον.¹

Η εμπορευματική ανταλλαγή, ως επικοινωνιακή πρόβαση, προϋποθέτει την ύπαρξη του άλλου. Η ιδιοποίηση ενός αντικειμένου προϋποθέτει την ύπαρξη του άλλου ως ιδιοκτήτη απέναντι στη δική μου ιδιοκτησία, επικαιροποιώντας έτσι την ετερότητα όπως το εγώ την ύπαρξη του άλλου. Ο άλλος (φορέας κοινωνικής ανάγκης και παραγωγός αντικειμένων των κοινωνικών αναγκών), δεν είναι ο ιδιαίτερος άλλος, αλλά ο γενικός άλλος (ο απρόσωπος ιδιοκτήτης/κάτοχος εμπορεύματος που έχει τη ανάγκη του δικού μου αντικειμένου, ως γενικού αντικειμένου).

Τελικά, η ομολογία γλώσσας και χρήματος είναι επιχειρησιακή μόνο σ'ένα επίπεδο της ανάλυσης που περιορίζεται στη μελέτη της λειτουργίας του γενικού εμπορεύματος μέσα στο αυστηρά νοούμενο πλαίσιο της ανταλλακτικής πρόβασης. Ωστόσο η αντιμετώπιση της ανταλλακτικής πρόβασης μέσα στο πραγματικό περιβάλλον όπου ενεργείται, επιβάλλει μία διαφορετική τοποθέτηση του ζητήματος:

"Είναι λάθος να συγκρίνει κανείς το χρήμα με τη γλώσσα. Οι ιδέες δημιουργούν με τη γλώσσα ένα όλο.

Η ιδιαιτερότητά τους δεν ακυρώνεται, όταν αυτές

1. Έτσι λ.χ. δεν αντιπαραβάλλουμε στην τιμή που προτείνει ο πωλητής την ανάγκη και τον πόθο μας για το αντικείμενο ή, αφαιρούμε την ένδειξη της τιμής από το δώρο που θα προσφέρουμε.

μετασχηματίζονται σε γλώσσα, ούτε ο κοινωνικός τους χαρακτήρας τις συνοδεύει αυτονομημένος από αυτές μέσα στη γλώσσα, όπως συνοδεύουν οι τιμές τα εμπορεύματα. Οι ιδέες, που, για να μπορέσουν να κυκλοφορήσουν και να ανταλλάξουν, οφείλουν να μεταφραστούν σε μιά ξένη γλώσσα, παρέχουν ήδη μιά μεγαλύτερη αναλογία. Όμως η αναλογία [με το χρήμα] δεν έγκειται πλέον στη διατύπωση της ιδέας σε γλώσσα, αλλά στην έκφρασή της σε μιά γλώσσα ξένη.¹" (Marx, 1857-8:I.164)

Δεν πρόκειται απλά για μιά γλώσσα "ξένη", που αναφέρεται σε μια διαφορετική συνάφεια από αυτή στην οποία παραπέμπει η κοινωνική αξίωση που εκφράζει. Πρόκειται ταυτόχρονα και για την μεταφορά της σε έναν λογικό τύπο, στο επίπεδο δηλαδή μιάς ποσοτικής σύγκρισης, όπου αποβάλλει τα ιδιαίτερα "ανθρώπινα" χαρακτηριστικά της που μεταγράφονται σε συμβατικά ψηφία.

Παραφράζοντας τον Bakhtine (1980:211), θα λέγαμε ότι ο λόγος του χρήματος απαιτεί από τον χρήστη την αναγνώρισή του χωρίς όρους. Διατηρεί τις σημασίες του απομονωμένες από τη δημιουργική αφομοίωση του χρήστη, ακίνητες και περατωμένες σε μιά μονοσήμαντη διάσταση.

1. Μιά γλώσσα ξένη, που καθένας οφείλει να τη μάθει, όχι "όπως ο αρχάριος που έχει μάθει μιά ξένη γλώσσα μεταφράζοντάς την διαρκώς στη μητρική του, δεν κατορθώνει να συλλάβει το πνεύμα της, ούτε να εκφραστεί ελεύθερα", παρά να μπορεί "να κινείται στο εσωτερικό της ξένης γλώσσας δίχως αναμνήσεις από τη γλώσσα της καταγωγής του." (Marx, 1852:25)

Δεν επιδέχεται ελεύθερη απόδοση ή παρανόηση ούτε μεταγραφή του στο ιδιαίτερο σημασιολογικό σύμπαν του χρήστη. Είναι ένας λόγος αυθεντίας, όπως ο λόγος του Κράτους ή ο λόγος του Θεού.¹ Η χρήση του συνίσταται αποκλειστικά στη μεταβίβασή του.

"Το χρήμα δεν μπορεί να θέσει σε κυκλοφορία τα εμπορεύματα, παρά μόνο αν κι εκείνα μπορούν να μετατραπούν, ιδεατά τουλάχιστον, σε χρήμα; όχι όμως στο μυαλό του κάθε ατόμου, αλλά στις κοινωνικές αναπαραστάσεις (στα μέρη δηλαδή που εμπλέκονται άμεσα στη διαδικασία της αγοράς και της πώλησης). Αυτή η ιδεατή μετατροπή σε χρήμα δεν υπακούει στους ίδιους νόμους με την πραγματική μετατροπή." (Marx, 1857-8: I. 206)

Το χρήμα ως λόγος διαπλέκεται κατά την ανταλλακτική-επικοινωνιακή πρόβαση με άλλους λόγους, "ιδιαίτερους", που αναφέρονται σ' αυτό ή που επιχειρούν να μεταγραφούν στον κώδικά του, και για τους οποίους το χρήμα αποφαινεται αυθεντικά κάθε φορά που εγκαλείται η

1. "Στο χρήμα η αξία των πραγμάτων έχει διαχωριστεί από την υπόστασή τους. Στη ρίζα του χρήματος βρίσκεται η αντιπροσώπευση κάθε αξίας. Στην παραχματικότητα τα πράγματα αντιστρέφονται: όλα τα πραγματικά προϊόντα και οι εργασιακές δραστηριότητες μετατρέπονται σε αντιπροσώπους του χρήματος. Κατά την άμεση ανταλλαγή δεν είναι δυνατό να ανταλλαχτεί ένα αντικείμενο αντί οποιουδήποτε άλλου. Δεν είναι δυνατή παρά η ανταλλαγή μιάς καθορισμένης δραστηριότητας αντί ενός καθορισμένου προϊόντος. Το χρήμα δεν μπορεί να απαλείψει όλες τις δυσκολίες που ενέχονται στην ανταλλαγή, παρά μόνο με το να τις καθιστά γενικές και οικουμενικές. Τα στοιχεία που ενώ αποτελούν μία ενότητα έχουν βίαια διχαστεί, εκδηλώνουν με τον πιο έντονο τρόπο πως έχουν αποσχιστεί από το οργανικό σύνολο στο οποίο ανήκουν: η ενότητα επιτυγχάνεται με τη βία." (Marx, 1857-8: I. 142-143)

διαμεσολάβησή του στη συνάφεια μιάς ιδιαίτερης ανταλλακτικής πρόβασης.

Η ανταλλαγή εμπορευμάτων, ως ιστορική επικοινωνιακή πρόβαση, ενεργοποιεί διαδικασίες εκμάθησης, που αφορούν τόσο στη λογική της χρήσης όσο και στη γραμματική των κωδίκων, στις αρχές ορθολογισμού που διέπουν την επιλογή του κώδικα, όσο και στην επικαιροποίηση του κοινωνικού ενεργήματος, που διαμεσολαβείται και καθίσταται επιχειρησιακό μέσω της χρηστικής ιδιότητας του κώδικα. Ο μονολογικός χαρακτήρας των κωδίκων που αφορούν στο ενέργημα της ανταλλακτικής πρόβασης, έχει να κάνει όχι με τον χαρακτήρα/ουσία του κώδικα καθ'εαυτόν, αλλά με τις αρχές ορθολογισμού, που διέπουν τη συγκρότηση του πεδίου της ανταλλαγής και την οργάνωση της προσφοράς και της ζήτησης του εμπορεύματος.

Η συμβολοποίηση του αντικειμένου χρήσης μέσα σ'ένα σύστημα κοινωνικής παραγωγής, διαμεσολαβείται λοιπόν από μιά δεύτερη πρόβαση σημειοποίησης¹, στην οποία δεν ενέχεται το "δρόν" υποκείμενο, αλλά αναπαρίσταται μέσω του σημαίνοντος εμπορεύματος. Το εμπόρευμα έτσι γίνεται το υποκείμενο της ανταλλαγής (Πρβλ. Marx, 1857-8:I.246). Ο "άλλος" ενεργεί μέσω του εμπορεύματος. Ο "γενικός άλλος" είναι το γενικό εμπόρευμα, το χρήμα:

1. Πρόκειται για μιά διαφορετικού τύπου προσέγγιση του φαινομένου που ο Istvan Mészáros αποκαλεί "δευτεροβάθμια διαμεσολάβηση". Πρβλ., Mészáros, Η θεωρία του Μαρξ για την Αλλοτρίωση, Αθήνα, Ράππας, 1981, σ.85 κ.ε.

"Το χρήμα, που έχει την ιδιότητα να αγοράζει και να ιδιοποιείται τα πάντα, είναι το κατεξοχήν αντικείμενο που μπορεί κανείς να κατέχει. Η καθολικότητα αυτής του της ιδιότητας συνιστά και την παντοδυναμία του προσδίδοντάς του στα μάτια μας ένα ανεξάντλητο κύρος. Το χρήμα είναι ο μεσάζων ανάμεσα στην ανάγκη και στο αντικείμενο, ανάμεσα στη ζωή και στα μέσα που εξασφαλίζουν τη ζωή. Ο,τι διαμεσολαβεί τη σχέση της ζωής μου με τους όρους της ύπαρξής της, το ίδιο διαμεσολαβεί και τη σχέση της ύπαρξής μου με την ύπαρξη των άλλων ανθρώπων. Για μένα το χρήμα είναι ο άλλος." (Marx, 1844:114)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αντιμετωπίζοντας τη λευκή σέλιδα, όπου γράφεται ο επίλογος αυτής της εργασίας, βρίσκομαι ήδη στη θέση του αναγνώστη και του κριτή. Αυτός ο επίλογος δεν μπορεί τελικά να "ανακεφαλαιώσει" μια διαδρομή που συνεχίζεται χωρίς να μπορεί ακόμα να αποδεσμευτεί από την αγωνία της τριβής με το έργο του Marx και τις αμηχανίες που σημαδεύουν την ανάγνωση και την πρώτη γραφή. Θα είναι λοιπόν ένα *post scriptum* ανορθόδοξο.

Συνηθίζεται στους επιλόγους να τοποθετούνται, εν είδει βεβαιότητας, τα συμπεράσματα και οι προτάσεις μίας εργασίας. Εδώ, αντίθετα, αισθάνομαι την ανάγκη να θέσω ερωτήματα που αγγίζουν τα όρια της διαπραγμάτευσης που επιχειρήθηκε, όχι με σκοπό μιάς εκ των υστέρων αιτιολόγησης των κενών, των απολυτοτήτων και των αδυναμιών που θα διέκρινε ίσως κανείς στις διατυπώσεις και στην επιχειρηματολογία αυτής της εργασίας, αλλά με πρόθεση να εγγράψω στο κείμενο που κατατίθεται, εκείνους τους ενδοιασμούς που καλλιέργησε η μαθητεία στο μαρξικό έργο.

Σ'αυτή την εργασία, μιλήσαμε για την ανταλλαγή, το εμπόρευμα και το χρήμα, και από την προβληματική που αναπτύχθηκε διαφαίνεται μια αντιμετώπιση της εμπορευματικής επικοινωνίας, ως μηχανισμό ακίνητο και τελειωμένο. Αναφερθήκαμε με έμφαση στις αδράνειες, στον μονολογικό κώδικα, στον αυθεντικό λόγο και στην κανονιστική λειτουργία τους στο πεδίο της κοινωνικής πράξης, διακινδυνεύοντας διατυπώσεις που πιθανόν παραπέμπουν σε μια εκδοχή που αντιμετωπίζει την ανταλλαγή του εμπορεύματος ως αναλλοίωτο και αμετάβλητο πρότυπο της δράσης στην αστική κοινωνία.

Προσπαθήσαμε ωστόσο να επισημάνουμε σε πολλά σημεία αυτής της εργασίας, πως η μελέτη του εμπορεύματος και του ανταλλακτικού κώδικα δεν μπορεί να οδηγήσει -αναπτυσσόμενη και διευρυνόμενη- απ'ευθείας στη μελέτη ευρύτερων και πολυπλοκότερων συστημάτων της κοινωνικής δράσης. Το εμπόρευμα και το χρήμα αποτελούν, καθώς επισημαίνει ο Marx, τις στοιχειώδεις, τις πιο ανεξέλικτες μορφές της αστικής παραγωγής. Στην πραγματικότητα αυτή η ακίνητη μορφή του εμπορεύματος εμπλέκεται σε διαδικασίες πολύ ευρύτερης εμβέλειας, σε κοινωνικές και πολιτισμικές συγκρούσεις, σε διευρυνόμενα οικουμενικά δίκτυα επικοινωνίας και ανταλλαγής, που προσεγγίζουν μεταξύ τους βίαια διαφορετικές συνάψεις παραγωγής, διαφορετικές ανάγκες, διαφορετικές νοοτροπίες. Σε μία εποχή σαν τη σημερινή, που όλο το εύρος της κοινωνικής ζωής διαπερνάται από πολιτισμικές συγκρούσεις που

αναδεικνύουν νέες αξίες και αξιώσεις, που ο κόσμος μας εμπλέκεται στην δίνη της επανάστασης των νέων τεχνολογιών, όλα αυτά συνιστούν μια νέα πολυπλοκότητα μέσα στην οποία αναρωτιέται κανείς αν η ακινησία, η μονοσημία του εμπορεύματος και η εντροπία που χαρακτηρίζει τις δομές της ανταλλαγής, μένουν αδιατάρακτες.

Η συγκρότηση της ανταλλαγής και των κωδίκων που διέπουν την οργάνωση της "ισοδυναμίας των εμπορευμάτων" στην αστική κοινωνία, παραπέμπουν σε σταθερότητες και κανονικότητες, που φαίνονται να προκαταλαμβάνουν την πράξη και τις κοινωνικές σχέσεις. Η ανταλλαγή, ως κοινωνική πρόβαση εγκαλεί μιά κοινωνικότητα που βιώνει ταυτόχρονα πολλαπλούς χρόνους, αρχούς και ραχδαίους, τετελεσμένους και προβαίνοντες, που αναφέρεται σε διαπλεκόμενες πραγματικότητες και που διαμορφώνει ποικίλες θεάσεις του κόσμου. Ωστόσο, η ανταλλαγή ως κοινωνικό ενέργημα, που αντιμετωπίζει διαρκώς το ενδεχόμενο, το απρόβλεπτο και το εν-προβάσει, θέτει υπό δοκιμασία ό,τι συγκροτείται ως βεβαιότητα, ως λόγος και αξίες που διέπουν το πεδίο της πράξης. Στην αστική κοινωνία, η ανταλλαγή συνιστά μιά ιστορική μορφή του ενεργήματος που συγκροτεί και που ταυτόχρονα -σ'ένα άλλο επίπεδο- ακυρώνει την κοινωνικότητα του κόσμου ως αντι-κειμένου της κοινωνικής πράξης.

Η ανταλλαγή "μαθαίνεται" όπως η γλώσσα. Αυτή η εκμάθηση είναι βαθειά ριζωμένη στον χρόνο και την ιστορία, ακόμα κι αν αυτή της η ιστορικότητα κρύβεται

πίσω από το αυτοματικό, το προφανές, την αίσθηση εκείνη που κυβερνά τη διαχείριση του βιωμένου κόσμου. Όμως η μάθηση δεν συγκροτείται παρά μόνο όταν κληθεί να θεραπεύσει αποκρίσεις, καθώς το υποκειμένο στρέφεται προς το ενεργούμενο. Αυτή η σχέση ενεργητικότητας/παθητικότητας που αναδεικνύει το ενέργημα, εφελκύει την αναπαραγωγή αλλά και τη νόθευση, την αλλοίωση των αναφορών της, ακόμα και όταν αυτές συνεχίζουν να οργανώνονται με τον ίδιο τρόπο ή γύρω από τις ίδιες καταβολές.

Σ'έναν κόσμο που είναι φορτωμένος σημασίες και νοήματα, που διαχειρίζεται έναν πλούτο γνώσεων και τεχνικών δημιουργώντας νέα αντικείμενα και νέες ανάγκες, η εμπλοκή του υποκειμένου στην ανταλλακτική πρόβαση, προϋποθέτει και προσδιορίζει την εκμάθηση των κωδίκων, των περιορισμών που διέπουν την αξίωση και των κοινωνικών όρων που την καθιστούν δεξιώσιμη. Η εκμάθηση στρέφει τις υποθήκες του τετελεσμένου προς το ενέργημα και την απόκριση, εγγράφοντας στις αναφορές του υποκειμένου την ποικιλία των διαπλοκών, των συγκερασμών ή των εμπλοκών που παράγει η πράξη και η επικοινωνία. Τελικά η εκμάθηση πραγματοποιείται στα όρια του Ολου και του ιδιαίτερου, της αξίωσης και των περιορισμών που διέπουν την πλήρωσή της. Το πολυσήμαντο που εγκαλεί η βίωση του κόσμου, προσκρούει στους μονολογικούς μηχανισμούς που εγχυώνται στην τάξη του κόσμου. Ωστόσο, το άγχισμα της βίωσης και του λόγου γονιμοποιεί συγχύσεις, που επιφέρει η σύστοιχη εγγραφή στην πράξη αλληλοαποκλειόμενων προβάσεων

νοηματοδότησής της: εκείνο της αξίωσης του οικειοποιη-
σμου αντι-κειμένου κι'εκείνο της ζήτησης του προς
ανταλλαγή εμπορεύματος. Αυτές οι συγχύσεις, υπό το βάρος
των κανονιστικών όρων της ανταλλαγής, μεταγράφονται σε
δημιουργία που διαβρώνει, λειαίνει και αμβλύνει τις
ανελαστικότητες των ορίων του πεδίου της ανταλλαγής,
χωρίς ωστόσο να αναιρεί τις αρχές ορθολογισμού που
διέπουν την οργάνωση και τη συγκρότησή του.

Έχει ήδη σημειωθεί, πως η συμμόρφωση στη μονολογική
πρόταξη των σημασιών και στους περιορισμούς του εμπορευ-
ματικού κώδικα αποτελεί μιά *sine qua non* προϋπόθεση, που
καθιστά την ανταλλακτική πρόβαση επιχειρησιακή και
πληρούμενη. Αντίθετα, η παράκαμψη του κώδικα επιφέρει
την ακύρωση της αξίωσης που εγγράφει στην προοπτική της.

Στην πραγματικότητα εκείνο που καθιστά αναπαραγώ-
γимо τον κώδικα όσο και τη λογική συγκρότησής του, είναι
η σύγχυση και οι νοθεύσεις που παρεισφρέουν στο εσωτε-
ρικό του κώδικα και της επικοινωνίας. Σύγχυση που
επιφέρει τη διόρθωση, τη μεταλλαγή διευρύνοντας τελικά
-ως ιστορική δημιουργία- το εύρος της ελευθερίας από τις
μονολικές επιταγές, τους περιορισμούς και τους καθορι-
σμούς που το περιβάλλον και ο αντι-κείμενος κόσμος
θέτουν στην δράση του ανθρώπου.

Ζούμε σε μία κοινωνία όπου νέες σημασίες, που αρθρώνονται και αξιώνονται από τα κοινωνικά υποκείμενα, δημιουργούν μια θεμελιώδη αντίφαση με τα μονοδιάστατα και μονοσήμαντα πλαίσια μέσα στα οποία η παραγωγή και οι κληρονομημένες σχέσεις τοποθετούν τον σημερινό άνθρωπο. Νέα φαινόμενα συγκροτούνται παράχοντας μορφές δράσης και λόγου που μας φαίνονται ακατανόητες, άλογες, αδιανόητες ή τυχαίες. Μορφές που δεν εγχράφονται στην κυρίαρχη εικόνα του κόσμου μας, που ρευστοποιούν το έδαφος, όπου έχουμε θεμελιώσει τις αναφορές και τις βεβαιότητές μας, υποκείμενα που δεν κατατάσσονται στους ταξινομητικούς καταλόγους του κόσμου μας.

Μέσα σ' αυτόν τον κόσμο, μάθαμε να απαιτούμε την αποτίμηση κάθε κίνησης, κάθε φράσης, κάθε αιτήματος, κάθε έκφρασης, σταθμίζοντάς τα μέσω ολοπολιτικών κανόνων, μέτρων και αξιών. Αναπαριστούμε και αξιολογούμε, περιγράφουμε και βιώνουμε αυτόν τον πλουτισμό της ζωής μας από πολλαπλές θεάσεις, τεχνικές και δυνατότητες (που εντάσσουν ενεργά το μέλλον ως αντι-κείμενό της κοινωνικής δράσης), ως κρίση, σύγχυση και αδιέξοδο. Καθώς περιμένουμε με αγωνία να χωρέσουμε τις ανησυχίες, τις ελπίδες μας σε σχήματα που μάθαμε να καταλαβαίνουμε, επενδύουμε την οπτική του μέλλοντος σε ολικές προοπτικές, που όμως δείχνουν ανίκανες να μας πείσουν, να μας περιλάβουν στο εσωτερικό τους χωρίς να μας συντρίψουν και να μας ακρωτηριάσουν.

Αυτή η έσχατη και βαθειά ριζωμένη στη "δυτική νοοτροπία" ανάγκη αναφοράς στο 'Όλο, στη σύγκριση, στην εκλογίκευση και το μέτρο, δοκιμάζεται διαρκώς και καταφεύγει σε νέες μυθολογίες, οργανώνοντας νέες αναφορές σε "εμείς", που συγκροτούν ειδικές οπτικές έναντι του κοινωνικού, προσπαθώντας με αυτόν τον τρόπο να απωθήσει ή να ναρκώσει τις οδύνες της αναγέννησης μιας "θετικής κοινωνίας των πολιτών".

Le mort saisit le vif! Μπροστά στην αμηχανία που γεννά το απρόβλεπτο, νοιώθουμε πως η γλώσσα και οι βεβαιότητές μας ακούγονται κενές μπροστά σε ριζικά νέες αξιώσεις που συγκροτούνται και προβάλλονται από υποκείμενα που δεν μνημονεύονται στις αναπαραστάσεις που διέπονται από την κυριαρχία της εμπορευματικής λογικής, υποκείμενα που αρνούνται τη νομιμοποίησή τους στη σύγκριση, αντιπαραθέτοντας στο δίκαιο της ομοιομορφίας το δικαίωμα της ιδιαιτερότητας και της διαφοράς.

Μπροστά σ' αυτή την κίνηση ορθώνεται σαν επιάλτης η προοπτική μιάς ανακατασκευής του Όλου, ενός Όλου που θα ενέχει κάθε κοινωνικό ενέργημα, ακόμα περισσότερο, που θα θέσει ως ανώτατο λόγο όχι μόνο τη διαχείριση αλλά και τον προγραμματισμό του γίνεσθαι. Έναν λόγο που θα χειραγωγεί κάθε σημασία στο Ονομά του, που δεν θα παραπέμπει παρά μόνο στη συμμόρφωση ή στον αποκλεισμό. Ένα "Όνομα", τόσο καθολικό ώστε να είναι το "Όνομα των ονομάτων", το αφηρημένο Ονομα-Κατηγορία, που θα σήμαινε τον θάνατο της Γλώσσας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Ι .

ENGELS, FRIEDRICH

1859

"Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας", στο: Καρλ Μαρξ, Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, Αθήνα, Θεμέλιο, 1978, (Μτφ. Φ.Φωτίου), σ.221-232.

1880

Η εξέλιξη του σοσιαλισμού από την ουτοπία στην επιστήμη. Αθήνα, Κείμενα, χ.χ.

1883

Η Διαλεκτική της φύσης, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1985.

1884

Η Καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του Κράτους, Αθήνα, Αναγνωστίδης, χ.χ.

1885

Anti-Dühring. Παρίσι, Editions Sociales, 1971. (Μτφ. E.Botigelli). Ελλην.Εκδ. Αντι-Ντύρινγκ, Αθήνα, Αναγνω-στίδης, 1963. (Μτφ.Τ.Στεργίου).

1886

Ο λουδοβίκος Φόουερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας, Αθήνα, Θεμέλιο, 1967, (Μτφ. Φ.Φωτίου).

ENGELS, FRIEDRICH & MARX, KARL

1845

La sainte famille, ou, Critique de la critique critique. Contre Bruno Bauer et consorts. Βιβλ. Pléiade, τ.III, σ.419-661. Ελλην. Εκδ., Η Αγία Οικογένεια. Η κριτική της κριτικής κριτικής, Αθήνα, Φιλοσοφία, χ.χ. (Μτφ. Σ.Καμπουρίδη).

1845-1846

L'idéologie allemande (Conception matérialiste et critique du monde), Βιβλ. Pléiade, τ.III, σ 1039-1325. Ελλην. Εκδ. Η Γερμανική Ιδεολογία, τ.Ι & ΙΙ., Αθήνα, Gutenberg, 1979, (Μτφ.Γιάννης Κρητικός-Κώστας Φιλίνης).

1848

Le manifeste communiste, Βιβλ. Pléiade, τ.Ι, σ.159-195.

1844-1869

Fr. Engels - K. Marx, Αλληλογραφία, τ.1, 1844-1860, Μπάϋρον, 1986 (Β' έκδ.) και τ.2, 1861-1869, Μπάϋρον, 1975.

1843.A

Pour une critique de la Philosophie du droit de Hegel. Βιβλ. Pléiade, τ.ΙΙΙ, σ. 382-397, και, Critique de la philosophie politique de Hegel. Βιβλ. Pléiade, τ.ΙΙΙ, σ.865-1020. Ελλην. Εκδ. Κριτική της Γερμανικής Φιλοσοφίας του Δικαίου. Αθήνα, Παπαζήσης, 1978, (Μτφ. Μπάμπης Λυκούδης).

1843.B

Ad Feuerbach. Βιβλ. Pléiade, τ.ΙΙΙ, σ.1029-1033.

1843-1844

Το Εβραϊκό ζήτημα. Αθήνα, Οδυσσέας, 1978, Μτφ. Γιάννης Κρητικός.

1844

Manuscripts Parisiens. Βιβλ. Pléiade, τ.ΙΙ, σ.3-143. Ελλην. Εκδ. Χειρόγραφα 1844, Αθήνα, Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1974, (Μτφ. Νίκου Μπαλή). Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα, Αθήνα, Γλάρος, 1975, (Μτφ. Μπάμπη Γραμμένου).

1847.A

Misère de la philosophie. Réponse a la philosophie de la misère de M.Proudhon. Βιβλ. Pléiade, τ.Ι, σ.3-138. Ελλην. Εκδ. Η αθλιότητα της φιλοσοφίας, Αθήνα, Νέοι Στόχοι, χ.χ., (Μτφ. Γεωργίας Δεληγιάννη-Αναστασιάδη).

1847.B

La critique moralisante et la morale de la critique: Contribution a l'histoire de la civilisation allemande contre Karl Heinzen. Βιβλ. Pleiade, τ.ΙΙΙ, σ.745-779.

1852

Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη. Αθήνα, Νέοι Στόχοι, 1971, (Μτφ και Σημειώσεις Φ.Φωτίου).

1857-1858

GRUNDRISSE (Grundrisse der Kritik der Politischen Oeconomie) Μτφ. Roger Dangeville, Παρίσι, Anthropos, 1973-75, τ. Ι, ΙΙ, ΙΙb, ΙΙΙ, ΙV & V. Ελληνικές Μεταφράσεις: Προκαπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί, Αθήνα, Κάλβος, 1983, (Μτφ.Θ.Καλοπότης). Ο άνθρωπος στην εργασία και τη συνεργασία, Αθήνα, Αναγνωστίδης, χ.χ. (Μτφ. Σταύρος Καμπουρίδης). Εκλογή από τις Grundrisse,

Αθήνα, Α/συνέχεια, 1983, (Μτφ.Γιάννης Χοτζέας). Οι σ. 31-80 της εισαγωγής έχουν μεταφραστεί από τον Παντ. Πουλιόπουλο και έχουν ενσωματωθεί στην έκδοση: Καρλ Μαρξ, Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, Αθήνα, Νέοι Στόχοι, 1972, και οι σ.58-73 από τους Β.Κάλφα και Ζ.Σαρίκα, π. Ο Πολίτης, τ.26.

1859

Critique de l'économie politique, Βιβλ. Pléiade, τ.Ι, σ.269-454. Ελλην. Εκδ. Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, Αθήνα, Θεμέλιο, 1978, (Μτφ. Φ.Φωτ(ου)).

1861-1863

Θεωρίες για την Υπεραξία, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, τ.Ι.1981, τ.ΙΙ.1982, τ.ΙΙΙ.1985, (Μτφ. Παναγιώτη Μαυρομάτη).

1863-1866

Το Κεφάλαιο, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, τ.Ι.1978, τ.ΙΙ.1979, τ.ΙΙΙ.1978, (Μτφ.Παναγιώτη Μαυρομάτη).

1861-1965

Matériaux pour l'économie (Resultate des unmittelbaren Produktionprozesses), PL.II:363-500. Ελλην. Εκδ. Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής, Αθήνα, Α/συνέχεια, 1983(;), (Μτφ. Ειρήνη Μιγάδη). Τα αποσπάσματα που αντιστοιχούν στις σ.462-467 και 492-497 της παραπάνω έκδοσης έχουν μεταφραστεί από τον Ζαχαρία Δεμαθά, π. Θέσεις, τεύχ. 6 (1984), Αθήνα.

1877

En marge de l'histoire critique de l'économie politique d'Eugen Dühring, Βιβλ. Pleiade, τ.Ι, σ.1495-1526.

1880

Notes critiques sur le traité d'économie politique d'Adolph Wagner, Βιβλ. Pléiade, τ.ΙΙ, σ.1531-1550.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΙ .

ADORNO, THEODOR & HORKHEIMER, MAX (Επιμ.)
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΦΟΥΡΤΗΣ

Κοινωνιολογία: Εισαγωγικά δοκίμια. Αθήνα, Κριτική,
1987, Μτφ. Διονύσης Γράβαρης.

ALTHUSSER, LOUIS

Pour Marx, Παρίσι, Maspéro, 1965.
(Ελλην.Εκδ.: Για τον Μαρξ, Αθήνα, Γράμματα, 1978.)

Positions, Παρίσι, Maspéro, 1976.
(Ελλην.Εκδ.: Θέσεις, Αθήνα, Θεμέλιο, 1978.)

Απάντηση στον John LEWIS, Αθήνα, Θεμέλιο, 1977.

ALTHUSSER, LOUIS & RANCIERE, JAQUES & MACHERY, PIERRE

Lire le Capital, τόμ.Ι, Παρίσι, Maspéro, 1965.

ALTHUSSER, LOUIS & BALIBAR, ETIENNE & ESTABLET, ROGER

Lire le Capital, τόμ.ΙΙ, Παρίσι, Maspéro, 1965.

ANDERSON, PERRY

Considérations on the Western Marxism, Λονδίνο, New
Left Book, 1976.

ARON, RAYMOND

Les Etapes de la pensée sociologique, Παρίσι, Gallimard, 1967.

Société Industrielle, Idéologies, Philosophie, π. Preuves, τεύχ. 167 (Ιαν.1965) σ.3-13, τεύχ. 168 (Φεβρ.1965) σ.12-24, τεύχ. 169 (Μαρτ.1965) σ.23-41.

Comment l'historien écrit l'epistémologie, π. Annales, τευχ. 6/26 (1971), σ. 1319-1354.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, ΜΑΡΙΑ

Η κρίση της μαρξιστικής θεωρίας: ο παραδοσιακός μαρξισμός και οι απόπειρες υπέρβασής του, π. Ο Πολίτης, αρ. 68 (Μαρτ.-Απρ. 1984) σ. 26-33.

BAKHTINE, MIKHAIL (N.V.VOLOCHINOV)

Le marxisme et la philosophie du langage, Παρίσι, Minuit, 1977.

Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής, Αθήνα, Πλέθρον, 1980.

BALIBAR, ETIENNE

Sur la dialectique historique, π. La Pensee, τευχ.170, Παρίσι 1973, σ.27-47

BALIBAR, ETIENNE & MECHEREY PIERRE

"Μία υλιστική προσέγγιση της λογοτεχνίας και της γλώσσας", Ελλην.Μτφ της εισαγωγής στο: "R.Balibar, G.Merlin & G.Tret, Les Français fictifs: Le rapport des styles littéraires au français national, Παρίσι, Hachette, 1974", Αθήνα, π. Αχώνας, 1981.

BARTHES, ROLAND

Eléments de sémiologie, π. Communications, τευχ. 4 (1969), Παρίσι, σ.91-134.

Η Επικράτεια των σημείων, Αθήνα, Ράππας, 1980.

Ο Βαθμός Μηδέν της Γραφής. Νέα Κριτικά Δοκίμια, Αθήνα, Ράππας, 1983.

BATESON, GREGORY

Vers une Ecologie de l'Esprit, Παρλα, Seuil, 1980, τ.Ι-ΙΙ.

BAUDRILLARD, JEAN

Le Système des Objets, Παρλα, Gallimard, 1968.

La Morale des Objets. Fonction-Signe et logique de classe, π. Communications, τεύχ. 4 (1969), σ.23-50.

Pour une critique de l'Economie Politique du signe, Παρλα, Gallimard, 1972.

L'Echange Symbolique et la Mort, Παρλα, Gallimard, 1976.

BELL, DANIEL

The end of ideology, Νέα Υόρκη, Basic Books, 1961.

Les contradictions culturelles du capitalisme, Παρλα, P.U.F. 1979.

BENEVISTE, EMILE

L'appareil formel de l'énonciation, π. Langages, τεύχ. 17 (1970), Παρλα.

Problèmes de linguistique générale, Παρλα, Gallimard, 1966 (τομ.Ι.), 1974 (τομ.ΙΙ.).

BETTELHEIM, CHARLES

Calcul Economique et formes de propriété, Παρλα, Maspero, 1970.

BERNSTEIN, BASIL

Langage et classes sociales, Codes socio-linguistiques et controle social, Παρλα, Minuit, 1975.

BERTALLANFY, LUDWIG VON

General Systems Theory. Fondations, Developpments, Applications, Νέα Υόρκη, G.Brasillier, 1968.

BOTTOMORE, THOMAS, B.

Κοινωνιολογία και μαρξισμός, Αθήνα, Πύλη, 1976.

BOURDIEU, PIERRE

"L'économie des échanges linguistiques", Παρίσι, π. Langue Francaise, τεύχ.39 (1977), σ.17-34.

Ce que parler veut dire. L'Economie des échanges linguistiques, Παρίσι, Fayard, 1982.

BRAUDEL, FERNAND

La dynamique du capitalisme, Παρίσι, Arthaud, 1985.

Civilisation Matérielle, Economie et Capitalisme, XV-XVIII siecles, τόμ.Ι, Les Structures du Quotidien, Παρίσι, Armand Colin, 1979.

BRUNHOFF, S. DE

La monnaie chez Marx, Παρίσι, Editions Sociales, 1967.

ΒΕΑΤΣΟΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ

Οι απροσδιόριστοι παράγοντες, Αθήνα, Παπαζήσης, 1981.

Για την Επικοινωνία, Αθήνα, Κατσανιώτης, 1985.

Η μη-κοινωνιολογία, Αθήνα, Νεφέλη, 1988.

CASTORIADIS, CORNELIUS

Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας, Αθήνα, Ράππας, 1981.

Domaines de l'homme, Παρίσι, Seuil, 1986.

CHEVALIER, JEAN-CLAUDE

"Η γλώσσα: Γλωσσολογία και Ιστορία", στο: J. Le Goff & P.Nora (επιμ.), Το έργο της ιστορίας, Αθήνα, Ράππας, 1981, τ.Ι, σ.189-362.

CLASTRES, PIERRE

La société contre l'Etat, Recherches d'anthropologie politique, Παρίσι, Minuit, 1974.

COUFFIGNAL. LOUIS

La Cybernétique, Παρίσι, P.U.F., 1978.

CROZIER, MICHEL

La société bloquée, Παρίσι, Seuil, 1970.

CROZIER, MICHEL & FRIEDBERG, ERHARD

L'acteur et le système, Παρίσι, Seuil, 1977.

ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ, ΧΡΗΣΤΟΣ

Ορθός Λόγος και Κοινωνική Πρακτική, Αθήνα, Δομός, 1984.

DELEUSE, GILLES

Ο Προύστ και τα Σημεία, Αθήνα, Ράππας, 1977.

DELEUSE, GILLES & GUATTARI, FELIX

Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια. Ο Αντι-Οιδίπους, Αθήνα, Ράππας, 1981.

DERRIDA, JACQUES

De la grammatologie, Παρίσι, Minuit, 1967.

DURAND, DANIEL

La systémique, Παρίσι, P.U.F., 1979.

ΔΕΔΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΛΑΚΗΣ

"Απλή εμπορευματική παραγωγή, καπιταλισμός και εμπορευματικό κεφάλαιο", π. Ο Πολίτης, τεύχ. 69/70, σ. 3-11.

ECO, UMBERTO

La structure absente, Παρίσι, Mercure de France, 1972.

Θεωρία Σημειωτικής, Αθήνα, Γνώση, 1988.

FOUCAULT, MICHEL

Η Αρχαιολογία της Γνώσης, Αθήνα, Εξάντας, 1987.

Οι λέξεις και τα πράγματα, Αθήνα, Γνώση, 1986.

FREUD, SIGMUND

Essais de psychanalyse, Παρίσι, Payot, 1970

FRIEDMANN, GEORGES

7 Etudes sur l'homme et la technique: le pouvoir et le pour quoi de notre civilisation technicienne, Παρίσι, Denöel /Gonthier, 1966:

GODELIER, MAURICE

Horizon, Trajets marxistes en anthropologie, τομ. I. & II., Παρίσι, Maspero, 1977.

Rationalité et irrationalité en économie, τομ. I. & II., Παρίσι, Maspéro, 1980.

"Pouvoir et idéologie. Réflexions sur les paradigmes et les paradoxes de la "légitimité" des rapports de domination et d'oppression", π. Communications, τεύχ. 28 (1978), Παρίσι, Seuil, σ.21-27.

L'idéal et le matériel, Παρίσι, Fayard, 1984.

GOLDMANN, LUCIEN

"La pensée des "lumières"", π. Annales, τεύχ.4/22, (1967), Παρίσι, σ.752-779.

GURVITCH, GEORGES

"La sociologie de jeune Marx", π. Cahiers Internationaux de Sociologie, τομ.IV., τεύχ. 8 (1948), Παρίσι.

HABERMAS, JURGEN

Connaissance et intérêt, Παρίσι, Gallimard, 1976.

Raison et légitimité. Problèmes de légitimation dans le capitalisme avancé, Παρίσι, Payot, 1978.

Après Marx, Παρίσι, Fayard, 1985.

HAGEGE, CLAUDE

L'homme de paroles. Contribution linguistique aux sciences humaines, Παρίσι, Fayard, 1985.

HEGEL, GEORG WILHELM FRIEDRICH

Φιλοσοφία του πνεύματος. Φαινομενολογία και φιλοσοφία του πνεύματος, Αθήνα, Αναγνωστίδης χ.χ

La Raison dans l'Histoire, Παρίσι, U.G.E., 1965.

HELLER, AGNES

Η θεωρία των αναγκών στον Μαρξ, Αθήνα, Εξάντας, 1975.

HELLER, AGNES & COOPER, DAVID

Οι ριζικές ανάγκες, Αθήνα, Κομμούνα, χ.χ.

HELBO, ANDRE

Sémiologie des messages sociaux, Παρίσι, Edilig, 1983.

HJELMSLEV, LOUIS

Prolégomènes a une théorie du langage, Παρίσι, Minuit, 1968.

HORKHEIMER, MAX

Η έκλειψη του λόγου, Αθήνα, Κριτική, 1987, Μτφ. Θέμις Μινόγλου.

HYPPOLITE, JEAN

"La conception Hegélienne de l'Etat et sa critique par K.Marx", Παρίσι, Cahiers Internationaux de sociologie, τόμ.II (1947), σ.142-161.

Etudes sur Marx et Hegel, Παρίσι, Riviere, 1955. Βλ. Χέγκελ και Μαρξ, Αθήνα, Ερασμος, 1979.

ISRAEL, JOACHIM

L'Aliénation de Marx a la Sociologie Contemporaine. Une Etude Macroscopique, Παρίσι, Anthropos, 1972.

JAKOBSON, ROMAN

Essais de linguistique générale, I. Les fondations du langage, II. Rapports internes et externes du langage, Παρίσι, Minuit, 1963(I), 1973(II).

KAMPER, ALBRECHT

"Η θανατοκρατία του λόγου. Αγόρευση για έναν δεύτερο Διαφωτισμό", Αθήνα, π. Λεβιάθαν, τεύχ.2 (1988), σ.21-29.

ΚΑΡΑΠΟΣΤΟΛΗΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ

Μορφές της κοινωνικής δράσης, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984.

KRISTEVA, JULIA

Σημειωτική, Recherches pour une sémanalyse, Παρίσι, Seuil, 1969,

La mutation sémiologique, π. Annales, τεύχ. 6/25 (1970), Παρίσι, σ. 1497-1522.

KOSTA, JIRI & MEYER, JAN & WEBER, SIBILLE

Η εμπορευματική παραγωγή στο σοσιαλισμό, Αθήνα, Αναγνωστίδης, χ.χ.

KUHN, THOMAS

La Structure des Révolutions Scientifiques, Παρίσι, Flammarion, 1983.

LACAN, JACQUES

Ecrits, Παρίσι, Seuil, 1966.

LAING, RONALD

Le Moi divisé, Παρίσι, Stock, 1970.

LEFEBVRE, HENRI

L'idéologie structuraliste, Παρίσι, Anthropos, 1971.

Χέγκελ, Μαρξ, Νίτσε ή το βασίλειο των σκιών, Αθήνα, Ράππας, 1976.

LEFEBVRE, HENRI

Μιά σκεψη που έγινε κόσμος. Μήπως πρέπει να εγκαταλείψουμε τον Μαρξ; Αθήνα, Κένταυρος, 1987.

LEFORT, CLAUDE

Les formes de l'Histoire, Παρίσι, Gallimard, 1978.

LE GOFF, JACQUES

"Οι νοοτροπίες: μία διωφορούμενη ιστορία", στο: J.Le Goff & P.Nora (επιμ.), Το έργο της ιστορίας, Αθήνα, Ράππας, 1981, τ.Ι, σ.316-338.

LENINE, VLADIMIR ILLITCH

Cahiers philosophiques, Παρίσι, Editions Sociales, 1973.

LEVI-STRAUSS, CLAUDE

Anthropologie Structurale, Παρίσι, Plon, 1958(τόμ.Ι.), 1973(τόμ.ΙΙ.)

La structure et la forme: Réflexions sur un ouvrage de Vladimire Propp, Παρίσι, π. Cahiers de l'Institut des Sciences Economiques Appliquees, τεύχ. 99 (1960).

"Η δομή και η μορφή. Σκέψεις για ένα έργο του Vladimir Propp", και "Υστερόγραφο", στο V.Propp, Μορφολογία του παραμυθιού, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου, 1987, σ.205-243 και 277.

Θλιβεροί Τροπικοί, Αθήνα, Χατζηνικολής, 1979.

LOWY, MICHAEL

Μαρξισμός και Επαναστατικός Ρομαντισμός, Αθήνα, Ουτοπία, 1985.

LUKACS, GEORG

Ιστορία και ταξική συνείδηση, Αθήνα, Οδυσσέας, 1975

Η ψυχή και οι μορφές, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986, (Μτφ. Αντώνης Οικονόμου).

LYOTARD, JEAN-FRANCOIS

Discours, Figure, Παρίσι, Klincksieck, 1871.

LYOTARD, JEAN-FRANCOIS

Η μεταμοντέρνα Κατάσταση, Αθήνα, Γνώση, 1988, (Μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Προλεγόμενα, Θόδωρος Γεωργίου).

"Απάντηση στο ερώτημα: Τι είναι μεταμοντέρνο;" Αθήνα, π. Λεβιάθαν, τευχ. 2/1988, σ. 9-19.

MANITAKΗΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ

Μαρξισμός και Δίκαιο του Πασουκάνις, π. Ο Πολίτης, τευχ. 17 (1978), Αθήνα, σ.46-49

"Ζητήματα ιστορικοδιαλεκτικής θεώρησης της νομικής μορφής", π. Ο Πολίτης, τευχ. 67-8 (1984), Αθήνα, σ.17-24.

MALINOVSKI, BRONISLAW

Argonauts of the Western Pacific, Νέα Υόρκη, Rinehart & Wiston, 1963.

Une théorie scientifique de la culture, Παρίσι, Maspero, 1968.

MAO DSEDUNG

"Ο ρόλος της πράξης", Άπαντα, Μόρφωση, Αθήνα, χ.χ., τ. I, σ.311-326.

"Ο νόμος της αντίφασης", ό.π., σ.327-363.

MARCUSE, HERBERT

Ο Μονοδιάστατος άνθρωπος, Αθήνα, Παπαζήσης, 1971.

Λόγος και Επανάσταση. Ο Χέγκελ και η γέννηση της κοινωνικής θεωρίας, Αθήνα, Ψυλόν, 1985.

MARKUS, GYORGY

"Ο άνθρωπος σαν κοινωνικό και συνειδητό φυσικό ον", Κομμουνιστική Θεωρία και Πολιτική, τευχ. 43 (1982), Αθήνα, σ.93-104, (Μτφ. Αντώνης Οικονόμου).

MARTINET, ANDRE

Θέματα λειτουργικής σύνταξης, Αθήνα. Νεφέλη, 1985.

MAUSS, MARCEL

Το δώρο: Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής ,
Αθήνα, Καστανιώτης, 1979.

MERLEAU-PONTY, MAURICE

Οι περιπέτειες της Διαλεκτικής, Αθήνα, Ψυλόν, 1984.

MESZAROS, ISTVAN

Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση, Αθήνα, Ράππας,
1973

MOLES, ABRAHAM

"Structuralisme et Communication", π. Degres, τεύχ.22,
(1980), Βρυξέλλες.

MOSCOVICI, SERGE

Essai sur l'histoire humaine de la nature, Παρίσι,
Flamarion, 1968.

"Nos sociétés biuniques", π. Communications, τεύχ. 22,
(1974), Παρίσι.

NEGRI, ANTONIO

Marx au-dela de Marx/Cahiers de travail sur les
"Grundrisse", Παρίσι, Cristian Bourgois Ed. 1979.

ΝΟΥΤΣΟΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Karl Marx, ο κριτικός της ιδεολογίας, Αθήνα, Θεμέλιο,
1988.

PAPAIOANNOU, KOSTAS

"L'homme total de Karl Marx", π. Preuves, τεύχ.149,
(1963), Παρίσι, σ. 36-45.

ΠΑΣΟΥΚΑΝΙΣ, ΕΒΓΚΕΝΙ

Μαρξισμός και Δίκαιο, Αθήνα, Οδυσσέας, 1977.

PIAGET, JEAN

Le structuralisme, Παρίσι, P.U.F., 1968.

PEIRCE, CHARLES SANDERS

Ecrits sur le signe, Παρίσι, Seuil, 1978.

PRIETO, LUIS

Μηνύματα και σήματα, Αθήνα, Νεφέλη, 1986.

PROPP, VLADIMIR

Μορφολογία του Παραμυθιού, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Μ.Καρδαβίτσας, 1987.

ΠΑΣΧΟΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ

"Απλή εμπορευματική παραγωγή, ισότητα και ελευθερία", π. Ο Πολίτης, τεύχ. 14 (1975), Αθήνα, σ.14-48.

"Η έννοια της επανάστασης στα νεανικά έργα του Καρλ Μαρξ (1843-45)", π. Ο Πολίτης, τεύχ.67/68 (1984), Αθήνα, σ.10-16.

ΠΑΥΛΙΔΗΣ, ΣΤΕΛΙΟΣ Π.

Εμπορευματική παραγωγή, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1986.

REBOUL, MICHEL

Langage et idéologie, Παρίσι, P.U.F., 1980.

REY, ALAIN

Théories du signe et du sens, Παρίσι, Klincksieck, 1973 (τόμ.Ι.), 1976(τόμ.ΙΙ.).

RUBEL, MAXIMILIEN

"Introductions, Notices, Notes et Variantes", στα: Marx, Oeuvres, Παρίσι, Gallimard-Bibliothèque de la Pleiade, τ.Ι-1963, τ.ΙΙ-1968, τ.ΙΙΙ-1982.

SAUSSURE, FERDINAND DE

Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας, Αθήνα, Παπαζήσης,

SCHAFF, ADAM

Langage et connaissance, Παρλα, Anthropos, 1969.

STALINE, JOSEPH

Le marxisme et les problèmes de linguistique, Παρλα, Editions en Langues Etrangères, 1975.

TODOROV, TZVETAN

Théorie de la Litterature. Textes des Formalistes Russes, Παρλα, Seuil, 1965.

TODOROV, TZV. & DUCROT O.

Dictionnaire Encyclopédique des sciences du langage, Παρλα, Seuil, 1972.

TOURAINE, ALAIN.

Production de la société, Παρλα, Seuil, 1973

Pour la sociologie, Παρλα, Seuil, 1974.

La voix et le regard, Παρλα, Seuil, 1978.

VERON, ELISEO

"Pertinence idéologique du code", π. Degres, No 7/8, (1974), Βρυξέλλες.

VILAR, PIERRE

"Μαρξιστική ιστορία, ιστορία υπό οικοδόμηση", στο: J.Le Goff & P.Nora (επιμ.), Το έργο της ιστορίας, Αθήνα, Πάππας, 1981, τ.Ι, σ.127-178.

VOLOSHINOV, V.N. βλ. BAKHTINE, Mikhail.

VOVELLE, MICHEL

Idéologies et mentalités, Παρλα, Maspero, 1982.

ΧΕΙΜΩΝΑΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ

Έξι μαθήματα για τον λόγο, Αθήνα, Ύψιλον, 1984.

WALLISER, O.I.

Systèmes et Modèles. Introduction critique a l'analyse des systèmes, Παρίσι, Seuil, 1977.

WATZLAWICK, PAUL

How real is real? Communication, Disinformation, Confusion, Νέα Υόρκη - Τορόντο, Ed.Random House, 1976.

Η Γλώσσα της Αλλαγής, Αθήνα, Κέδρος, 1986.

WATZLAWICK, PAUL, HELMICK BEAVIN, JANET, JACKSON, DON D.

Une logique de la communication, Παρίσι, Seuil, 1972.

WEBER, MAX

Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού, Αθήνα, Gutenberg, 1978, (Μτφ. Μ.Γ.Κυπραίου, Πρόλογος, Θεωρηση, Επιμέλεια, Βασίλης Φίλιας).

WIENER, NORBERT

Κυβερνητική ή έλεγχος και επικοινωνία στα ζώα και στις μηχανές, Αθήνα, Καστανιώτης, χ.χ.

WILDEN, ANTHONY

Système et Structure. Essais sur la communication et l'échange, Μοντρεάλ, Boréal Express, 1983.

WITTGENSTEIN, LUDWIG

"Tractatus logico-philosophicus", π. Λευκαλίων, τευχ. 7/8 (1971), Αθήνα, (Μτφ. Θ.Κιτσόπουλου - Ζήσιμου Λορεντζάτου).

Φιλοσοφικές έρευνες, Αθήνα, Παπαζήσης, 1977

Πολιτισμός και αξίες, Αθήνα, Καρδαμίτσας, 198χ

ZASSO, RENE & BRESSON, FRANCOIS & GULIOTI, ANTOINE, LEFEBVRE, HENRI & MARTINET, ANDRE

"Sciences du langage et histoire", στο (Συλ.έργο) Structuralisme et marxisme, Παρίσι, U.G.E., 1970, σ.85-137.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	6	
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	13	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	16	
 <u>ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ</u>		
Επικοινωνία και Γλώσσα στη μαρξική σκέψη	48	
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ		
Γλώσσα και Λόγος:		
Οι Περιορισμοί της Επικοινωνίας	49	
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ		
Αντικειμενικότητα και Επικοινωνία	83	
 <u>ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ</u>		
Το Εμπόρευμα	120	
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ		
Ιδιοκτησία και Αστική Κοινωνία	121	
Παράρτημα	139	
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ		
Το Εμπόρευμα (i):		
Αξία Χρήσης και Αξία	149	
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ		
Το Εμπόρευμα (ii):		
Η Ανταλλακτική Πρόβαση	192	
 ΕΠΙΛΟΓΟΣ		226
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (i)		233
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ii)		237
 ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ		251